

બેડરનું તત્વજ્ઞાન

સન ૧૯૩૧ના ડિસેમ્બરની ચૌદમી તારીખ હતી. એકત્રીસ વરસનો જુવાન વિમાની બેડર પોતાના મિત્રોને મળવા વુડલીના વિમાનધર પર બિતરતો હતો. મિત્રોને ખબર હતી કે બેડર એક ઉસ્તાદ વિમાની છે અને વિમાનને આકુંઅવળું, આધુંપાધું, સરકસનાં ખેલમાં સાયકલને કે મોટર સાયકલને ફેરવે છે તેમ, ફેરવવામાં એકી છે. કેટલાક દારૂનો એથી આ કળાનો પ્રત્યક્ષ લહાવો લેવાનું મન થયું એટલે એમણે બેડરને વિનંતી કરી.

બેડર જાણતો હતો કે આ પ્રમાણે કરવું એ શાહી વિમાની દળના નિયમોની ખિલાફ હતું. વળી આજે એ જે વિમાન લઈને આવ્યો હતો તે ફાઇટર વિમાન હતું. એના હંમેશના વિમાનથી એ ભારે હતું એટલું જ નહિ પણ એને ફેરવવાનું અધરું હતું એટલે એણે ના પાડી.

મિત્રોમાંથી એચાર જણે એને ડરપોક કહ્યો અને ટાણા માયાં એટલે એ હાંછેઠાઈ ગયો અને એણે પડકાર ઝીલી લીધો.

વિમાનને એકદમ જીભું જીંચું લઈને એને વાળી લીધું અને જમીનને લગભગ અડીને એ વિમાન ચલાવવા લાગ્યો. વળાંક લેતાં એના વિમાનની એક પાંખ નીચે જમીન સાથે અફળાઈ અને એના વિમાને ગોળમડું આધું. એણે પડતા વિમાનને બચાવવા. ધણીયે ધમપછાડા કયો પણ બ્યર્થ. ધડાકા સાથે એન્જિન તૂટ્યું અને ફાથર વારમાં તો છાપું ફાટી ટુકડા થઈ જાય તેમ એના વિમાનના ટુકડે ટુકડા થઈ ગયા.

બેડર એની એક સાથે પટાથી બંધાયેલો હતો એટલે એ ઉછાળ્યો નહિ. એને તો માત્ર એક મહા ભયંકર, કાન તોડી નાખે તેવો અવાજ સંભળાયો અને એ અવાજના ભયંકાર કાનમાં શમ્યા

ત્યારે એના ઘૂંટણમાં એને દુઃખતું લાગ્યું. નજર કરી તો માલુમ પડ્યું કે એનો ડાબો પગ, એની બેઠક નાચે પૂરો વળી ગયો હતો. અને જમણો પગ તો દૂર જઈ પડ્યો હતો. એના દૂધ જેવા સફેદ ગળથેશની જમણા પગની બાંધ તૂટી ગઈ હતી અને લોહીવી ખરડાઈ હતી. અને એના ઘૂંટણમાં કશુંક આરપાર પેસી ગયું હતું.

એ એવો હિમતવાળો હતો અને પોતાના શરીર પ્રત્યે પણ એવી પરોક્ષ અને બેપરવાઈ રીતથી જોવા દેવાયેલો હતો કે એને આ બધું ઘણું વિચિત્ર લાગ્યું. એટલામાં એને યાદ આવ્યું કે શનિવારે તો એને રંગી મેચ ખેલવા જવાનું હતું. એટલે એ માત્ર એટલું જ બબડ્યો, “અરે, આ તો શનિવારે ખેલવા જવાશે નહિ!”

હોસ્પિટલમાં ડાક્ટરે એનો જમણો પગ ઘૂંટણ ઉપરથી કાપી નાખ્યો અને બે દિવસ પછી, ડાબો પગ પાકી બેઠકો એટલે ઘૂંટણથી સહેજ નીચેથી એને પણ જુદો કર્યો! છતાં બેડર આ બધું બ જીરવી શક્યો, અને જીવતો રહ્યો. પણ બીજા ઓપરેશન પછી ચોવીસ કલાકે એ ભાનમાં આવ્યો ત્યારે એને પગમાં લાચંકર પીડા થતી લાગી. એ બરાડી બેઠકો, “મારો ડાબો પગ તૂટી પડે છે!” ડાક્ટરે એને ઘેનતું ઈન્જેક્શન આપ્યું છતાંયે એ બે વેદનાનો પાર રહ્યો નહિ.

આમ એ મૃત્યુની અર્ધશાંતિમાં ફૂંચ્યો હતો ત્યાં પામેની બારી, પર એક સ્ત્રીના બાળકને ઉદ્દેશી બોલાયેલા નીચેના શબ્દો એના કાને પડ્યા, “એ—ચૂપ, અત્રાજ ન કરે. અહીં પાસે જ એક ઊંકરો છેકવા, શ્વાસ ધૂટે છે.”

આ શબ્દોએ એણે એક વીજળીક આચકો અનુભવ્યો અને પરિસ્થિતિને હમેશ લાત મારવા દેવાયેલા આ યુવાનનેા હુંકાર ભગી બહ્યો. એણે આ પડખાર ઝીલી લીધી અને જે મૃત્યુની શાંતિમાં એ ફૂંકતો જતો હતો તેમાથી એની ભૂતને એણે જેંથી લીધી. ભાન આવતાં વળી પાછુ એનું દુઃખ ઉપડ્યું, પણ એણે આ વખતે એને ગળથાક્યું નહિ. એ તો મનમાં એટલું જ બબડ્યો કે એમ કંઈ મરી જાય નહિ.

પછી તો એને લશ્કરી ઈ રિપતાલમાં લઈ ગયા અને એક દિવસ કૃત્રિમ પગ ચઢાવવા એને લાંડન લઈ ગયા ત્યારે એણે ડાક્ટરને કહ્યું, “જુઓ સાહેબ, મારા પગ જલદી જલદી બેસાડી દો. એક ઊંઘાકરી મારી સાથે નૃત્ય કરવા રાહ જોઈ રહી છું.”

ડાક્ટરે આને મસ્કરી સમજી હતી કાઢી. વડો ડાક્ટર જાણતો હતો કે આવા પગથી નૃત્ય થઈ શકે જ નહિ પણ બેડરને એની કંઈ પડી નહોતી.

એના આ હિસાહમાં બંને પગ બેસાડ્યા તે સાથે જ એણે બિડીને ચાલવા પ્રયત્ન કર્યો પણ પગ હાલે જ નહિ ! ધૂંટણ વગરના પગે ચાલવું સહેલ નહોતું. બેડર નિરાશ થયો થયો ત્યારે ડાક્ટરે કહ્યું કે હ માસથી પગે કશું કામં કયું નથી એટલે શરૂઆતમાં એમ જ થશે. વળી પાછો બેડર માથાફૂટ કરવા લાગ્યો. એ પરસેવો પરસેવો થઈ ગયો. ડાક્ટરે એને કહ્યું કે એ લાકડીને ટેકે જ ચાલી શકશે અને તે પણ જીવનભર, હજી સુધી વિના લાકડી ચાલેલો કેસ તેમણે જોયો નહોતો. બેડરને આત્મા છ'છડાઈ ગયો લાકડીને હડસેલી નાખતાં એણે કહ્યું, “એને નાંખો ચૂલામાં મારે ના જોઈ એ.” થોડી ચિનિંગની બારે મથામણ પછી બેડર ત્યારે લાકડી સિવાય પડતો આખડતો રવેશના કંઠે પહોંચ્યો ત્યારે મોંમાં આંગળી નાંખી રહેલો ડાક્ટર બોલી બિચ્છો, “અરે લાકડી સિવાય આમ ચાલતાં તો મેં કોઈ એકપગાને ય જોયો નથી !”

પછીના દસ દિવસ એ ફેટલીય વખત પડ્યો, આખડ્યો, થાકી ગયો પણ એણે મથામણ ચાલુ રાખી. ધૂંટણ સિવાયના પગે બિંદુ એ સહેલ નહોતું; સૌની માન્યતા પ્રમાણે અશક્ય જ હતું.

અગિયારમાં દિવસે પુરથીમાં બેડો હતો ત્યાંથી એ આપોઆપ બિમો થઈ શક્યો. રનાયુઓ ટેવાઈ ગયા અને એને કાખૂ આવી ગયો. પછી તો એ એક પગની એડી પર જ ચકરડી લઈ વળતાં ડીખ્યો. બીજો અઢવાડિયે એક મિત્ર સાથે એ તળાવમાં પડ્યો અને તરવા લાગ્યો. બીજે આઠવાના પટા એણે કાઢી નાખ્યા અને સામાન્ય માણસની જેમ એણે પ્રવૃત્તિ કરવા માંડી. એને વિમાની દળમાં પાછા ફરવાની આશા બંધાઈ.

એને નાણી જેવા મધ્યસ્થ વિમાની સાળામાં મોકલવામાં આવે ત્યાં તો એણે વિમાન પહેલાંની જેમ એટલી કુશળતાથી ચલાવ્યું કે સાળામાં વડાએ કહ્યું, “ તેને કશું નવું શીખવાવાની અભારી તાકાત નથી. ”

અને એ સીધા સેનાધિપતિ પાસે પહોંચ્યો. એ વડાએ ગળું ખંખેરી બોલવા માંડ્યું, “ તને વિમાન તો સરસ ઉડાવતાં આવડે છે પણ કશું નસીમે તારા જેવા અપંગને વિમાની દળમાં રાખવા અંગે નિયમો જોગવાઈ નથી. ”

એણે ધણું મે માયું ફટકું. દળને વડો એની કુશળતા જાણ્યો તો હતો એટલે એણે એને હાથ જોડી પોતાની અશક્તિ જાહેર કરી. ગુસ્સો અને નિગદ્યા જાનેનો બોગ જાનેલો, બેડર ધૂંધળો ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. થોડા દિવસમાં સને ૧૯૪૩ના એપ્રિલ સરકાર તરફથી એને વિમાની દળમાંથી છૂટો કરાવેલો પણ મર્યાદા ત્યારે એ એક પેટ્રોલ કંપનના વિમાની વિભાગમાં નોકરીએ લાવે અને વિમાનો સાથે કંઈક સંપર્ક રવાના સંતોષ અનુભવતો રહ્યો.

પછી તો એ પરંપરો એની પત્નીએ એને ખૂબ મીરજ અને ઉત્ક્રાંતિ આપ્યાં અને એ નોકર, ટેનીસ વગેરે બધી રમતો બરાબર રમવા લાગ્યો અને એક સામાન્ય આદમીની જેમ જીવનની મોજ માણવા લાગ્યો. છતાં વિમાની દળની વાત એ વીસરી જ શક્યો નહિ. દરેક મહિને એ પોતાને દળમાં પાછો લેવા અરજીઓ કરતો જ રહ્યો. હવે બીજું વિષયુક્ત શરૂ થયું ત્યારે એક દિવસ એને કોલ મળ્યો. ઉત્સાદબેર એ પહોંચી ગયો. બધા નિયમો નેરે મુક્યા અને એણે એ શરતે પાછો કામ પર લેવાયો કે એને મળતું નિશ્ચિત પેન્શન મળે. ખૂબીની વાત તો એ થઈ કે એનું અપંગ પેન્શન ચાલુ રહે અને નવો પગાર પણ એટલે એ સો રકમ અચાનક અને સો સચકત એવો વિચિત્ર વિમાની બન્યો.

આમ ૧૯૪૦ના ફેબ્રુઆરીમાં બેડર પાછો વિમાનીદળમાં અગ્રણી પ્રકૃતિ શરૂ થઈ. સચારમાં વિમાનીઓ આકાશમાં

એક વિમાનને નિશાન તરીકે રાખી એના પર હુમલો ગોઠવે. એક પછી એક વિમાનો જાય અને હુમલો કરી પાછાં ફરે એવી યોજના હતી. બેડર બમ્બુડી બિઠ્યો, “આ ન ચાલે. દુશ્મન કંઈ તમારા લાઈનનું ધ ધા ખાવા બિઠો રહે નહિ. એ તો એક સાથે, લાગ આવે એજો તૂટી પડવું જોઈએ.” પણ એનું કાર્ડ સાંગાથે તેમ નહોતું.

એવામાં નંબર ૨૨૨ ની ટુકડીના લેફ્ટેનન્ટની જગ્યા ખાલી પડી અને એને ટુકડીના વડાએ નોતર્યો. એ તો સદર્દ હોડી ગયો અને પોતાની ટુકડીને ખીજી રીતે હુમલા કરી જતાવી પોતાની રીત વધુ કામીઆબ છે તે પૂરવાર કરી જતાવ્યું.

દરમિયાન દિલ્લે ફ્રાન્સ પર હુમલો કર્યો અને બેડર જર્મન વિમાન તોડવા યતનગતી રહ્યો. પણ એનો વારો આવ્યો જ નહિ. છેવટે ડંકકંથી બાગવાનું થયું ત્યારે એની ટુકડી બોલાવાઈ. પૂરા પાંચ દિવસ બેડર દિવસરાત હુમલો જ રહ્યો પણ શિકાર જ એને હાથ ચડ્યો નહિ. અકસ્માત એવું બનતું કે પાછો ફરે પછી જ દુશ્મન વિમાનો આવે. છેવટે છઠ્ઠા દિવસે એ જિંચો ચડતો હતો ત્યાં નીચે એણે એક જર્મન વિમાન જોયું. શકરાળાજની પેકે એ તૂટી પડ્યો અને થોડીવારમાં તો લડકે બળતું, ધૂમાડા કાઢતું એ ધરતી પર પહોંચી ગયું ત્યારે સંતોષથી એક આજી ઝલક બેડરના મુખ પર ફરી વળી.

ડંકકંથી પાછો ફર્યો ત્યારે યાક અને ઉભંગરા એવા થયેલા કે બેડર ચોવીસ કલાક બિઠ્યો. પણ એ જાગ્યો ત્યારે એ જુદો જ હતો ઇન્સ્ટ્રુક્ટ હાથું છે એ માનવા કે સ્વીકારવા એ તૈયાર જ નહોતો અને રાજગરોજ બહુવાની અને લડવાની નવી તરફીઓ એ સોચતો જ રહ્યો.

એકાદ પખવાડિયામાં તો એને ઉપસેનાપતિએ બોલાવ્યો અને કશીય પ્રસ્તાવના સિવાય કહ્યું. “તમારી બહાદુરીની કથા મારે કાને આવી છે અને તમને આજથી ૨૪૨ નંબરની ટુકડીના વડા બનાવવામાં આવે છે. એ ટુકડીના વિમાનીઓ ડેનેડિયન છે અને બધા

જરા જામડેજ છે. તમારા સિવાય ખીજું કોઈ એમને રાગે પાડે તેમ નથી ”

ખેડર ખીજે દિવસે મીઠા એમની ઝોરડીએ પહોંચ્યો અને ઉવાડી અદર દાખવ થયો. એને જોયો છતાં કોઈ હાલ્યુ થ નહિ; કોઈ બીજું પણ ન હતું ! એણે પૂછ્યું, “આતો નાયક કોણ છે ?” એક જડો સરખો યુવાન આસ્તેથી ખુરલીમાંથી બહી બોલ્યો, “મને લાગે છે કે, હું નાયક છું ! ”

એ બધાને જાને આ-યુ હતું કે નવો વડો બન્ને પગે હૂંઠિયો છે, એટલે આટલી બધી બેપરવાઈ હતી.

ખેડર તો આગની જેમ સળગતો મહાર નીકળ્યો. પાસે જ પડેના એક વિમાનમાં ચઢી ખેડો અને સૌના દેખતા એણે વિમાનને એવી ડુશળતાથી હવામાં ફેંચ્યું અને એવી ગુવાટો ખચરાવી કે નીચે જાબા જાબા જોતા પેલા પરદેલી વિમાનીઓ તો મોમાં આગળા જ ધાલી ગયા ! નીચે જિતરી કોઈની સાથે કશું જ બોલ્યા સિવાય એ મોટરમાં બેસી વેગ જતો રહ્યો.

વગતે દિવસે સૌને ઓફિસમાં બોલાવ્યા ત્યારે સૌ તદ્દાર થઈ ગયા હતા. એમની પાસે કંપડા નહોતા તે એણે આપ્યા, અને દુકડીને ઉત્સાહિત કરી દીધી. ક્રાન્સમાં ગુમાવેલી એમની ચીજો એણે લાવી દીધી અને સૌમાં નના ગ્રાણ પૂરી દીધા.

દરમિયાન દિટવરે વિમાનના ધાડેધાડા ઇન્ચેડ પર બોમ્બબર્ડો કરના મોકલના માડવા. એ વિમાની યુદ્ધની વાતો સાલળી સાલળી ખેડર જોતો નીચો થઈ ગયો અને પોતાની દુકડીને તક નહિ આપવા બદન રોજ વરાળ વદના લાગ્યો. એક વખત એની પત્નીએ એને કહ્યું, “હવું કયા લડાઈ પૂરી થઈ છે, અને તમે કયા અમરપટો સખારી આવ્યા છો ?”

એ તન્ત જ ઘૂરફી િઠ્યો. “મૂરખ છું, મૂરખ. એકક લોખંડની છે, માન પગ દીનના છ અને આગળ એન્જિન છે, પછી મને, કોઈ

શું કરવાના હતા ? !”

છેવટે ૧૯૪૦ના ઓગસ્ટની ત્રીસ તારીખે એના પર સદેશો આવ્યો કે તૈયાર રહો. બેડર તો બધાને તૈયાર કરી આખો દિવસ ફોન પકડી રહ્યો. એની ચૂંચી પણ ટાઢી પડી ગઈ! છેવટે પાંચ વાગ્યે એમને જોલાવતો સદેશો મળ્યો ! અને એને લુહાલુ બણી દક્ષિણ પશ્ચિમે થઈ જવા સૂચના મળી એ સૂચના એને ગળે ઊતરી નહિ અને ઠાઠનું માન્યા સિવાય એ પોતાને રસ્તે ચાલ્યો, સોળેક હજારની જિંચાર્થ એ ધૂમતા બેડરે નીચે કાળાં ટપકાં ભેંયાં. બારેક હજારની જિંચાર્થ પર સોએક જર્મન વિમાનોનો કાફલો આવતો હતો. એમનાં વિમાનની સંખ્યા માત્ર નવ જ હતી. છતાં એ નીચે ઊતર્યો અને પેલાં વિમાન ભેતાં જ બેડરને એવી ઝાળ ચડી કે આંધળિયાં કરી એ કાફલાની વચ્ચે તૂટી પડ્યો અને ભેતભેતામાં ધમસાણ મચી ગયું. બેડરે જે વિમાન તોડ્યાં, મેકનાઈટ ત્રણ, ટર્નર એક અને એમ ગણતરી શરૂ થઈ.

બાર દુસ્મન વિમાન તૂટ્યાં, કેટલાંક ઘવાયાં અને જર્મનો જીભી પૂંછડીએ લાગી ગયા. એમની ડુકડી આખી પે સડીસલામત. અને એક પણ બોમ્બ તે દિવસે પડ્યો નહિ. સૌના ઉત્સાહનો પાર નહોતો. એમાં ઉમેરો કયો વાર્ષિક માર્શલે જતે અલિનંદન આપવા આવીને.

બીજે દિવસે એણે વહેલા જઈ ખૂબ જિંચે ધૂમતા રહેવાની માગણી કરી. એ મંજૂર થતાં એ ૨૨૦૦૦ ફૂટની જિંચાર્થએ ઊડવા લાગ્યો અને ત્યાંથી જે તૂટી પડ્યો તે ધીસ દુસ્મન વિમાનના ભૂકા કરી નાખ્યા.

એની આ કારીગરી ભેઈ માર્શલે પોતે તેને સાઠ વિમાનોનો કાફલો સોંપ્યો ત્યારે એ પોતે પણ ઘડીભર અવાક થઈ ગયો અને વિમાસણમાં પડ્યો. છતાં એણે એ જવાબદારી ઊઠાવી લીધી અને ચોદમી સપ્ટેમ્બરે એનાં આઠ વિમાનો સાથે એ ચોક્કા કરતો હતો ત્યાં ધૂંધવાયેલા જર્મનોએ મોકલેલો એક મોટો કાફલો આવી

પહેચ્યો. બેડરનો વ્યૂદ મે વખત ફેદાર્ ગયો. છતાં એણે જો મહાયુદ્ધ
તે દિવસે ખોલ્યા. પરિણામે ૧૧૧૧ દુસ્મન વિમાન તૂટ્યા અને એના
પર અગ્નિનદનની ઝડી વરસી હવે તો એર માર્શલ એને પૂરીને જ
ખુ કરે તો અને તાણે આખા ઇંગ્લાન્ડનો એ જ ચોટીદાર હોય એવું મન્યુ.

૧૯૪૧ના ઓગસ્ટની નવમીએ હુમદા માટે ઊપજો ત્યારે 'પ્રથમ
ગ્રાસે મક્ષિકા' ની જેમ ડિડતા જ એક ટુકડી આઘીપાઘી થઈ ગઈ ખાડી
ઓગગવા જતા જ એના વિમાનનો ગતિદર્શક કાટે તૂટી ગયો અને
ખાડી ઓળખી રહ્યા ત્યાં તો દુસ્મન વિમાનો દેખાયા એકદમ એ બોલી
હિંચો, 'તૂટી પડો' ખૂન વેગથી જતા, ગતિદર્શકની એરહાજરીમા, એ
આડો જતો રહ્યો અને પેલા કાફનાની મધ્યમા પેઠા પાછા ફરતા જોયું
તો એનો કાર્ડ સાથી પાસે મગે જ નહિ એ તૂટી પડ્યો અને પેલા
વિમાન લાગ્યા, તે વખતે એને ભારે લાવચ થઈ આવી પાછા નાસતા
ત્રણ વિમાનની પૂઠ એણે પકડી, એક તોડ્યું અને બીજા બેની વચ્ચે
એ પડ્યો ત્યાં વળતા કચુક થયું અને એવું વિમાન નીચે ઊતરવા
લાગ્યું પાછું લાળતા એને ખમર પડી કે એવું વિમાન તૂટી ગયું છે.

સડાક દર્શને વિમાનની ઝત્રી બોલી તૂટતા પડતા વિમાનથી અલગ
થવા એ ફૂટી પડ્યો પણ એના ધાતુના પગને કવુ વળગી રહ્યું હતું.
વિમાનનો ફૂક એમા પેગી ગયેનો. હવે છુ થાય ર કાતિલ પવન સરીગ
સોસરવેડા પેસી જતો હતો, વિમાન ચક્રાવેડા લઈ પડતું હતું અને સાચે
બેડર જે ચાતો હતો સહજાએ એનો પગ સાધામાથી છૂટો થઈ પડી ગયો.
અને એ ઇત્રાના જોરે હવામા ટી ગજાર્ આસ્તેથી સરકવા લાગ્યો. નીચેની
લીલીહમ ધરતી એને ઝપાગજોર જીવે આવતી નામી એટલામા ફડાફડ
અવાજ થવા લાગ્યો નજર પડતા ખમર પડી કે ફૂટા પગનું પાટલૂન હવામા
ફડાટ કરી તૂટી પડતું હતું. એને દહેશત હતી કે આ નક્કર પગ જમીન
સાચે અથડાશે ભારે એવું સરીર ટોકાર્ જશે સારા પગવાળાને પણ
એવું બને બેડરને થયું કે એ કેવો સહજાગી કે એના ફિઝિમ પગ છૂટા
થઈ ગયા અને પૂરની પર ભટકાતા એ ટોકાયો જ નહિ. પગવાળા કરતા

કેટલું ભારે સુખ ! એક જીવનું જોખમ પાર કરી શકાયું !

પછીનાં સાડા ત્રણ વરસ ખેડર જર્મન કેદી રહ્યો. ટૂંકા પગવાળા એણે ત્યાં કેદખાતામાં પણ એટલો ઉધમાત કર્યો કે, સૌ એનાથી ત્રાસી ગયા. શરૂઆતમાં એમને વિનવી એણે લંડન સંદેશ પહોંચાડી એના પગ મંગાવ્યા જે વિમાનદ્વારા ફેંકાયા. ચાલતો થયો એટલે એણે નાસી જવાની તરફીઓ જોડવાની માંડી. એક વખત તો એના કેદખાતાના ત્રીજા માળની બારીએથી પડી એ નાડો પણ ખીજે દિવસે પકડાઈ ગયો.

ઠેલધુગાડીમાં જીવનભર જીવન વિતાવવાની જરૂર પડી હોત તેવા આં કેદીથી જર્મન અધિકારીઓ એવા ત્રાસી ગયા કે એક પછી એક કેટલાંયે કેદખાનાં બદલી છેવટે તેને એક મધ્યયુગી કિલ્લામાં પૂરો અને ત્યાંથી જ એ એપ્રિલ '૪૫માં અમેરિકન લશ્કરના હાથે મુક્તિ પામ્યો.

ઈંગ્લેંડ આવી એણે જાપાનીઓ સામે દૂર પૂર્વમાં લડવા જવા માગણી કરી પણ વિમાનીદળના વડા તેની તરફેણ કરતા નહોતા એટલે એની ગડમથલ ચાલુ હતી ત્યાં જ અણુબોમ્બ પડ્યો અને દૂર પૂર્વમાં લડવાની ખેડરની બધી યોજના મનની મનમાં જ રહી.

૧૯૪૬ માં એણે ખર્મશેલ કંપનીની નોકરી સ્વીકારી અને કામ-ગીરી અંગે એ પોતાના વિમાનમાં યુરોપ, આફ્રિકા, દૂરપૂર્વ, મધ્ય-પૂર્વ, દુનિયાના સૌ દેશમાં ફરવા લાગ્યો. એ બધાં જાય ત્યાં ઈરિપતાલોની મુલાકાત લીધા સિવાય રહે જ નહિ. અને ત્યાં પગ વગરનાને ચાલતા શિખવામાં એ મદદ કરે જ કરે.

૧૯૪૭માં યુ. એસ. એ.ની એક ઈરિપતાલની મુલાકાતે એ ગયો હતો. ત્યારે સળિયા અને થોડીની મદદથી ચાલવા ચલન કરતા એના જેવા એક સૈનિકને ઉદ્દેશીને એ જોલ્યો, “ અરે, એને ફેંકી દઈ એમ ને એમ ચાલો ને.”

પેલો ધૂરડી જીઠ્યો, “તું કાણ છે ?”

“ તારા જેવો જ દેશ દેશમાં ધૂમતો એક લંગડો. તારે તો બંને ઠીંચણ સાખૂત ને. મારે તો એક જ છે.”

૧૦ : બહુરત્ના વસુધરા

એ સૈનિકે બેડરને ખભે હાથ મૂકી ચાલવા માડ્યું અને પછી ક્રાઈનીય મદદ સિવાય એ બે ડગ માંડી શક્યો એટલે બોલ્યો, “આ વખત તો, મતે એવો કંટાળો આવ્યો હતો કે હું આપઘાત કરતો હતો. હાથ ! હવે બધું ઠીક થઈ ગયું.”

એ જ રીતે શિકાગોની ઈરિપતાલમાં દસ વરસના એક પગ વગરના છોકરાને એ સમજાવતો હતો કે પગ નથી એથી કંઈ ચિંતા કરવા જોઈ નથી, ત્યારે એ છોકરાને પિતા બોલી ઊઠ્યો, “અરે દુખ જ એ છે કે આ છોકરો એની આ સ્થિતિની ગંભીરતા જ સમજતો નથી.”

બેડર બોલ્યો. “હાં, એ જ એક ખરી ચીજ છે. એના મનમાં એ વસવા જ ન દેશે કે એ અપંગ બન્યો છે. માત્ર એક નવી ક્રિયા એણે શીખી લેવાની છે. એના મન પર આ અપંગતાનું ભારથ્ય અને બીજી પેઠા, તો એવ અવાસ થઈ જાય.”

બેડરનું આ તત્ત્વજ્ઞાન પગ એકવાને નહિ, આખા જીવનને આવરી લે છે એમ નથી લાગતું ?

શાધર પિયરી

એ 'સાચે' જ ચંડાળ ચોકડી હતી. એ ચારેય ગઢિયાઓને આગેવાન તો મહાપાંચવી, રાક્ષસી, ગિહામણી કાયાવાળો આદમી હતો. વીસ વરસ તો એણે ફ્રેન્ચ ગીઆનામાં કાળાપાણીની સજામાં ગાજ્યાં હતાં અને એ કેદીવસાહત પર આવ્યા પછી પણ એ ખૂન તો એને નામે ચંદી ગંધાં હતાં. એક દિવસ લાગ જોઈને આ ચંડાળ ચોકડી ફ્રાન્સની આ કાળાપાણીની કેદની વસાહત, ડેવિલ આઈલેન્ડ (નરકનો ટાપુ) પરથી નાસી છૂટી અને ઝાડના થડમાંથી ખનાવેલા હોડકાંમાં ચંદી ભેડી. પ્રવાહ એમની મદદે હતો એટલે રાત પડતાં પડતાં તો એ ટોળકી ફ્રેન્ચ ગીઆનાના એક જંગલમાં આવી પહોંચી. પેલો 'નરકનો ટાપુ' પાછળ દૂર દૂર રહી ગયો હતો અને સામે જ વિશાળ દરિયો હતો. ટોળકીને આગેવાન ગ્રાન્ડ માર્સેલ આ આખા વિસ્તારને પાકો બોમ્બો હતો એટલે એણે રાત ગાળવા માટે એક જગા પસંદ કરી લીધી. ત્યાં પહેલાં એક કેદી-છાવણી હતી.

આ પ્રદેશમાં મચ્છરો એવો ત્રાસ કે કોઈથી રાત વિતાવી શકાય જ નહિ. ટોળેટોળાં માત્તીને જોઈ એવાં તૂટી પડે કે, 'બૂખ્યાં ડાંસ' ની સાચી કલ્પના આવી જાય એટલે એ ડાંસને ડારવા એમણે તાપણું કરવાનું ઠરાવ્યું. તાપણા માટે લાકડાં શોધવા આ ટોળા ગઈ ત્યાં એક જણે એક ગાદી વૃક્ષધટામાં એક પથ્થરનો કૂસ જોયો એટલે માર્સેલને પૂછ્યું, "અહીં, આ કોની કબર ખોદી હશે ?"

પોતાની કુહાડીથી એ પથ્થર પર ચટ્ટેલી લીલ હળવેથી ખસેડતાં ખસેડતાં માર્સેલે કહ્યું, "એ શાધર પિયરીની કબર છે."

"શાધર પિયરી કેણું હતા ?"

"તમારા, મારા જેવો એક યુનેગાર." અને પછી જણે પોતાની જાનને જ ઉદ્દેશીને કહેતો હોય તેમ એ આસ્તેથી બોલ્યો, "એતો એક દેવદૂત હતો."

ગ્રાન્ડ માર્સેલના સામાન્ય રીતે ધૂરરાટ કરતા ઘોઘરા સરખા અવા-

જને રવાને આ એવો તો મુદ્દુ અવાજ નીકળ્યો કે સૌને નવાઈ લાગી.
કલાકેક પછી પરવારી બધા તાપણુની આગુબાહુ જોડવાયા એટલે
પેવો આજન્મ ડાકુ મુદ્દુ અવાજે બોલ્યો, “ફાધર પિયરી...અરે, આજે
ય એની મૂર્તિ મારી નજર સમક્ષ ખડી થાય છે અને સૌની હાજરી
પૂરતા ત્યારે વાંડર એમનું નામ બોલતો ત્યારે ફાધર અતિ નમ્રતાથી જે
જનાગવાળ તા, ‘હુ, હાજર,’ એ સજ્જનો પડ્યો અત્યારે ચકાને અથડાય છે.
“હુ” એમને પહેલરહેવો કેદીઓને સર્ષ જતા વંદાણ પર મળ્યો
હતો. એ રોજ સવારસાજ પ્રાર્થના કરતા ત્યારે બધા કેદીઓ એમના
પર ફિટકાર વરસાવતા, કારણ કે સૌ જલ્દી ગયા હતા કે એક
ઘરડી સીના ખૂનના આરોપસર એમને કાળાપાણીની સજા થઈ હતી
અને એ ‘ઢાંગી’ ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરતો હતો !

‘દક્ષિણ ક્રાન્સના એક નાના ગામને ફાધર પિયરી એક પાદરી
હતો. આખું ગામ એને ખૂબ આહુતું. દેવળની સામે જ રસ્તાની
બીજી બાજુએ એક વિધવા રહેતી હતી. એક સવારે એની નોકરડીએ
ત્યારે એનું બારણું ખોલ્યું ત્યારે એણે પોતાની રોકાણીને મરેલી જોઈ.
એના મવા કપડા કુકડેકુકડા થઈ ગયા હતા. જાણે કે એને ખૂબ બધ્ય-
બધ્યા થઈ હોય તેમ.

“વધારામાં એના બારણાથી દેવળના પાછળના બારણા સુધી
બરફમાં ઊભા લિસોટા પડ્યા હતા એ વિધવા બાઈ ખૂબ વહેમી અને
ચીકણી હતી તે સૌ જાણતા. સાજ પડતા પડતામા તો એ બારીબારણા
બંધ કરી અદર આગમે લગાવી ઘરમાં ભરાઈ જતી. કોઈક પ્રસંગે એ
ખોલે તો તે માત્ર ફાધર પિયરી બોલાવે તો જ. એણે એનું વીલ કરેલું.
તેમા પોતાની બધી મિલકતના વારસ તરીકે એ પાદરીને મૂક્યા. એટલે
સૌને પાદરી પર સ્વાભાવિક વહેમ પડે. તેમાં વળી એ પાદરીના રમરના
જોડા અને લોહીથી ખરડાયેલી એની બગડી દેવળના બાગમાંથી દાટેવાં
મળ્યા આ-યા એટલે સૌને વહેમ પાડો થયો અને ન્યાયાધીશે એને
કાળાપાણીની સજા ફરમાવી.

“એ પાદરી તો માન એટલું જ કહેતો કે ‘પરમેશ્વરને માથે રાખીને કહું છું કે હું’ નિર્દોષ છું” એટલે એ રક્તચય ઘટના સીને મૂંઝવતી.

“વદાધુ ટાપુ પર લાંગરુ” એટલે બધા ફેદીઓને, એક જંગલની ડાવણીમાં મોકલી આપ્યા. ત્યાં સીને આડ કાપવાનું કામ સોંપ્યું. પેલા પાદરીને પણ એ જ કામ મળ્યું, પણ એજે કદી ફરિયાદો એક સજ્જ હિન્દીઓ નહિ. જલદાનું પોતાનું નિયમ પ્રમાણેનું કામ પૂરું થાય એટલે તરત જ એ નબળા હોય તેમને આડ કાપવામાં મદદ કરતો.

“ખીજ વરસે મને રીઠા થયેલા ફેદી તરીકે ઓરાપુટની ડાવણીમાં મોકલવામાં આવ્યો. આ ડાવણી તો પૃથ્વી પરતું ‘ખરેખર નક’ જ હતું. અમારે કમર સુધી કાદવમાં કળી જઈ કામ કરવું પડતું અને એ બધા, કળણોમાં મગ્ગર અને ડાંસનો તો પાર જ નહિ. દૂંક સમયમાં અમને સીને મેગ્ગરિયા લાગુ પડ્યો.

“ઓરાપુટ ગમે મને થોડાં અઠવાડિયાં થયાં ત્યાં તો એક દિવસ કાધર પિયરી મુખ્ય યોડર તરીકે નીમાઈ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. આ પદ માટે સૌ તલસતા. આ જગા ધરાવનાર સૌ પૈસા પણ બેગા કરતા. પાટાપીંડી, પતંગિયાં, પકડવાની જાળી, કિરનાઈન વગેરે બધું એ લોકો પૈસા લઈને જ આપતા એટલે મુખ્ય યોડર તો કમાઈ જ જતો. વળી શિક્ષા થઈ હોય તેને તો કિરનાઈન અપાતું જ નહિ. પણ આ પાદરી આવ્યા તેની સાથે પરિસ્થિતિ પલટાઈ ગઈ. ડાવણીના નિયમ-ભંગ માટે શિક્ષા પામેલાને પણ તાવ આવે એટલે પાદરી કિરનાઈન આપે જ, અને માંદાને માટે એ ડોળાં વગરની વ્યવસ્થા ગમે તે રીતે કરે. એટલે આ રીઠા ગુનેગારોના હૃદય પણ એમણે છતી લીધાં. એની ક્રિમા માનવસેવાની એવી અસર પડતી કે મૃત્યુ સમયે લલલલા ગુનેગારો એની પાસે એકરાર કરતા. સૌ ફેદી એને માન આપતા એટલું જ નહિ, પણ જોલના પોલિસો પણ એના તરફ અદબથી જોતા.

“એ ડાવણી ડોક્ટરના ફૂકમ અનુસાર બંધ કરવાની થઈ ત્યારે કાધરે પોતાને સેંટ લુઈસની ડાવણીમાં મોકલવા વિનંતી કરી. એ

જાનણીમાં બધા પતિયા ઢેદીઓ રહેતા અને એ છાંવણી નદીના બાઝામાં આવેલા ૫૦૦ વાર લાંબા ટાપુ પર હતી. બધા સ્કતપિતિયા ઢેદી નાની નાની ઝૂપડીમાં રહેતા અને પોતેજ પોતાનું રાંધી ખાતાં. બહારની દુનિયા સાથેના સંસર્ગ નહોતો જોવો જ હતો. દરરોજ સવારે તેમના ખોરાકની એક ગુથુ કિનારે હડસેલી મૂકવા થોડા પોલિસ આવતા અને દર અઢવાડિયે એક વખત ડાક્ટર ડોકિયું કરી જતા. ખાંડી કેઈ માનવ-ચહેરો તેમની નજરે પડતો નહિ.

“શાધર પિયરી સાવ સૂકલકડી એકવડિયા ખાંધાને આદમી હતો. પથુ એનું મન ખૂબ મજબૂત હતું. પાંચ વરસ એ આ પતિયા ભેગો રહ્યો ત્યાર પછી એક દિવસ ઓસીલૂનો અને ભેટો થયો. ચોરી માટે સજ્જ પામી એ ડેવીલ ટાપુ પર આવેલો. આઠ વરસ પછી તેને પત લાગુ પડી અને એ હુમ્મસ ટાપુ પર આવ્યો. એને પાટાપોંડી કરવા પિયરી ગયો. ત્યારે એ એક સ્ટ્રેચર પર પડ્યો હતો. એના ચહેરા આખોયે પતથી ખવાઈ ગયો હતો. શાધરે નીચા નમી અને આરતેથી પૂછ્યું “ભાઈ, ખૂબ દર્દ થાય છે કે?” અવાજ સાંભળી પેટો પનિયો એના તરફ તાકી રહ્યો અને થોડી લાજુમાં તો બેઠા ધર્મ એણે લવંકર ચીસ પાડી અને શાધરને ધક્કો મારી દૂર કરવા પ્રયાસ કર્યો.

હાથમાંનું દૂધનું કેન અને સ્ટીગારેટ ધરી પાદરીએ કહ્યું, “વાલા આદમી, આ ખાઈ લે, એટલે તને ઠીક લાગશે.”

પતિયો ગળગણ્યો, “ના, ના, શાધર પિયરી, એ કદાપિ બનશે નહિ.”

“તું મને ઓળખે છે?” પાદરીએ પૂછ્યું.

ધોધરા અવાજે પતિયાએ કહ્યું, “મને ના ઓળખ્યો કે મેં જોયો.”

“એકા દસે એના તરફ દીકા દીકાને પાદરી બોલ્યો, “મરી જ નિયારો મોસીલૂ! પ્રજાએ ૫ અને ૭ની શિક્ષા કરી છે!”

ત્યાં મુઘીમાં તો ઠેલા ૫ પતિયા ઝૂપડીને ઘેરી વળ્યા હતા એ

સીને ઉદેશીને ત્રેસીલૂએ કહ્યું, 'હું જાણું છું કે હું મરી જવાનો છું, પણ મારી આટલી વાત સાંભળે, ફાધર પિયરી નિર્દોષ છે. જે ગુના માટે આજથી વીસ વરમ પહેલાં એમને સજા થઈ હતી તે મેં કયો હતો એટલું જ નહિ પણ મારા ગુનાની વાત એ જાણતા હતા છતાં કોઈને કહી જ ન દેતા—કોર્ટમાં પણ નહિ.

'પેલી વિધવાને મેં જ મારી નાખેલી' હું ત્યારે ફાધરનો માળી હતો અને એમની ઝોરડીની નીચેની ઝોરડીમાં જ રહેતો હતો. આ વિધવા પાસે ઘણા પૈસા હતા અને ફાધર સિવાય કોઈનેય માટે તે રાત્રે ખાણું ઉઘાડે નહિ એટલે પાદરીનું કપડું અને બૂટ પહેરી હું ગયો. એણે ખાણું ઉઘાડતાં જ મને જોયો એટલે એ ચીસ પાડી 'જીહી, મેં એને ચૂપ કરવા એનું ગળું પકડ્યું હોવાથી એ ધબકાઈ ગઈ.

સાંધી આવી મેં બાગમાં ફાધરનાં કપડાં વગેરે દાટવાં પણ પાછા ફરતાં પાદરી મને જોઈ ગયા. મારા મહેસ પરથી મેં કંઈક ગુનો કયો છે એમ એમને લાગ્યું એટલે મને દેવળનઃ 'એકરાર પાંજરા'માં લઈ ગયા. મેં બધી વાત માની લીધી અને વળતી સવારે 'પોલિસ આગળ હાજર થવાનું' વચન આપ્યું.

'પણ રાત દરમિયાન મારું મન ડગી ગયું. હું જીવતો હતો અને મરવાનું મને જોઈયું નહિ. ફાધર પકડાયા. કોઈ પણ ક્ષણે ફાધર મારું નામ દેશે અને હું પકડાઈશ એમ મને લાગતું હતું પણ એમણે 'એકરાર પાંજરા'માં કહેલી વાતને ગ્રાપ્ત રાખી અને પોતે સજા પહેરી લીધી.'

ત્રેસીલૂએ આજીજી કરતા ઉમેયું, 'મને કાગળ પેન આપો. હું 'મારું એકરારનામું' લખી નાંખું. હવે મારાથી લાગુ જવાય તેમ નથી.' પાદરીએ એ જ નમ્રભાવે કહ્યું, 'હાઈ, એવું કંઈ લખવાની જરૂર નથી. પ્રભુ આગળ તું સાચો એકરાર કરજે અને એમની ક્ષમા માગજે. હવે તો પૂરતી સજા થયેલી છે.'

“ તે જ રાત્રે ગ્રોસીલુ એની ખૂંપડીમાંથી ગૂસ થઈ ગયો, થોડાક દિવસ પછી નદીમાં તરતું એનું સગ હાથ લાગ્યું. ”

પછી તો ઘણાએ, એમના ખૂન બાળતનો, હિપરનો એકરાર સરુ કારને લખી મોકલવા પિયરીને આમહ કયો પણ તેમણે તો માત્ર એટલું જ કહ્યું, “આ ફેદીઓને સાંત્વન આપવા જ પ્રજાએ મને પસંદ કયો હશે એમ શા માટે ન માનવું ? એનું જ ધાણું થવા દો ને ! ”

“ થોડા માસ પછી એમની મુક્તિનો હુકમ આવ્યો, પણ તે ઘણો મોડો પડ્યો. ત્યાં સુધીમાં તો એમનું સરીર ન ખાઈ ગયું હતું. તેમને મોટી ઈરિખતાલમાં ખસેડવા વડા ડાક્ટરે ઘણું કહ્યું, પણ એ તો કહેવા લાગ્યા કે આ સૌ ‘માસ’ લોહ વચ્ચે જ મને રહેવા દો. ”

“તેમને ફેલિસ થયો ત્યારે સૌ ગુનેગારોએ એકઠા થઈ તેમની કબર ખોદી એને સિપાર્ઈઓએ કબર પર આ પરચર ગોઠવ્યો. ”

સૌએ આ આખી વાન એકધ્યાનથી અને અપૂર્વ શાંતિથી સાંભળી હતી. વાત પૂરી થતાં માસેલની આંખ એ પરચર તરફ વળી અને એ ધીમેથી બોલ્યો, “એ સાચે જ માનવદેવ હતો. ”

વાન પૂરી થતાં સૌ કામળામાં લપેટાયા. અને કાલની આફતના અને હિપાધિના ઓળા સૌના મન પર પડ્યા છતાંય એ પરચરદેહી સાગતા રીડા ગુનેગારોના મન પર તે આખીય રાત્ર શાંતર પિયરીને માયાણુ, દમાણુ અને માનવતાભર્યો આત્મા પકડ જમારી જ રહ્યો.

પ્રભુનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન

દાન્સના એક નાના સરખા ગામડામાં પ્રામખ્યતા એક બપોરે પાછલી ઉંમરે પહોંચેલ એક આદમી ઈંધે પડી દેઢમા માથું માથાં કરતો હતો. ગામનો જમાદાર કેટલાય દિવસથી જોવા કરતો હતો, કે એ ડાસો જળાજાંખરાં ફેંસનો હોય, વાડમાં કે ઘાસમાં માથાં મારતો હોય કે આમ દડમાં ગોથાં ખાતો હોય, એટલે એને એના પર પાકો વહેમ પડ્યો હતો. બહુ વિચારને અંતે તે દિવસે તો એ નેંધા પડેલ ડાસા પાસે જઈને એણે કહ્યું. “એ ડાસા, દેશના કાયદાની રૂએ હું તારી ધરપકડ કરું છું.”

ધૂળ ખંખેરી ટદાર થતાં વૃધે પૂછ્યું, “કેમ, ભાઈ?”

“દિવસોથી હું જોવા કરું છું અને મને ખાતરી થઈ છે કે તારી દિવસાલ શંકારપદ છે સાત, જલસી કર, મારી સાથે થઈ જા.”

અતિ ધીરજવાન શિક્ષકની ઢળે એ વૃધે એને સમજાવવા માંડ્યું કે એ તો દડમાં ને બીજે જીવજંતુનો અભ્યાસ કરે છે. પણ પેલાને ગળે એ વાત ભિતરી નહિ અને ધુમ્કયો, “હું મને એમ સમજાવવા માગે છે કે આ બળબળતા બપોરે માખીનો અભ્યાસ કરવા હું બહાર પડ્યો છે? પટાવજો બીજા કિલ્લુઓને! મને એમ છેતરી સકાશે નહિ.”

પેલા ડાસાએ જરા ખસા ભિંચા કરી કહ્યું, “આવ, ભાઈ, એમ માન ત્યારે!” પણ ત્યાં તો એના ચીંથરેલા ઢાળા કોટના બદનના એક ગાજમાથી એક રાતી પકી પેલા જમાદારની નજરે પડી અને એ હબકી ગયો.

એ પટી તો દેશની સરકાર કોઈ વ્યકિતનું સર્વોચ્ચ માન કરતી વખતે આપતી એટલે એ તો પોતાની ગિચ્છી બંધ કરી, ભેસ્વાઈ ન પડાય તે હેતુસર સરખી ગયો અને પેલો ડાસો વળી પાછો દડમાં ગડમથલ કરવા લાગ્યો.

પોતાની મરીયાર્જ અને નિરાશિમાનતાને કારણે જીવનમાં આના ફેટલાય અપમાન પામનાર એ દુઃખ હતો જીવ હેનગી ફેવર કીટક શાસ્ત્રનો એ પિતા સને ૧૯૨૭માં દક્ષિણ મધ્ય ક્રાન્મના એક નાનાશા ગામમાં એ જન્મેનો એની માના સાવ નિરક્ષર અને જીવનમાં નિષ્ફળ બની અસતુષ્ટકારમાં થયેનો એક ખેડૂત એનો પિતા આ ઉકરો ખેતરોમાં ફેલા, તત્તિયા કે કીડા પાછળ લગે એને એ આજસની નિશાની ગણતા અને ખનીજ, પર્યવરો, પક્ષીના માળા કે જીવડા ભેગા કરી લાવે તેને નગી મૂર્ખતા લેખતા આવા માતાપિતા પાસે અભ્યાસ અંગે ઉત્તેજનની તો આશા જ રી રખાય !

ઉગારો માત્ર એ કારણે થતા કે દેવામાં ડૂમેલ એના મામાપે એક પેટ જોડુ થાય એ ગણીએ એને એના દાદાદાદીને ત્યાં મોકલી આપ્યો એ લોકો સાવ ભોગા અને સાચા અર્થમાં ધરતીના તાન હતા એટલે એમણે એને છૂટથી રખડવા દીધા અને કાવે તેમ વિકસવા દીધા આ જ અરસામાં એના કાને દેડકાના સંગીતને પારખ્યુ, તમરાનુ ગાલું ઝીંક્યુ, એની આંખે મધમાખીના ઉડ્યનને પકડ્યુ અને એનો હાથ લીડતા તીડ પર અચૂક નિશાન લેતા લાગ્યો, આ જ અરસામાં એની એ અનોખા જીવનની શુનિયાદ નખાઈ, જના ાગીના ૮૨ વરસ વિજ્ઞાનની સેવામાં પગેવાયા અને વિજ્ઞાન કે સાહિત્ય રાજ્ય કે સરકાર જે કોઈ સન્માન આપી શકે તે સન્માનથી એને નવાળ્યો.

એની આવી બધી વિચિત્રતાઓથી એના શાળાજીવનમાં એ દોરતી માધી શક્યો નહિ અને એ શાળાજીવન પથુ દેડતુ જવદી કપાઈ ગયું ! ખેડૂત તરીકે સાવ નિષ્ફળ ગયેનો એનો પિતા એક પછી એક સહેરની મદી મજૂર ચાલીએ મા રોટીની શોધમાં ફરવા લાગે, તે વખતનું એનું જીવન એટલે નયો કકાસ અને કનેશ આમાંથી છૂટવા એ લાગ્યો તે એકતો ગ્વતત્ર મજૂર તરીકે અદોથી તદો કામની શોધમાં ફરવા લાગ્યો પેલા કકાસથી મુકિત એ જ એને મન મદાન મુખ હતું

આમ રખડતા રખડતા એ એ વિજ્ઞાન નામના એક ગામમાં આવી

પહોંચ્યો, બ્યા એને ખબર પડી કે એક શિક્ષકશાળામાં ભરતી માટે એક બહાર શિષ્યવૃત્તિ પરીક્ષા લેવાય છે. એ તો બેઠો એ પરીક્ષામાં અને પ્રથમ નંબરે શિષ્યવૃત્તિ લઈ ગયો. એ શાળામાં એ આપમેળે ગ્રીક અને લેટીન ભાષાઓ બોલ્યો અને એ તાલીમને અંતે એને વાર્ષિક ૮૦ પૌંડના દરમાયાવાળી શિક્ષકની નોકરી મળી ગઈ. આ નોકરી વીસ વરસને અંતે એણે નોકરી છોડી ત્યારે પણ એનો પગાર એ જ એ સી પૌંડ હતો !

આ જ અરસામાં એની હડીએ ફીટકશાસ્ત્રનું એક પુસ્તક ચંદુ અને એનું જીવન બદલાઈ ગયું. એ જીવનપલટાનું કારણજૂત હતું એ પુસ્તકમાંનું એક અસત્ય નિધાન એમાં નોંધ્યું હતું કે શિકારી ભમરા પોતાના વંદાના કે ઝીલના શિકારને પોતાનો જોગદાર કે ખ ખારી પૂરા કરે છે અને પછી પોતાના બચ્ચાને ખોરાક તરીકે આપે છે. આ બચ્ચ શિકારી ભમરાનું નિરીક્ષણ કરતા ફેનરે જોયું કે પોતાના શિકારને મારી નાખવાને બદલે એ તો માત્ર એક શસ્ત્રક્રિયા કરનાર દાકતરની ચોકસાઈથી એને ખ ખ મારે છે અને શિકાર જીતે રહેવા છતાં લકવાધારી બને છે. આમ દિવસો સુધી પોતાના ઉછરતા બચ્ચા માટે એ ખોરાકને તાજે રાખી શકે છે.

આ નાની સરખી ગોધ પરથી એને સમજાયું કે વિજ્ઞાનના પુસ્તકોમાં નોંધાયેલી બધી વાતો સો ટકા સત્ય નથી અને એનું પોતાનું જીવન અતિમર્યાદિત હોવા છતાં ગોધખોળ મારેનું ક્ષેત્ર અમર્યાદિત હતું.

હવે તો એને પાકી લગની લાગી એટલે શાળામાંથી છૂટતા જ એ પહોંચી જતો, નદીના સૂકા બાગમાં, ઝરણાના વહેણમાં કે એના ગામ નજદીકના જંગલોમાં, ત્યાં જઈ એ લાગી જતો કેક જ તુ કે જીવના જીવનની કરણીના અબ્યાસમાં કલાકોના કલાકો એ બેઠો બેઠો એ જીવજંતુની જીવનક્રમતો નીરખતો એમના સંવનન, પ્રજનન, સંવર્ધન, અને સહારની લીલાનો સાક્ષી બનતો અને અવનવી, માન્યામાં ન આવે એવી વિનાશોનું લાથુ મગજમાં ભર્યો કરતો અને એની નોંધ ટપકાવતો, કઈક ચાલીસ વરસ સુધી આ ફીડાઓ નોંધી, નિહાળી, નક્કી

૨૦ : બહુરેના વસુંધરા

કથી પછી જ એણે હુદાંશુદાં જતુઓ ને કીટકોની વાત દુનિયક આગળ રજૂ કરી.

ફેબરના આ વૈજ્ઞાનિક સંશોધનો બહાર પાડવા લેની સથે જ પેરિસ અને બીજા દેશોના કીટકશાસ્ત્રીઓ આખો ચોગળા લાગી ગયા. આજ સુધી કોઈપણ નવા જંતુનો નામકરણની વિવિધ વાગ એટલે એના વિશેના જ્ઞાનની અવધ આવેલી ગણાતી, અને કીટકસમૂહ એ માન મૂકેલા જીવને ટાંકણીથી ચોટાટેલા રાખવા ત્યાં જ પર્યાપ્ત થતો. ફેબર જીવતા કીટકો ઉછેરધરમા રાખ્યા, એમની જીવનનાટિકા, એમની લીલા જોઈ. એની વાતો વાંચી વિખ્યાત વૈજ્ઞાનિક ચાર્લ્સ ડાર્વિન આશ્ચર્યમાં પડ્યો એટલું જ નહિ પણ મધમાખી વિશેના જોડા અભ્યાસમાં એના સહકારની માંગણી કરી. 'અન્નેડ નિરીક્ષક'નું બિરદ પથ ડાર્વિને જ એને આપ્યું.

એક દિવસ એ પોતાના વર્ગમાં હમેશ મુજબ પઢાવતો હતો ત્યાં ફ્રાન્સ દેશનો ફેબ્રવાળી પ્રધાન એની મુલાકાતે આવ્યો. એ પ્રધાન ફેબ્રવાળીની આખી ખદ્દતિમાં સમૂળી કાન્તિ લાવવા મથતો હતો ફેબરમાં એને પોતાની કસપનાનો શિક્ષક મૂર્તિમંત થવો પાડ્યો. એણે એને પેરિસ બોલાવી શહેનશાહ નેપોલિયન ત્રીજાની મુલાકાતનું બહુમાન આપ્યું એટલું જ નહિ પણ એને આગળ ઉદ્દેશપાત્રેથી 'સિઝન ઓફ ઓનર'ની લાલ પટ્ટી માનપૂર્વક અર્પણ કરી.

પથ આ લાંબુ આશુ નહિ. પેના કાન્તિકાદી પ્રધાન સાથે આખો ધાર્મિક વર્ગ થયો, અને એને ઉખારી નાખ્યો. ફેબર પૂર્ણ એમના રાષ્ટ્રનો ભોગ બન્યો. ઓકરીઓને શાળામા દાખલ કરી પંદાડવાના આરોપસર એને નોકરીમાંની બસરફ કથો એટલું જ નહિ પાચ એ થેર પહોંચ્યો ત્યારે હરમાલિકાને ઘર ખાલી કરવાનો હુકમ તૈયારાખ્યો હતો.

- ફ્રાન્સી સ્થિતિ સી ઘોખીના કૂતગથી પણ જૂડી અર્ધ. એની અચત તો કથી હતી નહિ નોકરી ગઈ અને પાચ સંતાન એક

ત્તી અને વૃદ્ધ પિતાના પોપણું જીવન જાદારી શિર પર હતી જ
આની વિકટ પરિસ્થિતિમાં થોડા મહિના પર અંગ્રેજ તત્ત્વવેત્તા જ્ઞેન
રુદ્રઅટ્ મિન સાથે એક માત્રે ફરના ગયેના ત્યારની વતો યાદ આવી
અને એને મદદ નાટે વખત મિલે નગત જ ૧૫૦ પૌડ મોકલી
આપ્યા એટલે આ ધરબાર વગરના વૈદ્યાનિકે એક નાતુ ઘર ભાડે રાખ્યું
અને એને સત્કાર આપ્યો. એની પાસે નૃડી તો હતી દેલા અસખ્ય
ઠગજાતુના ઠગનકમની આશ્ચર્યકારક વાતોની અને એણે વાતો
કહેવાનું નક્કી થયું.

એણે કલમ પકડી અને એી કલમે મોરપત ગિયાના સવનન
મ દેશથી માડી ઠાળા વીંછીના સવનનવૃત્ત્યો સુધીની એટલી બધી
રસભરી કહાની ટપકી કે એ જાતુઓના ગૂચનચુલ્કયાં ઠગનની એ
રસ ટપકતી વાતો બલ્લેડ ગણાવા લાગી. એમાં જાતુઓ, જગલો,
ખેતરો, ટક્કો અને ફૂલની નિગતવાર કહાણી ઉપગત એવો તો સુક્ષ્મ
હાસ્યરસ માલૂમ પડે છે કે વાચક એને મુઘ પ્રસસક બની જ નય ।
પણ એની ચોપડી પેસાના બલાવે એવા રહી કાગળ પર, એટલા
ઝીણા ટાઈમાં છપાઈ કે એને બેચાતા વરસો લાગ્યા. સમાચારકાગળે
તો એને ધ્યાનમાં જ ન લીધી અને વૈદ્યાનિકો, વૈદ્યાનિક સત્યને એવી
ત્રુષી સફી રીતે રજૂ કરવા દેવાવા હતા કે આમાં નજરે પડતા શુદ્ધિના
બમકારા અને વસ્તુવૈવિધ્યને લઈને એઓ એને વિજ્ઞાન તરીકે
નીકાના તૈયાર થયા નહિ એમને એમ લાગતું હતું કે વિજ્ઞાનનું
પુરતક તે વળી આવું રસિક હોઈ શકે ખડુ ।

કીટોની આ રસભરી ઇન્ટિ પાછળ ઠંથરના અપાર કરામત
અને અપૂર્વ જોડનાશુ હોનાની એને એવી તો પાકી ઘડા હતી કે એ
ગદામાં એને એ નજરે પડતી અને પરિણામે એ પત્રીના કટલાવ
વરસ કુધી, દિવસ પત્રી દિવસ અને રમ રમી વરસ એણે આ
અનગ અનગ જાતુઓનો અભ્યાસ કરી ત્યાજ એમના ઠગનમાં ત્રિગ
રિદ્ધ નાખ્યાનો પ્રસસક થી પ્રભુતી ત્રુષા યજ્ઞના પાકા દર્શન કરતો

૨૨ । બહુરત્તા વસુધૈવ કુટુંબમ્

એના અભ્યાસને આમ શબ્દગદ્ કર્યા છતાં એની કમ્પોઝિટ પહેલાના જેવી જ હતી એ માડ પૂરું કરતો અને ધરના છોકરાના શરીર પર લાગ્યે જ માસનો યોગ્ય નજરે પડતો જીવનના પાછલા ભાગમાં એણે પોતાનો કહેવાય એવો એક જમીનનો ટુકડો ખરીદ્યો અને એમાં પોતાને પ્રિય એરી ફીટકમ્પ્લિટ વસાવી પણ અત્યાર સુધીમાં જીવનના સુખદુઃખથી એ એવો તો ટેનાઈ ગયો હતો કે કોઈ પરિસ્થિતિ તેનામાં લાગણીનો ઉભળકો કે નિરાશાનો ઊભરો લાવી શકતી નહિ બૂતકાળનો એને પરતાવો નહોતો. ભાવિ પાસે એ કશી આશા રાખતો નહોતો.

ધીમે ધીમે એની નિદ્રાતાની વાતો કણેપકણે બધે પ્રસરી ગઈ અને વિદ્વાનોએ ‘ફીટકમ્પ્લિટ હોમર’ તરીકે એને નવાજ્યો. સને ૧૯૧૦ માં એના ૮૭મા જન્મદિન પ્રસંગે દુનિયાએ એની જન્મિત્રી ઊજવી. તે દિવસે એના સેરિનનના નાના ગામમાં જે નામાકિત પુરુષો, લેખકો, વૈજ્ઞાનિકો, અમનદારો, દેશપરદેશના એલચીએ અને સરકારોના પ્રતિ નિધિઓની મેદની ઊમટી એ જોઈ સૌ મોમાં આગળા નાખી ગયા ! એ દિવસે એના ૧૨ માનઅદ, ઈનામ અકરામ બક્ષિસ, જાગીર ઇલ્કામ અને ઉપાધિઓનો દેશપરદેશોની સરકારો તરફથી સાચેસાચ વરસાદ વરસ્યો અને સૌએ એના ફીટકમ્પ્લિટ દશ પુસ્તકોને સાહિત્ય અને વિજ્ઞાનના અજોડ પુસ્તકો તરીકે સ્વીકાર્યા પણ આ મધ્યએ માનઅકરામનો સ્વીકાર આ વૃદ્ધ શિક્ષક-વૈજ્ઞાનિકે સ્થિતપ્રજ્ઞના જેમ ક્યો એને એ બધું ગમ્યું ખરું, પણ એ એના હૃદયમાં જિમિંને હિયોજો જન્માવી શક્યું નહિ.

તે દિવસે એના આ બહુમાનને ધાર્મિક મહત્ત્વ આપવા માગતા એક ખમરપત્રીએ એને મવાલ ક્યો, “આપને પ્રજ્ઞામાં અદ્દા છે ખરી?”

ત્યારે એ ઠી જુદીને ચમકારો દાખવતા એ વૃદ્ધે લાક્ષણિક જવાબ વાળ્યો, “ના જી, હું પ્રજ્ઞામાં માનતો નથી, હું તો એના હરેક સ્થળે પ્રત્યક્ષ દર્શન કરું છું.”

પ્રાણવાન સર્જકો

એ બંને જર્મનીના નિવાસી. બંને અમેરિકન સૈન્યના મુદ્દ ફેદી બનેલા; એક પકડાયેલો નાવેમાંથી, બીજો ઓન્ટ્રિયામાંથી. એક હતો યંત્રકારીગર અને બીજો હતો નટ. યુદ્ધકેદી જાવણીમાંથી છૂટી બંને બર્લિનમાં આવી લાગ્યા, અને નોકરીની શોધમાં પડ્યા. પેલા યંત્રકારીગર મૂંઝેને એક ચસ્માંના કારખાનામાં નોકરી મળી ગઈ પણ પેલા નટ રેચલીનનો ક્યાંય પત્તો પડ્યો નહિ નવરો પડ્યો એ કરે પણ શું ?

ખગોળશાસ્ત્રનો એને નાનપણથી જ શોખ એટલે એણે એક નાનું દૂરબીન બનાવ્યું અને એક જાહેર યોગાનમાં એને ગોઠવ્યું. એકએક પૈસે એ લોકોને ચંદ્ર મંગળ અને શનિના દર્શન કરાવતો. કુતૂહલવશ લોકોની કતાર રોજ રાતે એના રમકડા શા દૂરબીન આગળ જમી જતી.

આવા જ એક આકાશદર્શન સમયે સને ૧૯૪૭માં બંને એકઠા થઈ ગયા અને આકાશદર્શન પછી વાતે વળગ્યા. પેલા કારીગરે એના દૂરબીન અંગે થોડાં સૂચનો કર્યાં અને બંનેને મજા પડી. પછી તો બંને થયા દોસ્તો. અને રોજ રાતે ખગોળ વિષેની એમની વાતો વધવા લાગી.

એવામાં એક દિવસે મૂંઝે દરખાસ્ત મૂકી કે આપણે એક વેધ-શાળા બાંધીએ બર્લિનમાં જે વેધશાળા હતી પણ બંને પૂર્વ બર્લિન રશિયન બર્લિનમાં હતી. પશ્ચિમ બર્લિનના પચીસ લાખ લોકો માટે આવું ઠાંઈ સાધન નહોતું. પણ વેધશાળા બાંધવી એ કંઈ નાનીસૂની વાત નહોતી.

નહોતા બેમાથી એકેય ખગોળશાસ્ત્રી કે નહોતા વેધશાળાના નિષ્ણાત કારીગર. અરે ! વેધશાળાના એક સામાન્ય કદના દૂરબીન માટે જો લેન્સ (કાચ) જોઈએ તેની જ કિંમત ૧૫૦૦ પૌંડ જેટલી જેણે

માફી બધું જુદું. આ બંનેયે પોતાની બધી મિલકત એકઠી કરી
જેઈતો માંડ ૨૦ પૌંડ થવા!

આ મૂડી અને આ આવડત પર વેધસાળા બાંધવાની વાત વાહિવાત
હોઈ, છતાં બંને દોસ્તોના મન પર આ વાતે એવો તો કબજો જમાવ્યો
કે રોજ રાતે જોગા થાવ ત્યારે એમને વેધસાળા સિવાય ખીજી વાત સૂઝે
જ નહિ. એમની વાતોમાંથી જ એમનો વેધસાળા માટેનો ઉત્સાહ અદ્ભુત
બની ગયો અને એમાં ઉમેરા કંઈયે થોડાં છોકરાંએ. 'એ સૌ તો વાત જાણી
ત્યારથી જ એમની પાછળ પડ્યા, "આપણે ક્યારે મકાન બાંધવા અને
દુરખીન તૈયાર કરવા જવાનું છે? અમે બધાં જોઈ સાંભળે અને રવિવારે
આવીશું પાયા બોલીશું, રોડા ખાગીશું, પાણી લાવીશું અને બધું કરીશું."

એવો જ મૂંઝવતો સવાલ વેધસાળા માટેની જમાનો હતો. બંને
દોસ્તો ખર્ચિતની બધી જુગોળો ખૂદી વંચ્યાં, અને એમની નજર
ખર્ચિતના વિમાનધર પામેની એક જગ્યા પર ફરી. પાસે ટાઈ મોડું મકાન
નહિ હોવાથી દૃષ્ટિને અવરોધ નહોતો અને એ જગ્યાએ જોખમવર્ણી
ભગવાવશેષ બનેલું એક કલબનું મકાન હતું. એ જગ્યા મેળવવા ખર્ચિ-
તની નગરપાલિકાને એમણે અરજી કરી. શહેરી જુવાઓને એમની વેધ-
સાળાની યોજના ગળે ઝીતરી નહિ છતાં તેમના આગ્રહને વશ બની
એક પૌંડના ભાડાથી એ આપવાનું ઠરાવ્યું.

જગ્યા મળી એટલે ૧૯૪૭ના ઓક્ટોબર માસના એક નમતા પહોળો
મંને દોગ્તો છ' બાળ સ્વયંસેવકોની ફોજ સાથે એ જગ્યા તરફ દૃઢ
ચલી ગયા. હાથમાંની ડાલો અને પાવડા ઉછાળતા, દૂદાવતા અને આનં-
દથી ડાલતા એ બાળવીરોએ જગ્યા પર પહોંચી જઈ રોડાં માટી, લાકડા
અને ખીજો કચરો ઉઘામવા માંડ્યો ત્યારે જાણીતો કામ લઈ ખેડેલી આ
૨૪ડી પર આજુબાજુના લોકો હસવા લાગ્યા, પણ ધ્યેયમગ્ન અનેલી
આ ૬૬ડીએ એ આખાય પહોંડને દૂર કરી સમાપ જગ્યા મેળવી લીધી
અને દુખીન બાંધવાને મન તૈયાર કરવાની પેગમીમાં પડ્યા. મિમેન્ટ

વગર એ નતે નહિ અને નિમેન્ટ મજે નહિ. બર્લિનમા એ વખતે રાટીની કડક માપનથી. રેલા બે દોરતોએ પોતાની રાટીના મોજે— આધ રાટીએ એક થેની એ હિમાને સિમેન્ટ મેળવ્યો.

‘ અને કામ ચાલ્યું. ગાડાગાયક ગતિએ ચાલતું આ કામ આખા શિયાળો ‘ડોન્યુ’, અને એ વસના શિયાળો એટલે ખરાબમા મન. હિમચીને ને બન્દના તોફાન ચાલુ જ રહેતા. કામ કરતા કરતા આખી કુડીના આગળા એવા તો હરી જતા કે પકડના મથે તો પણ ઝંટ પર આગળા એસે જ નહિ, જતા ઉત્સાહની ઉખાએ આ બાલ હડીને જો કરી વળી નૂખ અને હંડીને કાખમા રાખના આ દોરતો એક ચૂલા પર મટાટા માફરાની જાદુઈ ચકાવેલી જ રાખતા અને જેને જેને ગરમી અને રક્તિની જરૂર પડે તે બિના બિના બટાટા ખારાગતા. આ મધા માટેના પૈસા એમને મૂલેના પમાગ અને રેચનીનેની દૂરબીનની રાટીમાથી મળતા.

મકાનની સૌધા બોધી વહેલી એક જોરડીને સાફ કરી એમણે ચણી નાખી હાપડ ચકાવ્યું અને ત્યાં એમની વર્કશોપ થઈ થઈ આ જ વર્કશોપમાં ગેજ રાત્રે ધૂમાડિયા પેરેક્ષીનના દીવાને અજબાજે અને દોરતોએ એમનું વેધશાળાનું દૂરબીન તૈયાર કર્યું. શાસ્ત્રીય ત્રોરજો તો એ દૂરબીન કયાય લેખામા ન આવે. કારણ કે અવગેવનાથી જડેલી ગાડ રચિની એક મટની પાઈપમા એમણે કાચ ગાઢવેયો. ત્યાંથી જ હાથ આવેલા એક ખજ થાલવા અને પાઈપના ત્રોટીંગ વડે ઘોડી તૈયાર કરી દોધી એક જૂની આમોફોન મોટર ગાઢની અને ફેરની ચકાવ અને આકાવના જુદા જુદા ભાગ જોઈ રાકાય નેની ગોઠવણ પચ્છ કરી દોધા ઘોડી અને ‘બોખુ’ તો આમ તૈયાર થઈ. ૧૧૧ પણ કાચ લાવવો કરાથી કાચની કિંમત તો હજારો માર્ક થાય અને પાસે તો એક રજુ નહોતો. એક જૂનો પુરાણો જડો કાચ કાચમા આ ચો રજુ એને ધરીને ગોરે એવો કરવાનું કામ અધરું.

૨૬ : ખર્ચુરના વસુધરા

હવે, કારીગર વગર બને પણ નહિ મૂલ્યે ગ્રાન્ટ નામના એક નવા શીખાઉ કાચ ઘસનારને શોધી કાઢ્યો એ એક ચોકવેટના કારખાનામાં કામ કરતો અને રાતે સીવવાના સચામાયી તૈયાર કરેલા એક કામચલાઉ મલીન પર કાચને ઘસ્યા કરતો. એને પણ આ બધું ગમ્યું એટલે એણે પૈસો ચ લીધો નહિ અને એમ ૧૯૪૮ની વસંતઋતુ સુધીમા તો દૂરમીન તૈયાર થઈ ગયું દૂરમીન પેટે એમને ખર્ચ થયું પાચ શિલિંગનું—ખોખાને વેદડી ગ કરાવવાનું.

નવી વેધશાળા તૈયાર થવાના સમાચાર પશ્ચિમ બર્લિનમાં વાયુવેગે ફેલાઈ ગયા અને લોકોને ઘસારો શરૂ થયો. એક નાની ઓરડીમા ખગોળશાસ્ત્રનો સાપ્તાહિક વર્ગ શરૂ થયો. એ વર્ગની માસિક ફી પાચ શિલિંગ રાખી અને કઈ કઈ ધંધાના લોકો—શિક્ષકો, સુધાર કારીગરો અને વિદ્યાર્થીઓ—સૌ વર્ગમા ભેડાવા લાગ્યા.

જેમ જેમ લોકોનો રમ વધતો ગયો, તેમ તેમ મદદ મળતી ગઈ. વર્ગમા ભેડાયેલ એક વીજળી નિષ્ણાતે વેધશાળાને વીજળીક ફીટીંગ કરી આપ્યું; એક નળ નાખનારે જૂની પાઇપોને સાધી કરી પાણીના નળ નાખી આપ્યા; એક ફોટોગ્રાફરે છબીઓ ધોવાની ઓરડી ગોઠવી આપી, તૂટેલી કીટવીઓના પતરામાથી લાઈટ માટેના રિફ્લેક્ટર તૈયાર થઈ ગયા અને કામ આગળ ચાલ્યું એટલે બે ને દોસ્તોએ ખગોળશ્રેમી ફોર્સ્ટરની વાદળીરી તાલ રાખવા એને ‘ફોર્સ્ટર વેધશાળા’ એવું નામ આપ્યું.

વેધશાળાની વાત જેમ પ્રચાર પામતી ગઈ તેમ મુલાકાતીઓની સંખ્યા વધતી જ ચાતી એ બંદાને પહોંચી વળવા આ બંનેએ એક પછી એક નવા એમ આઠ દૂરબીન બનાવ્યા આવા એક દૂરબીન માટે ચાર ઈંચ બડા કાચની જરૂર હતી બર્લિનમા ભગ્નાવગેષ થયેલા જળચરસ ગ્રહાલયના કાટમાળમાથી આવો એક કાચ મૂલ્યે ગોધી લાભ્યો અને ગ્રાન્ટે એને ઘસી આપ્યો.

વેધશાળાનું કામ હવે એવું વધી ગયું કે પોતાનો ખર્ચો સમય એ વેધશાળાને આપી શકે તે હેતુસર મૂલેની પત્નીએ એક વીમા કંપનીમાં નોકરી નીની અને ઘરખર્ચની ચિંતામાંથી એને મુક્ત કર્યો.

હવે તો એમની ટ્યુકડી વેધશાળાએ ધોનેડ, સ્નીટઝરનેડ, અમેરિકા વગેરે દેશોની વેધશાળાઓ સાથે સંપર્ક સાધ્યા અને અહીં વાનોડી આપને કેટલા માડી એમની વેધશાળાની હકીકત શાસ્ત્રીય માસિકોમાં આપના લાગી અને એ વેધશાળા દેશપરદેશમાં જાણીતી થવા લાગી.

૧૯૫૦ ડી નાતાનના દિવસો ચાલતા હતા ત્યારે આનંદથી ધડકતા હૃદયે રેચલીન વેધશાળામાં આ ચો કાટમાળ ફેદતા એની હડીએ માર ઇયના લેન્સવાળુ અને વીસ ફૂટની લ માર્શનું એક દૂરબીન ચંદ્રુ હતુ પાચ નરસના વહાણા વીત્યા હોવાથી એ કટાર્થ ગયુ હતુ પણ લેન્સ સારો હતો મૂઝવણ હતી માત્ર એ પ્રાચ દનના રક્ષકને ખસેડી લાવવાની.

આવું કામ કરનાર એક કંપનીને પૂછતા એણે ૩૫૦ પાઉન્ડ મતાન્યા એટલે આ બન્ને જાતેજ વળગી પડ્યા કારીગરો પાસેથી જરૂરી હથિયાર, પટા વગેરે માગી લાની તેમણે કામગીરી શરૂઆત કરી અને દૂરબીનને ફેડુ પાડ્યુ હવે થાકનો ખસેડવાનો સનાલ આ યા એ એને જ એક ટનનો હતો અમેરિકન લશ્કરના અધિકારીઓ મદદે દોડ્યા અને એમનું કામ પતાની આપ્યું.

હવે સત્રાન થયા આ દૂરબીનની ઓરડીનો ત્યા વિદ્યાર્થીઓ નદારે ધાયા મર્વિનની કડિયાવાળાના વિદ્યાર્થીઓએ જરૂરી ઓરડી ચૂંટી આપી એટલે ગામ પતી ગયું કારણ કે ઇંટોના તો દગના દગ કાટમાળમાં હાથ આવતા હતા.

આમ ૧૯૫૨ના ઉનાળામાં એમનું મોટું દૂરબીન તૈયાર થઈ ગયું ત્યા અકરમાત રેચલીન મૃત્યુ પામ્યો. પૈમા નો હતો જ નહિ અને

૨૮ : બહુરત્ના વસુધેરા

એકસો પડયો એટલે મૂલે આ બધું સૂકેલી લેવાનું વિચારતો હતો ત્યાં બર્લિન સંહેરની નગરપાલિકાએ પોતાના અતિ તુટતા બજેટમાંથી આ લોકોના કામની કદર તરીકે, ૧૭૫૦ પાઉન્ડની વાર્ષિક ગ્રાન્ટ આપવાનો ઠરાવ કર્યો એટલે મૂલેનામાં નવું ભેમ આવ્યું. એણે નવી નવી યોજનાઓ વિચારવા અને અમલમાં મૂકવા માંડી છે. એમની એક તે આ વરસે ૧૯૫૪ના ૩૦ જૂનના રોજ થયેલા સૂર્યાગ્રહણને નીરખવા સ્વીડન જવાનો. દુનિયાની ખીણ વેધશાળાની ટુકડીઓને સાધનસામગ્રી અને પૈસાથી સજ્જ થઈને આવી, સગવડવાળા રથો, મહી આકાશદર્શન કરવાનું હતું જનારે બર્લિનની આ લોકોની ટુકડીને દેહ મુખી પોતાનો માર્ગ કરી લેવાનો હતો અને શન્યમાંથી સર્જન કરવાનું હતું. અવારંખેલા દીનના પતન અને કાટમાળમાંથી દેહ પામેલી આ કૃતિના પ્રાણુવાન સર્જકોને કહિનાઈ એ જ જીવન છે; એમાં જ એમની મોજ છે

ત્રેમ મૂર્તિ કાગાવા

૧૯૪૬ । એ- વડેની મનારે એક ઉમરે પહોચ્યો રીગણા
આદમી જાપાનના શાહી મલેનના પગચિયા અપાતાથી ચઢી રહ્યો
હતો તેને પાશ્ચાત્ત સ્નાન વિચિન હતો તેણે પહોચો પાચળમે પહોચો
હતો અને તે ઉપર કાઝને ઉઠીને આપ્યો હોય તેવો, ખોખ જેવો
રોંગોટ નાખ્યો હતો જાપાનના શહેનશાહે તેને અર્ધો કલાક ઉપદેશ
માટે મોનાયો હતો તેની ત્રેમમય દિલભાથી નીચેલી સમોટ વાધુની
એની તો અસર શહેનશાહ ઉપર થઈ કે દોઢ વ્લાક થયો તો પણ
મુઘ્ધ રીતે શહેનશાહ તે સામળતો જ રહ્યો બહુતા બહુતા ઇશુ ખ્રિસ્તના
એ અનુયાયીએ ત્રેમત્રેમ ન પાટન કરવાનો નીચેનો રાહ શહેનશાહને
મતા થો તનારામાથી જે મહાન હશે તે સૌના સેવક હશે ” એ
માર્મગલના વચનો અનુસાર શહેનશાહની સર્વોપસ્થિત પ્રજાના હૃદયમાં
હે પર સેરા દ્વારા જ માણુમ કે દેશ પ્રભુમર બની શકે છે

શહેનશાહને પ્રભુમય જીવનનો રાહ જતાવનાર એ વયોવૃદ્ધ પુરુષ
હતો જાપાનનો માધી અને મહાન મન ગયાહિશે કાગાવા જીવન
મગ ઈશુ ખ્રિસ્તના ત્રેમના રસ્તાનું અનુસરણ કરવામાં તેણે પારકા
નાટે કેટકેટની યાતનાઓ વેડી હતી । જાપાનના પીડિત, દલિત,
ત્યજ અને ગરીબ-સૌની સેવા માછળ પોતાનું જીવન ન્યોળાવર
યુદ્ધ હતું એના આવીમ વર્ષથી મેનાના એ કેટકમય પથે ચાલતા
તેણે શહેનશાહ અને તેની સગકારને કેટલાય વખત ખોદ વહોચો હતો
અને જોવાના વાર કંઈક રખત તેને અદર લઈને બીડાયા અને કંઈક
રખત ઉપડયા હતા ત્યાં અને અહિસાને માર્ગે પીડિતને ઉદ્ધાર
ગતા કરતા તે જાપાનની નહજારી ગજતિને પિતા બન્યો હતો તો
મજૂર સઘનો આવરથાપક થતા હતા તેમજ જાપાનની એતમુધાગ
પ્રવૃત્તિને અધાક પ્રજેતા હતો આ માધી પ્રવૃત્તિઓએ જાપાનના સામા
જીક પરિવર્તનમાં ગજબનો ફાળો આપ્યો છે

કાગવા એક હેલ્થગટાઉ વેપારીની રખાતનો પુત્ર હતો અને તેના વળી તેના પિતાએ તેને ઉઠેર માટે પોતાની અધ્યાત્મિકતાની પત્ની અને તેની હેલ્થગેલી માતાને સોંપ્યો. પરિણામે બાળપણમાં કાગવાએ પ્રેમ, સ્નેહ, કામળતા કે લાડ ક્યાનો અનુભવ કર્યો ન હતો. પેલી બન્ને હેલ્થગેલી અપમાનિત સ્ત્રીઓ વારાફરતી કાગવાને મારી તેના પિતા તરફનો પોતાનો રોષ વ્યક્ત કરતી. કાગવા બ્યારે નિશાળે ગયો ત્યારે જ તેને પ્રેમ જેવી ચાજનો અનુભવ થયો. તેના જે અમેરિકન મિશનરી શિક્ષકોએ આ એકાકી બાળકને પોતાના કુટુંબમાં સ્થાન આપી તેને હુકાળો રનેહ અપાઓ અને તેને 'સમગ્રવ્યુ' કે આ દુનિયામાં સર્વ મનુષ્યો પ્રેમમય પ્રભુના બાળકો છે અને પ્રેમદ્વારા તેમને બનાઈ તરફ દોરી શકાય છે. આ ઉપદેશે બાળક કાગવામાં અનાથ, તરછોડાયેલાં અને દલિતને માટે પોતાની સર્વ શક્તિ જીવનભર ખર્ચવાની પ્રેરણા જન્માવી. કાગવા ખ્રિસ્તી ધર્મશાસ્ત્રોના એવા ઊંડા અભ્યાસમાં લાગ્યો કે એને ક્ષયનું જીવન જુદું લાગુ પડ્યું. દરિયા કિનારે જીવનના હેલ્થ શ્વાસ જે અવાના છે એ ગણતરીએ તે એક નવલકથા લખવામાં મથ્યૂન બન્યો, પણ એ કથા લખતા લખતા જીવવાની પ્રમણ ઈન્છા તેનામાં જન્મી અને રોગને મહાત કરી તે કોળે શહેરમાં પાછો ફર્યો. વળી પાછો કામે લાગવાનો વિચાર કરના લાગ્યો.

પ્રભુ શ્રિગતે આપેલ પ્રેમ અને કરુણાના સદેશાની કસોટી કોળે શહેરના ગલીય વિસ્તારમાં કરવાનો તેણે મનસૂમો કર્યો કોમેમાં ગધાતી સાકડી એની આ ગલીઓમાં ૧૧૦૦૦ જેટલા માનવીઓ ગદા ખૂંપડામાં સમડતા હતા જે સૌ હતા ગરીબ અને જોકાર જુલારી અને લિખારી, ચોર અને વેચારીઓ અને ૧૯૦૯ના ડિસેમ્બરની પચીસમી તારીખે સાગે કાગવા પોતાનો યોડો સામાન લઈ ઉપડ્યો. પેલા ગલીય વિસ્તારની એક ૬ ફૂટ x ૬ ફૂટની ચોરડીમાં તેણે પડાવ નાખ્યો અને આજુમાજુના સૌની સેવા પ્રેમથી કરવાની તક આપી.

શર શરમાં તો તેના પડોશીઓ તેના પર સાથક નજરે જોવા લાગ્યા. પણ જેમ જેમ તમને સમજાતું ગયું કે તે તો માત્ર તેમની નિઃસ્વાર્થ લાવે સેવા કરવા આવ્યો છે ત્યારે તો તે સૌ માંદા અને નિર્ધન, ગાંડા અને શુંડા તેની ઓરડીમાં આવી પડાવ નાખવા લાગ્યા. તેની સાડાપાંચ ડોલરની શિખરત્તિ આ લોકો ચટાણીનો પેઢ ઉઢાવી જવા લાગ્યા ત્યારે તેમને મારે મહિને પાંચ ડોલરના પગારથી ધૂમાડિયાં વાળવાનું કામ શરૂ થયું. મિત્રો ને મુલાકાતીઓ તેને મૂર્ખ કહેતા. ત્યારે તે જવાબ આપતો, "હા પ્રશ્ન ખિસ્તનો મૂર્ખો." ટેલક નીચ જિખારીઓએ તો તેની ઉદારતાનો ગેરલાભ ઉઠાવવા માંડ્યો. એકે તેનું પાદલૂન માગ્યું તો બીજાએ તેનો કેદ, તો ત્રીજાએ બાઈબલનું વચન ટાંટી તેનું ખમીય માગ્યું. કાગવા પાસે કશું વસ્ત્ર ન રહ્યું ત્યારે તેની એક પરિવર્તન પામેલી શિખાએ તેને પોતાનો ડગલો પહેરવા આપ્યો એ પહેરી કાગવા કામે ગયો ત્યારે શેરીએ શેરી હોકરાં અને મોટાંના હારથથી માણ ગિરી ટેલક શુંડાઓએ તેની પાસે પેસાની માગણી કરી. તે માગણી પૂરી ન થતાં (પેસાના અલાવે) તેને ઢોર માર માર્યો અને તેના આગલા દાત તોડી નાખ્યા. પણ કાગવાએ તેમના પર ક્રોધ ક્યો નહિ કે કદી કાર્મના પર હાથ ઉપાડ્યો નહિ તે સૌના આ પાશવી આચાર અને જડતા હેઠળ દંકાયેલું માનવ હૃદય તેને દેખાતું, કોક ક્ષણે તે ત્રિમૂર્તિ અસર પહોંચતાં સુધરશે એવી અખૂટ થકા તેને રહેતી. મીમે મીમે એ લતાનાં સૌ પર એનાં આ વર્તનની એવી જાદુઈ અસર પહોંચી કે સૌ પોતાનાં બાળકો તેની શાળામાં લખવા મોકલવા માડ્યા. તેમના જીવનના પ્રશ્નો તેની આગળ રજૂ કરવા માંડ્યા અને એકબીજાને મદદ કરવા તેની સલાહ અનુસાર કરવા લાગ્યા. એની ૪૬ ઓરસૂટની એ ઓરડીમાં એટલાં તો માણસ એકઠાં થતાં કે કાગવાને રાત્રે સુવાની જગા પણ જડતી નહિ અને તેની ઓરડી ખૂબ સાકડી પડવા લાગી.

એવામાં એક દિવસ કાગવાની ઝેરહાજરીમાં તેનું કામ જોવા

એક પ્રકાશક તેની ઓરડીએ કુલદત્તવચ્ચ ઘર્ષ આવી પહોંચ્યા. ઓરડીમાં ફેંદતાં ફેંદતાં, કાગળની ચળગળીઓ પર તખેલી કાગળવાની તર્લકથા “મૃત્યુને પેસે પાગ” તેના હાથમાં આવી. કાગળવા પ.છે. ફર્યો ત્યારે તેના હાથમાં પેલા પુસ્તકના ‘પુરસ્કારની રકમને એક એક આંધી. નેમાંથી તેણે પોતાની ઓરડી જોડે એક ખીજી ઓરડી ઊભી ‘કઠી તેનો ઉપયોગ દવાખાના અને હરિપતાલ તરીકે કરવા લાગ્યો. કાગળવાનું પહેલું પુસ્તક એણે તો ચટણીની માફક ઊડી ગયું ‘કે પોતાના આ કુખીજનેને વધુ રાહત આપવા, ‘માનેવતાના, સિધ્ધાતોના ‘પ્રચારણે’ કાગળવાએ જોરપૂર્વક લખવા માંડ્યું. રાત્રે ત્યારે તેની ઓરડીમાં સૌ કોઈ જ પી જાય ત્યારે કાગળવા પલાલી વાળી સાકડોમાંકડો લખવા ખેસી પડે અને સવાર થતાં સુધી લખ્યા કરે. આ જ સાકડી ઓરડીમાં અને આ જ રીતે કાગળવાએ પોતાની સૌ જોટલી ચોપડાંઓ લખી કાઢી. આજે કાગળવાને આ પુસ્તકોના પુરસ્કારમાથી વાર્ષિક ૫૦૦૦૦ હજાર ડોલર (અઢી લાખ રૂપિયા) મળે છે છતાં એ સૌને ઉપયોગ ગે પોતાનાં પીડિતજનો માટે જ કરે છે. ‘ત્યારે તેની પાસે તો કશું જ રહેતું નથી. તે એટલું સુધી કે લખાણની સંસ્માનમાં જતાંયું છે તેમ સહેનશાહને મળવા જતી વખતે તેની પાસે પોતાનો કોઈ નહોતો !

કાગળવાનાં લખાણોની એવી તો સરસ અસર ઘર્ષ કે સન ૧૯૨૪માં જાપાની સરકારે જાપાનનાં મુખ્ય સહેરામાયી ગદીધામે નાબૂદ કરવાનો ખગડો પસાર કર્યો. અને પછી કાગળવા મન્દ્રોના સંઘ આપવાના તેમના હક્કની લડત પાઝળ મંડચો. જાપાનમાં ધંત્રયુગના મંડાણ થયાં હતાં અને મન્દ્રોનું ચૂસણ કરી ‘મૂડીદારો માનેતુજાર બનતા હતા. કાગળવાએ એ મૌને સંજળાવી દીધું કે મન્દ્રો પણ માણસો છે, જાગરૂ થીજે નહિ. તેમને પણ પોતાનું સંગઠન આપવાનો જન્મજાત હક્ક છે જાપાનની સરકારે અન્યું નહિ. કાગળવા અહિંસક અને શાંતિના માર્ગે મન્દ્રોના હક્કો પ્રસ્થાપિત કરવા

માગતો હતો ત્યાં તો ૧૯૨૧માં કાગેના હાથે જાંદર કામદારો હડતાળ પર જતર્યા. તેમણે કાગવાને તેમની નેતાગીરી લેવા આહવાહન કર્યું અને કાગવા લાંબાંરં જાઓ. તેણે મજૂરસંઘ સ્થાપ્યો. એટલે પોલીસોએ તેને ઘેર્યો, માર્યો અને જેલમાં ધસડી ગયા. તેની ગેરહાજરીમાં સામ્યવાદીઓએ એ મજૂરોને બરમાળ્યા. તેમણે એવું સમજાવ્યું કે કાગવા શાંતિમય માર્ગની વાત કરે છે કારણ કે તે કૂટી ગયો છે. તેમણે આ કામદારોનો જાંદરના ડકા પર હાથો લઈ જઈ તેને તોડી નાખવાની યોજના ઘડી કાઢી.

તેર દિવસ પછી જેલમાંથી બહાર નીકળતાં કાગવાએ જોયું કે ડકા પરના હુલાની તૈયારી થઈ ગઈ છે ને કાઈ માને તેમ નથી. બીજા દિવસે સવારે તો પાંત્રીસ હજાર માણસોનું ગાંડાતૂર બનેલું એક ટોળું, હાથમાં છંટા ને લાકડીઓ, ડંગોરા અને ફાહાડીઓ લઈ ડકા તરફ ધસી રહ્યું હતું. ડકા પર કાઈ પહોંચી નહોતો. બધા રકુચકર થઈ ગયેલા—પથ ડકા તરફ જતાં એક સાંકડા પુલ પર એક ઠીંગણો આદમી શાંતિથી બેઠો બેઠો જે હાથ જોડી પ્રાર્થના કરી રહ્યો હતો. ધસમસતું ટોળું એ સાંકડા પુલના નાકા પર આવી અચાનક અટકી ગયું. પુલને નાકે બેઠેલો માણસ કશું બોલ્યો નહિ પણ તેનો પ્રભાવ સૌ પર એટલો પડ્યો કે બધા શરમાઈ ગયા અને એકેએક વિખસાઈ ગયા. એ હતો પ્રેમમૂર્તિ કાગવાનો અહિંસક વિજય ! અને એ વિજયની અસર સરકાર પર પણ એટલી પડી કે મજૂરસંઘ પ્રતિજ્ઞાક કાયદો સરકારે પાછો ખેંચી લીધો.

પછી તો કાગવાએ ખેતમુદારની લડત ઉપાડી અને ખેડૂતોની સહકારી મંડળીઓ બની કરી. ૧૯૩૫ સુધીમાં તો જાપાનના ૫૫ લાખ ખેડૂતો કાગવાની આ સહકારી મંડળીઓના સમાસદ બની ગયા અને દાકતરી સારવારથી માંડી પાકના વીમા સુધીની સૌ જાળતોમાં સ્વાવલંબી બની ગયા.

૧૯૩૧માં જાપાનની લશ્કરી સરકારે ચીન પર હુમલો કર્યો ત્યારે કાગાવાએ તેનો ખૂબ વિરોધ કર્યો. પોતાના અને પોતાના દેશના વતી પ્રાયશ્ચિત રૂપે શાંગહાઈના એક ખંડિયેર દેવધરમાં જઈ તેણે આંખમાં આંસુ સાથે પ્રાર્થના કરી અને પોતાના દેશબાંધવોએ કરેલા ગુના માટે માફી માગી. તેની આ શાંતિવિષયક અને યુદ્ધ વિરોધી નીતિને કારણે જાપાની લશ્કરી સરકાર સાથે તે વારંવાર અથડામણમાં આવ્યો અને સંખ્યાબંધ વખત તેણે જેલવાસ જોયો.

ખીજું વિશ્વયુદ્ધ પૂરું થયું ત્યારે તો જાપાનના લોકોની દશા બદલતી હતી. યુદ્ધ સમય દરમિયાન તો તે દિગ્મુદ્ધ અને હતાશ થયેલો હતો. પણ તે પછી નિરાશ્રિતો માટે હાવણીઓ ખોલી, અનાથો માટે અનાથાશ્રમ ખોલ્યા, માનવતાનો સંદેશ દુઃખી દુનિયાને પહોંચાડવા અને ધવાયેલા ભગ્ન હૃદયોને આશ્વાસન આપવા તે કામે લાગી ગયો.

આજે તેની આંખ મોતિયાને કારણે લગભગ નકામી છે. વર્ષોના પરિશ્રમથી તેનું 'એંગેઅંગ યાકેકુ' અને 'ભાંગેકુ' છતાં કાગાવાને આત્મા પ્રકુલ છે. તેનું મગજ ભાતભાતના મોનવસુધારાના વિચારો અને યોજનાઓથી ભરપૂર છે. તેનાં પુસ્તકો શોડખંધ વેચાય છે. અને વંચાય છે. તેની સહકારી પ્રવૃત્તિ, તેના મજદૂર સંઘો બહુ જીવંત થઈ ગયું છે, આ છ વર્ષના ગાળામાં તો તેણે સંખ્યાબંધ શાળાઓ ખોલી છે, નાના પાયા પરનું ઉત્પાદન શરૂ કરાવ્યું છે અને સહકારી પ્રવૃત્તિ દ્વારા તે કારખાનાં ચલાવે છે.

હજુ પણ આ વામન સ્વરૂપનો વિરાટ લાખો લોકોને પોતાનો બંધુત્વ અને પ્રેમનો સંદેશો વાણી, વિચાર અને કાર્યદ્વારા આપતો રહે છે. યુદ્ધથી જન્મિત થયેલી દુનિયાને સાચા જીવન માટેનો તેનો પહેલો અને છેલ્લો મંત્ર એટલો જ છે ખીજીની સેવા માટે તમારું સર્વસ્વ મુક્ત મને અર્પો.

પીક અને રૂથ

સન ૧૯૫૧નાં મે માસની નવમી તારીખનો એ દિવસ. યુવાન પીક અને એની શિક્ષિકા - પત્ની રૂથ પોતાના ઘરમાં સાજ પડે આરામગોળી કરી કુટુંબજીવનનો આનંદ માણતા હતા. તેમનું ઘર અને જીવન મુખ્યસંતોષથી ભર્યું ભર્યું હતા. કલાકેક એમની ગોળી ચાલી હશે ત્યાં જૂમ પડી, "દોડો, દોડો, મિલને આગ લાગી છે."

સફાળો જી પીક દોડ્યો ને પાછળ રૂથ. જાતમહેનતથી રચેલી પોતાની આખી ભૌતિકસૃષ્ટિ અને પોતાના જીવનનિર્વાહના એકમાત્ર આધારરૂપ એ મિલ આગના ખપ્પરમાં હોમાતી પીક બૅઈ રહ્યો. એનું કશું થે વળ્યું નહિ!

એની રાખ પર નજર નાખતા એની સ્મરજીવસૃષ્ટિ સળવળી જી. ક્યા એ એક વખતનો ખેતમજૂર ને ક્યા એ ચાલીસ હજાર ડોલરની મિલને, માલિક! એક જ ભેકાર સતના થોડા કલાકમાં તો એ વળી પાછો રસ્તાનો મુસાફર બની ગયો! ખેતર છોડી આપમેળે વીજળી કામદાર બનવા નીકળ્યો ત્યારે એને ગ્વાન પણ નહોતું કે એ મોટર વાહનક કરવાની કામગીરી શરૂ કરશે કે રૂથ જેવી પ્રેમાળ શિક્ષિકા એને પત્ની તરીકે પ્રાપ્ત થશે કે બન્નેની કમાણીમાથી એ ફનીશરની દુકાન પણ માડશે અને એક વખતનો મજૂરી શોધનો એ છોકરો પોતાને ત્યાં ડઝનેક ખેતમજૂરોને કામગીરી આપશે! એ આખીયે સૃષ્ટિ વળી પાછી ગાયબ થતી લાગી અને ગર્હ કાવનો માલિક આજે નોકરી અને રાજીના પિયારમાં ફૂળી ગયો.

એ મિલને ફરી બાધી શરૂ કરવાનું તો વિચાર કરી કરી એણે માડી વાળ્યું સારા નસીબે મિલના ત્રીજા લાગનો એણે રીમે લીધો હતો એટલે એને સાડાતેર હજાર ડોલર મળ્યા એ પેમામાથી એણે એક જીપ ગાડી અને ટ્રેક્ટર ખરીદ્યા અને પોતાની બધી ધરવખરી

૩૬ : બહુરત્ના વસુધરા

એમાં નાખી અમેરિકાના પૂર્વ વિસ્તારમાં આવેલા વિમાન જનાવવાના કારખાનામાં કામ મેળવવાએ નીકળી પડ્યો. રાત પડે ત્યાં વાસો કરતાં અને દિવસભર આગુત્યાગુનાં દર્યો અને પ્રદેશ નિહાળતાં એ ગનિપત્ની આગળ વધતાં હતાં ત્યાં કોલોરોડોમાં એમને વાત મળી કે અલુગમિત કમિશન યુરેનિયમની ભારે જરૂરિયાતમાં છે ને પાસે આવેલા કોલોરોડો નદીના ઊંડા ખીણ વિસ્તારના પર્વતોમાં આ ધાતુ હાથ લાગવાનો પાકો સંભવ છે. આ ધાતુ દુર્લભ હોવાથી શોધ કરનારનો લોક લાગી જાય તેમ છે.

પીકે કદી ધાતુશોધન કે ખાણશાસ્ત્ર કે જુસ્તરશાસ્ત્રનો એકડો ય ધૂટ્યો નહોતો પણ એને પોતાનામાં શ્રદ્ધા હતી કે પોતે જોવાંચ્છે તેને સમજી પોતે અમલમાં મૂકી શકશે. ખાવાપીવાની તો હજી ચિંતા નહોતી. વરસેક ચાલે એટલી મૂડી હતી જ.

કોલોરોડો વિદ્યાપીઠમાં પહોંચી એણે આ અંગેનાં પુસ્તકો મેળવ્યાં. યુરેનિયમનું અસ્તિત્વ બતાવે તેવું એક કાંટાચંદ્ર લીધું, તંબૂ તાણવાનો સામાન ખરીદ્યો અને આમ ચારસો ડોલરની સાધનસામગ્રી એકઠી કરી એ પહોંચ્યો ખાણશાસ્ત્રના એક નિષ્ણત પાસે અને પૂછવા લાગ્યો, “સાહેબ, યુરેનિયમની શક્યતા આપને કયા વિસ્તારમાં લાગે છે?” નકશા પર આંગળી મૂકી એ નિષ્ણતે એંસી માથુસની વસ્તીવાળા એક હેન્કસવીસે નામના ગામની આજુબાજુનો વિસ્તાર બતાવ્યો.

પીકે રથને પાસેના શહેરમાં ઝોરડી રાખી આપી અને પોતે ગાડી લઈ પહોંચ્યો. પેલા ગામમાં દૂર દૂર ચીકો મળે ત્યાં મુધી ગાડી લઈ જઈ, એ પગે નીકળી પડતો. બળબળતા બપોરમાં તે રજીવિસ્તારની એ લૂમાં વ પોતાનું કામ ચાલુ રાખતો. આમ જતઅનુભવે ખાણશાસ્ત્ર અંગે ઘણી માહિતી એણે મેળવી લીધી. મહિનાઓ મુધી આમ રખડતાં રખડતાં કેટલાય વખત એણે મોતને સામે આવતાં જોયું. એને કેટલાય પર્વતસિંહનો ભેટો થયો. એક

વખત તો રાત્રે એ સૂતો હતો ત્યાં એને ખરડે એ પ્રદેશનો એક ઝેરી વીંછી કરડ્યો. ડંખમાં કાપો કરી લોહી કાઢી ચક્રાય તેમ નહોતું ને વેદના અપાર ચતી હતી એટલે એ સમઘ્યો કે પોતે હવે થોડા કલાકનો મહેમાન છે. પણ કાશ્ય જાણે ભગવાનનું કરવું તે એ ઊઘી ગયો અને જાગ્યો ત્યારે પોતાની જાતને જીવતી જાણી આશ્ચર્યમાં પડી ગયો તરત જ પોતાની કુહાડી ખમ્મે મૂકી એ નીકળી પડ્યો તો સંખ્યાબધ કાંકરાકાંટની જાતના ઝેરી સાપ એને મળ્યા. આ સાપ તો એવડી મોટી સંખ્યામાં જોવા કે એની બીક જ એના મનમાંથી નીકળી ગઈ અને ૧૨૦°ના તાપમાં પાણીની તાણુ તો જીવેલું જ નીવડે ને ?

ખેત્રજી અઠગાડિયે એ રૂથ પાસે જતો. થોડા દિવસ આરામ કરતો અને વળી પાછો નીકળી પડતો. રૂથ એને હર વખતે ખીજ નોકરી લેવા સમજાવતી તો એ 'હવે એક જ વાર' એમ કહી પાછો જતો. આમ કરતા કરતા ૧૯૫૨નો જૂન આવ્યો. એમની પાસે માત્ર ૩૦૦ ડોલર રહ્યા હતા. એટલા પૈસા તો પાછા વળવા માટે પેટ્રોલમાં જ વપરાઈ જાય !

રૂથે ધણો ય આગ્રહ કર્યો પણ પીક માન્યો નહિ અને દૂરની થોડી ટેકરીઓમાં છેલ્લી અજમાયશ કરી જોવાની એણે હઠ લીધી. એ ટેકરીઓમાં પહોંચવાનું અતિવિકટ હતું, રસ્તો મળે નહિ અને તેમાં વળી માઈલમાઈલ જાડી ખીજ ને કાતરોમાં વહેતી નદીઓ ને ઝરણાંમાંથી ભાગી કરવાતો !

જતાં જ પીક આખરી મજલે નીકળી પડ્યો. હાથમાં નકશો લઈ એક ટેકરી પર જિભા જિભા એણે ચણતરી કરી કે પાસેના એક ઝરણાને ખીજ નાનાંમોટાં ઝરણા મળતા હોવાથી એના વહેણમાં ચર્ધ ગાડી લઈ જવાશે એણે તો જીપગાડી નાંખી વહેણમાં. પણ વહેણની ધારે એવી ઊંચીનીચી ને અસમાન હતી કે એને ગાડી લઈને જવાનો અખતરો છોડી દેવો પડ્યો.

૩૮ : ખાડુરેતો વંશુધરા

વળી પછો એ વિચારમાં પડ્યો તો દૂરની યુરેનિયમની શક્યતાઓ-
વાળી ટેકરીઓ પર પહોંચ્યા એણે એક કાદવ કળણવાળું વહેણ પસંદ
કયું. અનુભવીઓએ એને એતર્યો હતો કે એ વહેણ અને એનાં કળણ
છેતરામધ્યાં ને બચાવતું છે. ટેકરીઓને રસ્તો પદર માર્છીને હતો
છતાં વળતી વહેલી સવારે એ ઊઠ્યો. ખાવાનું પાણી, પર્વત ચડવાની
કુહાડી ને પેનુ ચંત્ર લઈ લીધું ને રસ્તે પડ્યો. 'એની પીઠે આમ
૬૫ રતપ વજન લઈ એણે ચડાણ શરૂ કર્યું'.

રસ્તો એણે ધાધી કરતા વધુ વિકટ, વધુ અસમાન નીકળ્યો.
ખચેર થતાં તો એ યાકીને લોચ ચઈ ગયો. તાપમાં એક ટેકરીના
મવાળે એ પડ્યો ત્યારે એના હોઠકોચ જડી ગયા હતા. પાસેના ઝાડના
છાયડે પહોંચ્યા નેટલી પણ તાકાત એનામાં નહોતી રહી. પછી એણે
ચોડું ખૂદર ખાધું અને એનામાં શક્તિનો સચાર થતો લાગ્યો.
ચાલની રાતને અજવાળે એ પેલા કાદવવાળા વહેણ નજદીક પહોંચી
ગયો. હવે આગળ જનાનો ખીન્ને રસ્તો જ નહોતો.

ખીણમાં નજર નાખતા જ એને સમજાયું કે ચાલવા માટેની
પગથી થઈ શકે તેવા ખડકો વહેણની સામસામી દિશાએ વારાફરતી
આવે છે એટલે એને વારંવાર વહેણ ઓળંગવું પડવાનું. તળની રેતી
એવી સરકતી હતી કે ઊતરી જવાય એટલે, કેટલોક વખત તો એણે
અહીંતહીં ઊતરાઊતર કરી વહેણનું ભેર, એની છાંઈ બધાનો અભ્યાસ
કર્યો પછી પેનુ ચંત્ર, એક હાથે જીયું પકડી એણે વહેણમાં ઉતરાણ કર્યું.

વહેણ ભેરદાર હતું વહેણનું પાણી એના શરીરે વાગતું. નીચેના
પથરે સરકાયા હતા એટલે એ આરતે આરતે કરીને સાચવીને ચાલતો.
આમ એને સત્તાવીસ વખત એ નદીના વહેણની આરપાર ઊતરવું પડ્યું.
નીચેના પથર ને ખડકથી છોલાઈ એના પગ એવા તો લીસા
થઈ ગયા કે ખૂટ પહેરતા જ એમાં ફાંદના ઊઠ્યા. પછી ખૂટ સિવાય
ચાલતા એ ફાંદના ફૂટી ગયા ન એમાં નદીની રેતી ભરાઈ ગઈ.

દિવાસળી લઈ એને વારંવાર એ રેતી કાઢી નાખવી પડતી અને ચાલવાની શરૂઆત કરે ત્યારે તો પગે આગ ચંપાવા જેવું થતું. પણ થોડી જ દૂર એ બધું દુઃખ ભુલાઈ જતું.

પાણી બચાવવા એણે એક દિવસ નદીનું પાણી પીધું એટલે વળતે દિવસે એને બારે ચૂક ઊપડી અને ઝાડા થઈ ગયા. એક બાળુ થાક, ખીજી બાળુ ચઢાણ અને ત્રીજી બાળુ ઝાડાથી એ લેવાઈ ગયો. એને પહેલવહેલો ખ્યાલ આવ્યો કે કદાચ એના રામ રમી જશે. રાત આખી એને ઊંઘ આવી નહિ. સવારે એ ઊઠ્યો ત્યારે એની આંખે અંધારા આવતા હતાં, બધું લાલપીળું લાગતું હતું. એને સમજાયું કે એનું શરીર આરામ માગે છે એ આડો પડવા ગયો પણ પાસે જ પડેલાં એક ગાયના હાડપિંજરની હાજરીને ક્ષીધે એનું મન માન્યું નહિ. હાડપિંજર દુર્ગંધહીન હતું પણ એની નજરે પડતાં જ એના મનમાં પોતાની એવી દયાને ખ્યાલ આવી જતો.

એટલે પેલા યંત્રને ઠીક ઝોઢવી એ લથડિયા ખાતો ચાલવા લાગ્યો ત્યાં તો યંત્રનો કાંટો એની મૂળ રિયતિયી ખસેલો એણે જોયો. પાસેના એક વહેજામા એ થોડો ગયો તો કાંટો પાછો પડ્યો. પાછા વળી વહેજાના મુખ પરના ખડક આગળ આવ્યો તો કાંટો ખાસો અગળ પડી ગયો. કાંટાની વાત સાચી હોય તો ત્યાં યુરેનિયમ હોવું જોઈએ. પણ યુરેનિયમવાળા પીળા ખડક એની નજરે પડ્યા નહિ એણે પોતાની કુહાડીને એક ટચકો માર્યો તો નીચેથી પીળી પોપડી નીકળી અને મહામહેનતે થોડુંક ઊંચે ચઢી ખડકની એક ધર પર બીજો ધા કયો તો પુસ્તકના વર્ણન પ્રમાણે નવા પીળા ખડક !

એ તરત જ પાછો વળ્યો પણ એ મુસાફરી એને ખાસ યાદ રહી નથી. કારણ કે એ અર્ધ જીભાનાવધામાં જ ચાલ્યો હતો. શરૂઆતમાં એક વાકડાના ઢીમયા પર બેસી ગયો અને વહેણની મદદથી જવા લાગ્યો પણ ઢીમયું એક ખડક સાથે અથડાયું અને તૂટી ગયું. એને

વાગ્યું અને એનો ખોગડ નદીમાં પડી ગયો. જે બચ્યું હતું તે લઈ તે લથડિયા ખાતો ચાલવા લાગ્યો નદીમાં પડેલું દીન ઉપાડ્યું તો થોડો જવનો આટો અને ઠરેલું દૂધ હતું. એ ખાઈ એણે પાછી યાત્રા શરૂ કરી. તાપ તો કહે કે મારું કામ એટલે સાંજ પડતાં પડતાંમાં તો એવું ગળું સુકાઈ ગયું, અને પાણી ખલાસ થઈ ગયું.

રાત્રિના એળા ઉતરી ત્યારે ઝાંખા ચંદ્રપ્રકાશમાં એને પરાણે રરતો દેખાતો. છતાં પડતા આખડતા એણે માર્ગ કરવા માંડ્યો. શરીરે ફેટલાય ઉઝરડા થયા, ફેટલેય રથને લોહી નીકળ્યું, આખરે તો એ પેટે આલ્યો અને પ્રભુકૃપાથી એ પોતાની ગાડી નજદીક આવી લાગ્યો.

ગાડીમાં બેસી એણે એ ચલાવી તો આખે આવતાં અધારાને કારણે સામેનું રથ કંઈ રંગબેરંગી અને હિયુંનીયું લાગવા માડ્યું. એવામાં સામેથી પ્રકાશ આવતો લાગ્યો. પોતાની છેતરામણી નજર પર એને નફરત આવી અને એવું શું થશે એની ગડમાજમા એ પડ્યો હતો ત્યાં એની બાજુમાં એક છપ્પગાડી આવી જીભી રહી ને તેમાંથી બે માણસો ઉતરી એ આખ્યા હતા એની તલાશમાં— દિવસો થયા એની જાળે, ન હોતી મળી એટલે એમણે કોણી કરી આપી અને યોડું ખાવાનું આપ્યું. એના જીવમાં જીવ આવ્યો ને એ બધા એની વીતક, સાબળતા સાબળતા રથ પાસે પહોંચ્યા ત્યારે રથને પથ નવા અવતાર જેવું લાગ્યું.

પોતાના ધરવખરી ખીરો મૂકી પીકે યુરેનિયમ ખોદવાના સાધનો વસાવ્યાં, પોતાની ગોધ સરકારમાં નોંધાવી અને થોડાની મદદથી એ ખોદાવેલું યુરેનિયમ અણુકમિશનને પહોંચાડવા લાગ્યો. નસીમની બલિહારી એની કે એનો ખડક યુરેનિયમનો અખૂટ ભંડાર નીકળ્યો. જેમ ખોદતા જાય તેમ વધુ ને વધુ દુર્લભ પદાર્થમાં એ ધાતુ નીકળવા લાગી પીકે પોતાની આ ખાણ કંપની રેજીસ્ટર કરાવી અને એને ત્યાં પૈસાનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. ગયે વરસે એણે એ ખાણ ત્રાણ

લાખ સિત્તેર હજાર ડોલરે વેચી દીધી, ત્યાં સુધીમાં ખાલે એને સહેજે એક કરોડ ડોલર આપ્યા હશે !

પીક અને રૂથ હવે એક સગવડવાળા મકાનમાં રહે છે અને આટલા બધા પૈસાનું શું કરવું તેની મીઠી મૂંઝવણ અનુભવતાં અનુભવતા નવી શોધ માટેનો વિચાર કરે છે અને દિવસ દરમિયાન આવતા સંખ્યાબંધ મહત્ત્વાકાંક્ષી યુવાનોને માત્ર લોભને વશ ન થતા, કામનાં જોખમ સમજી, આવું સાહસ માથે લેવા અનુરોધ કરે છે.

જ્ઞાનચક્ષુનાં દ્વાર

૧૮૧૨ની માવની વાત છે. કલ્સના એક નાના સરખા ગામડામાં એક નાનો સરખો છોકરો પોતાના પિતાની જીનની દુકાનમાં રમતો હતો. રમતા રમતા એના હાથમાં એના પિતાના જે ટાયલ્સ આવ્યા. એ તો એ નવા રમકડા પ્રાપ્ત, થતા દોટ મૂકીને નાકો પથ્થુ રસ્તામાં કથુ અંટવાગે આવતા એ પડી ગયો અને પેલા બન્ને ટાયલ્સ એની જે આખોમા પેસી ગયા!

દોડાદોડી શરૂ થઈ ગઈ વેઘરાજ મોલાવ્યા. ઇલાજ શરૂ થયા પથ્થુ કુદરતનું કરવું તે, કઈજ વળ્યું નહિ. એક પછી એક એમ બન્ને આખનું નૂર બાળકે ગુમાવ્યું અને તે જીનઅધ બન્યો. આસ અકરમાત અપ ગ બનેલા એ બાળકનું નામ ગુર્ષજેર્ષવી.

ગામના લોક આ અધ બાળક ઉપર ધણી ક્યા બતાવતા પોતાના નેતરની લાકડી ઠોકતો ઠોકતો એ જતો હોય ત્યારે સૌના મોમાથી ઉદ્ગાર નીકળી પડતા “ભલો બિચારો જેર્ષવી!” ગામની જુદી જુદી જગાએ ઓળખવા એણે મિત્રોની મદદથી ટકોરાનું એક સંગ્રહાલય ઊભું કર્યું. જ્યાં સૌ છોકરા રમીને વાતો કરતા, આરામ કરવા બેસતા એ ગામના મોટા ઝાડના ચોતરાને ઓળખવા ચાર ટકોરાની સંગ; તો જ્યાં તરવાની ને પાણીની રમતો રમવાની મોજ સૌ માણતા એ ગામના વડા તળાવને ઓળખવા ૭ ટકોરા. મોટા થઈ જેર્ષલીએ જ્યારે અધ માટેની જેર્ષલી લિપિ શોધી કાઢી ત્યારે લેખન-વાચનની એ સંગ્રહોને જેર્ષલી પોતાની ભાષામાં ‘થીજેલા ટકોરા’ તરીકે ઓળખાવતો.

દસ વરસની ઉંમરે ગુર્ષ પારીસની અધ્યાજ્ઞામાં દાખલ થયો ત્યારે શાળાના રચાપક વેતેન્ડીને એને ઝાડની ઝાળી વડે તેવાર કરેલા ખીસ મૂળાક્ષરો પર આગળોએ ફેરવાઈ તે સિખવાડ્યા. ધીમે

ધીમે આગળ વધતા વધતા નુર્ષ પુસ્તકો વાચતા શીખ્યો એ પુસ્તકો પાઠ્ય મહેનત પણ કેટલી અથાગ ! કાડામાથી અક્ષર કાપી ઠાગળ પર ચોટાડેના ! અને દરેક અક્ષરનું કંઈ કેટનું ? જાણો છો ? દરેક અક્ષર નવું ઈંચ જિંચો અને જે ઈંચ પહોંચો ! આવડા મોટા અક્ષરવાળી ચોપડીઓ બનાવવાની અને ફેરવવાની પણ કેટલી મુશ્કેલી ! એક શિનાળની દતકથાને કપડાના આ અક્ષરે લખતા લખતા આઠ આઠ રતબના વજનવાળી સાત જાડી ચોપડીઓ ભરાઈ ગયેલી !

નુર્ષને ચૌદમું વરસ જતું હતું ત્યારે એક દિવસ એક જાપેતુ કાર્ડ એના હાથમા આ પુ કાર્ડમા દાર્ષિક જોરથી દબાઈ હોવાથી બીજી બાજુ બિગી હતી દોડતો અને ખૂમ પાડતો એક શિક્ષક પાસે પહોંચી ગયો ‘ સાહેબ, સાહેબ, જુઓ આમ અક્ષરો ઉઠાયા હોય તો વાચતા ફાવે ! ’ શિક્ષકને ગમે એ વાત જિતરી અને ત્યારથી ઉપસાવેના અક્ષરોના પુસ્તકો શરૂ થયા હતા ન કમ્પ્યૂટર તો ખૂમ રહી અક્ષરો ખૂમ જિંચ્યા ઉઠાવના પડતા અને એવા અક્ષરો ઉઠાવી પુસ્તકો તૈયાર કરવાનું કામ કેટલું કઠણ ? એમ કેટલા પુસ્તકોને ઉઠાવેના અક્ષરો સાથે તૈયાર કરી શકાય ? અને આના પુસ્તકોદ્ધારા ક્ષણતરનું ગાડું પણ કેવું કંઈ ગળડે ? એકાદ સરનો અભ્યાસક્રમ પાંચ પાંચ વરસ લેવાનું નુર્ષને મનમાં ખૂમ નિરાશા ઉપજતી કારણ કે એનાથી એના જ્ઞાનમા વધારો કરી શકાતો નહિ

પોતાના આ ફરજિયાત અજ્ઞાનનું દુઃખ નુર્ષને એટલું બધું સાલતું કે એક વખત ઘેર ગયો ત્યારે એના પિતા આગળ એણે હિંચાવરાળ ઠાલી અધતું જીવન કેટલું એકાકી છે ! પક્ષીઓના અવાજ પરથી કે તેમને ઓગળી શકું છું ઘરના પ્રવેશદ્વારને સ્પર્શથી હું પહોંચાની શકું છું પણ અનુભવ અને સ્પર્શથી પર એવા જ્ઞાનનું દ્વાર તો અમારે માટે બિડાયતું જ ને ? પુસ્તકો જ અધતું જીવન સભર કરી શકે પણ અધ રાત્રી શકે એવા પુસ્તકો લાવવા ક્યાથી ! ’

દિવસોના હૃદયમંચનને પરિણામે એક દિવસ અના દિવસમાં રૂપું કે ચન્દ્રો અને ચન્દ્રપ્રયોગો માટે કોઈ ચિહ્નસાથ જીવું કરું હોય તો! એ વિચારને અમલી બનાવવા એના પિતાની જીનની દુકાનમાંથી એક આખો ઉનાળો એન્ડ્રુ ચામડાના કુકડા ઉપાડ્યા જ કર્યા. પરિણામે એના હાથની ચામડી ઉઝરડાઈ ગઈ પણ તાલ એકો નહિ. પછી એણે ત્રિકોણ, વર્ગ, ચતુષ્કોણ, સમઘૂંચ ચતુષ્કોણ એવી એવી ભૂમિતિની આકૃતિ-એની સંઘા વાપરી એક સંઘાસાથ (કોડ) તૈયાર કરવા પ્રયત્ન કર્યો પણ એની કોઈ સંઘાસાજના સો ટકા પાર પડી નહિ હતામે એના મન પર સવાર થયેલી ધૂન બેતરી નહિ.

એટલામા તો એ પોતાની પારીસની અધ્યાજ્ઞામાં વિદ્યાર્થી મરી શિક્ષક મન્યો હતો. એક દિવસ એ એક મિત્ર સાથે પાસેની હોટેલમાં કોઈ પીવા/આરામથી બેઠો હતો અને પેલો મિત્ર એને જાણુ વાચી સંભળાવતો હતો. જાપામા એવા અગર આવ્યા કે લશ્કરના એક વડાએ રાત્રે સંદેશો પહોંચાડી શકાય અને અધારામા પણ વાચી શકાય તે માટે ઉપસાવેલા ડોટ અને ડેશની સંઘા બની કરી છે. જેથી રાત્રે પણ સ્પર્શમાત્રથી સંદેશો-સમજી શકાય છે. આ સમાચાર કાને પડતાં જ હુધ બેઈલી ટેનવ ડોકી ડોકીને જૂમ પાડવા લાગ્યો. અધલિપિને! એના ડાયડો એને ઉકલતો દેખાયો.

હુધને જૂમ પાડતો સાબળી હોટેલ માલિક દોડતો આવ્યો અને એને શાત પડવા વિનવવા લાગ્યો ત્યારે બેઈલીએ કહ્યું: "માફ કરજો, મહેરગાન, પણ અધોની સુજનનની અગ્નિતમસની ભીંત આજે તૂટી દેખાઈ એટલે હર્ષવેશમા હુ જૂમ પાડી બેઠ્યો છું."

વળતી સવારે પેલા મિત્રને હર્ષ બેઈલી પેલા કેપ્ટનને ત્યાં પહોંચી ગયો અને અધોને ગાનપ્રકાશ મળે તે હેતુસર તેનો સંઘા-ક્રીમિયો સમજનના વિનવવા લાગ્યો. પોતાની સંઘાપદ્ધતિના અધો માટેના આવા અર્થવાહીપણાના ગાનનો સ્વર ધન્કાર કરતા એ

કેટલે કશું કે જે તે ટાંચણા વતી કોટે અને કેશ જાણ્યા હતાં. મોરી સંગ્રામાં એક કેટલો અથ ‘આગળ વધો’ થતો અને ‘એનો અથ’ ‘પીછે હઠ’ થતો. પણ તમારી વાતચીત પરથી સમજાય છે કે આખી લાપા માટે આવી સંગ્રાપદ્ધતિ તૈયાર કરવી શક્ય છે.’

એઈલી મોલી જીરો : ‘તદ્દન શક્ય છે. અને દુનિયાના અંધો વતી હું તમારો ખૂબ પાંડ માનું છું.’

ત્યારથી માંડીને પૂરાં પાંચ વરસ લુઈ એની પાછળ મંડયો જ રહ્યો અને આ એઈલી લિપિમાં એણે પહેલું પુસ્તક પ્રાસિદ્ધ કર્યું ત્યારે જ જાણ્યો. વિધિની કરુણતા પણ કેવી કે જે ટાંચણાએ એની આંખનું નર જાનલર જૂંટવી લીધું હતું તે જ ટાંચણાએ એને આ નવી લિપિમાં પુસ્તક તૈયાર કરી આપ્યું. આ પાંચ વરસનો અધાગ માનસિક પરિશ્રમના પરિણામે લુઈની તળિયત એવી તો લથડી ગઈ ગઈ કે એ તેંતાવીસ વરસની યુવાન ત્રે મૃત્યુને ‘સરજી થયો.

એની સંગ્રાપદ્ધતિમાં એણે મૂળાક્ષરો ઉપરાંત વિરામચિહ્નો અને કેટલાક નાના શબ્દોનો સમાવેશ કરી લીધો અને સન ૧૮૩૬માં ૨૭ વરસની ઉંમરે, અંધ અંગ્રેજ કપિ જોન મિલ્ટનની કાવ્યપ્રસાદી એણે અંધોને ચરણે ધરી. એ પ્રસિદ્ધ કરતાં એણે જણાવ્યું કે દુનિયાના એક મહાન અધિકારિના લખાણની હું પ્રથમ પચાંછી કરું તે સર્વ રીતે યોગ્ય જ છે.

એક દિવસ તો એણે પોતાના વિદ્યાર્થીઓ અને સહકાર્યકરો સમક્ષ પ્રયોગ કરી સાબિત કર્યું કે પોતાની લિપિની સહાયથી ખીન દેખતા વાચી સંગ્રાણાવે તે જ ઝડપે એ લખી શકે છે અને એઈલી લિપિમાં લખાયેલું એટલી જ ઝડપથી વાચી શકે છે.

એની આ અસાધારણ સિદ્ધિએ એના સહકાર્યકરોના મનમાં ધ્યાનનું એવું ઝેર પેદા કર્યું કે એ સૌએ એવો જાંદો અને બેહદો પ્રયત્ન કર્યો કે મિલ્ટનના કાવ્યો તો એણે એવાં જોખી કાઢ્યાં છે કે એ સરળતાથી એને લખી વાચી શકે છે.

આ બધાથી કંટાળીને એણે ફેન્ય અકાદમીને અરજ કરી કે એની આ નવી પદ્ધતિનો પ્રયોગ એમણે જોવો અને ફીક લાગે તો એ પદ્ધતિ અંધશાળાઓમાં દાખલ કરવી. એ અકાદમીમાં કમલાગ્યે એવા આત્મવંચના કરનાર સભ્યો એકઠા થયા હતા કે તેમણે એની વિનંતીને એ કારણે નકારી દાઢી કે અક્ષર છંદાવવાની પદ્ધતિથી અધોને પૂરતા જ્ઞાન અને તાલીમ પ્રાપ્ત થતા હતા. પરિણામે એઈલ્ડની લિપિ એઈલ્ડી પાસે જ રહી.

છતાયે સંસ્થાના વિદ્યાર્થીઓ એની પાસેથી જાનામાના એ લિપિ શીખી જતા અને એનો ઉપયોગ કરતા. એઈલ્ડીએ પણ નિરાશ ન થતા આગળ ગોધ, ચાતુ રાખી. ગણિતશાસ્ત્રીય ચિન્હો માટે એણે સંજ્ઞા તૈયાર કરી સમીકરણ છાકતા સોને શીખવ્યું. એથી આગળ વધીને એણે સંજ્ઞાની સા-રી-મ-મ તૈયાર કરી અને પોતે એક કૃષ્ણ પીઆને વગાડનાર બની ગયો.

છતાયે એની છેલ્લી મરણપધારીની માંદગી વખતે જ એની પદ્ધતિ સ્વીકારાવાની એને ખમર મળી. એની પદ્ધતિએ અને એની પાસે જ પીઆને. રીખેલી એક છોકરીએ એક વખત પારીસના એક દેશને મદ જનટુંદ સમક્ષ સંજીતનો જલસો જમાવ્યો અને સભાએ એને તાળીઓના ગડગડાટથી વધાવી લીધી ત્યારે એ લાકડી ઠોકતી મંચની ધારે આવી બેસી અને કહેવા લાગી, “સદ્ગૃહસ્થો અને સન્નારીઓ, મારે આપને વિનંતીપૂર્વક જણાવવાનું છે કે આજે આપ સૌએ જે તાળીઓના માનથી મને વધાવી તે માન તો મરણપધારીએ પડેલા એક આદમીને ધો છે—”

અને પછી તુર્ષ પ્રેઈલીએ એને કેવી રીતે વાચતા લખતા અને ગાતા શીખવ્યું તે કહી બતાવી આખમાં અત્યુ સાથે ઉમેયું : “પ્રેઈલીએ માત્ર અમારા જ્ઞાનચક્ષુના દ્વાર નથી ખોલી આપ્યા પણ સંજીન જેવી દિવ્ય કળાના કમાડ પણ ખોલી દીધા છે !” અને આ માધ્યસની આવી સિદ્ધિના લાભથી, ઈધ્યોને કારણે, અધસમુદાય ઠેવા

વંચિત રહે છે તે પણ કહી શકાયું નહીં.

ખીન્ને દિવસે આ આખી ઘટનાની જિના જાપામાં મોટા અક્ષરે જાપાઈ અને બ્રેઈલીની લિપિ ન અપનાવવા બદલ પ્રબલ રોષ અંધ-શાળા પર બમૂકી બિઠ્યો. સંસ્થાના સંચાલકોએ 'બહેર રોષ સમજી જઈ તરત નમણું જોખી દીધું.

એની લિપિ સ્વીકારાયાની આનંદપ્રદ ખબર લઈ મિત્રો બ્રેઈલીને મદિગીને જિજાને દોડી ગયા ત્યારે એની આંખમાં હાથી જીમટયાં. ગહગહ કંઈ એ અંધ દરદી બોલ્યો : "જીવનમાં ત્રણ વખત મારી આંખમાં આંસુએ દેખા દીધી છે. સૌ પ્રથમ ન્યારે કું અંધ બન્યો; પછી ન્યારે પેલા કુતરાની રાત્રિલિપિની વાર્તા સાંભળી ત્યારે; અને ત્રીજી વખત આજે, ન્યારે મને શ્રદ્ધા જન્મે છે કે મારું જીવન એણે ગયું નથી."

આ પછી થોડા જ દિવસમાં એ પ્રપચાત્મા સ્વર્ગે સીધાબો.

વિદ્યુત બળ

એ હતી ફેશુઆરીની અદારમાં તારીખ મધ્યરાત્રિનો સમય હતો. રાય ગેબીની લોરી રસ્તા પર પૂરપાટ દોડી રહી હતી ત્યાં અચાનક તે ધારી પડવા લાગી અને અટકી પડી તપાસ કરતા માલૂમ પડ્યું કે પેટ્રોલ ખૂબી ગયું હતું નજદીકમાં પેટ્રોલપંપ નહોતો એટલે ગેબીએ પોતાની પત્નીને ટેલીફોન કર્યો.

ભરજીંઘમાંથી બેઠેલી ગેબી ડી પત્નીએ સ્વસ્થ થઈ, નાના બાળકને રમાલમાં લપેટી પોતાની ગાડીમાં મૂકી દીધું અને પેટ્રોલ લઈ દોડી, પાછા વળતા નાનો ગાડી આગળ ચાલતી હતી અને પાછળ પાછળ ગેબીની લોરી એટલામાં બાજુના રસ્તેથી પૂરપાટ દોડતી એક ગાડી રસ્તા પર ધમી આવી અને શ્રીમતી ગેબીની ગાડી રસ્તા ડી એક બાજુ ધકેલાઈ ગઈ પાછળ નજર કરતા શ્રીમતી ગેબીએ જોયું કે આ અયગમલમાંથી બચવા ગેબીએ ગાડીનું ચક્કર ભેરથી ફેરવ્યું અને એટલામાં તે એ, બાજુએ બેઠેલા એક પુરુષા મહાકાય એકના ઝાડમાં જઈ ધૂસી અને ગેબી એના સ્ટીઅરીંગ હીલ અને મોટર ડી ગોડી ડી બીસમાં આવી ગયો.

એ રસ્તેથી પસાર થતા એક ગાડીવાળાએ પાસેના ગામના સરપંચને આ અકસ્માતની ખબર આપી એટલે એ બેઠો માણસ હાથ લાગ્યા તે સાંધેના લઈ બનાવવાળા સ્થળે દોડી આ રો એકના ઝાડમાં ધૂમી ગયેલી ગાડીને મુક્ત કરવા માટે તેમણે એક બીજી યંત્રિયાળી યોરીને ધક્કો દેવા વળગાડી ધણીયે પ્રયત્ન કરવા છતાં ગાડી ચક્કરો જ નહિ એટલે, દરમિયાન જમા થયેલા ટોળામાંથી કેટલાક પોતપોતાની ગાડીઓ લઈ આવ્યા અને આગળપાછળ નવું મોટી મોટર તોરીઓ, ગાડીને છૂટી કરવા મથી પણ કશું વળ્યું નહિ એટલે કચરાઈ ગયેલી એ ગાડીનું બારણું તોડી નાખી ક્ષાઈવર ગેબીને છૂટો કરવા ટોળાએ યત્ન કર્યો એ પત્તુ નિષ્ફળતામાં પરિણમતા સરપંચ દેનરીએ પાસેના

શહેરમાંથી અસરકારક સાધનો મંગાવ્યાં.

પણ એટલામાં તો ગેબીના પગ નીચે આગ શરૂ થઈ અને સૌના હૃદય તાળવે ચોંટી ગયા. શ્રીમતી ગેબીની સ્થિતિ તો અકલ્પ્ય જ હતી. આંખો સમુદાય આંખ વિહ્વળ આંખે અને લાગ્યાર દશામાં આ કરુણ પરિસ્થિતિને નિહાળી રહી હતો. ત્યાં તો એક મજબૂત સીદી યુવાન અંધકારમાંથી નીકળી આવ્યો અને પૂછવા લાગ્યો, "મહેરબાન હું સહાય કરું કે ?" હેનરીનું ડોકું હાથું ન હાથું ત્યાં તો એ વજ્રકાય આદમી લોરીના લોખંડના ખારણાને જે હાથે વળગી પડ્યો અને એક ક્ષણમાં તો તેને મચરડી નાખ્યું !

જેનાર સૌ દિગ્ધ થઈ ગયા. અવાજ બનેલું ટોળું સ્વરથ થાય તે પહેલાં તો તેમણે જોયું કે એ આદમી તો નીચે લાગતી આગને હાથથી ખૂઝાવી રહ્યો છે. લાગતી સાદરીના તેણે ટુકડે ટુકડા કરી નાખ્યા અને ગેબીના જકડાઈ ગયેલા પગની નીચેના અગ્નિ તેણે હાથથી જ મસળીને ખૂઝાવી નાખ્યો ! એનું આખું ક્ષેત્ર અંદરથી ધીકતા અને બહારથી શાત જ્વાળામુખી જેવું હતું !

એટલામાં તો હાથ લાંબા કરી તેણે વળી ગયેલું લોરીનું સ્ટીઅરિંગ બ્લીક પકડી લીધું અને જાણે સીસા કે કલાઈના સળિયાને વાળતો હોય તેમ એક આંચકે તેને સીધું કરી દીધું ! નીચા નમી ગયે હાથે એક પેડલ અને જમણે હાથે કલચને પકડી તેણે એક બીજો એવો તો જબરદસ્ત આંચકો માર્યો કે એ બધું બિંચકાર્થ આવ્યું અને ગેબીના ભરાઈ ગયેલા પગ મુક્ત થઈ ગયા ! આ બધું એ એટલી ત્વરાથી અને ચોકસાઈથી કરતો હતો કે જેનારને એમ જ લાગે કે આ તો માત્ર રિહર્સલ (પુનરાવર્તન) હશે !

પણ સૌથી મુશ્કેલ કાર્ય તો હજી પાકી હતું. કમનસીબ ગેબીના પગ તો છૂટા થયા પણ તેની છાતીનો ભાગ વળી ગયેલા છાપરા અને સ્ટીઅરિંગ વચ્ચે સજ્જડ બીસાયેલો હતો. વળીને કચરાઈ ગયેલા બેઠકના એ લાગમાં આ પડખંદ યુવાન ધીમે ધીમે પેઠા અને નીચેના

ભાગમા પમ રિધર ચતા વળી ગયેલા છાપરા નીચે જ્યારે તેણે તેનો ખમો વળગાડ્યો ત્યારે તો હાજર રહેલી એક મહેન ચીસ પાડી બી,
“અરે, આ તો છાપરાને છિયું કરવા મને છે !” એ ચીસના પડધા શમે તે પહેલાં તો કડકડ કરતું એ છાપરુ તૂટ્યું અને આશુમાશુના સૌએ ગેમીને સહીસનામત ખેની લીધો ત્યાં સુધી એ મહાકાવ પુરુષે છાપરાને અક્કર કઠી તાપ્યું !

આશુમાશુના સૌ ગેમીને જોવામા પડ્યા ત્યાં સુધીમા તો પેતો તારણદાર ગાયન થઈ ગયો અને ગામના સરપચ અને શ્રીમતી ગેમી તેનો આભાર માનવા એને શોધવા લાગ્યા તો તેનો પત્તો જ ન લાગ્યો ત્રણ હોરી જે કામ ન કરી સફા તે કરનાર એ વિદ્યુત સમિત મતાવનાર આદમી જેટલી સાતિથી આ-ચો તેટલી જ સાતિથી અનોપ થઈ ગયો અને સૌને આશ્ચર્યમા ગરકાવ કરી ગયો.

વળતા દિવસના છાપામા મોટા અક્કરે આ જનાવની વિગતો છપાઈ ગઈ અને સૌ કોઈ આ વિદ્યુત બળ ધરાવનારની શોધ કરવા લાગ્યા પણ ‘જમણો હાથ કરે તે ડાખા હાથને ન જાણવા દેવા’ની કનુ ભગવાનની સીખને અચલ અમલમા મૂકનાર આ સીદી યુવાને તો એ અંગે પોતાની પાલી સમક્ષ પણ હાલે ન હિચ્ચારેલો નદિ એટલે એની નાખ કોને યાચ !

પણ સવાગનુ એ છાપુ વચ્ચે ત્યારથી વિચારમા પડી ગયેલા એ યુવાનના મેડને એ વાત યાદ આવી કે બરાબર એ જ સમયે એણે પોતાના એ સીદી નોકરને એ જ રથજની નજીકમા ખોટકાઈ પડેલી પોતાની તોગીનુ ટવર લઈને મોકલેલો અને જ્યારે આખી રેક્ટરીના કામદારો આ જનાવની ચર્ચા કરતા હતા તથા એ ગેમી યુવાન વિશે આશ્ચર્યગ્રસ્ત બની વાતો કરતા હતા ત્યારે એ જાનોમાનો ત્યારથી સરકી ગયેલો એનો વહેમ પાકો થયો એટલે પોતાની કપાલીની કાઈવમાથી એની જમી શાંધી કાઢી એ પેલા સરપચ દેનગી પાસે દોડી ગયો અને પેલી જમી ધરી પૂજા લાગ્યો, ‘પેલો ગેમી યુવાન

આ હોય ખરો ?”

‘હેનરીએ નમ્ર કરતાં જ કહ્યું, “હા એ એ જ.” અને એ ગેબી યુવાન પકડાઈ ગયો !

આવું લગીરથ કાર્ય કરનાર એ સીદી યુવાનનું નામ ચાર્લ્સ કેનીસ જોન્સ. તેત્રીસ વર્ષની તેની છંમર. તેની ઉચાઈ ૭ ફૂટ એ ઇંચ અને વજન ૨૨૪ રતલ. આવા આ જોન્સમાં આટલી બધી તાકાત ક્યાંથી આવી તે જાણવા તેના જીવનના ચૌદ માસ પહેલાંના આવી રાત્રિના એક પ્રસંગમાં ડોકિયું કરવું જરૂરી છે.

નાતાલનો એ દિવસ હતો. સૌ ડાર્ક પોતાનાં બાળકો માટે લાતલાતના ફટાકડા ને રમકડાં લઈ આવતાં હતાં. જોન્સને ઘણી મુશ્કેલી હતી. થોડા વખત પર જ તેના મા અને સાસુ ગુજરી ગયાં હતાં. જોન્સનાં દવાદાર અને ઉત્તરક્રિયામાં તેને સારું ખર્ચ થયું હતું, એટલે નાનાસ વખતે કશું જ ખરીદવાની તાકાત નહોતી. પરંતુ જોન્સ શરીરે મજબૂત હતો. એટલે સોળ સોળ કલાક કામ કરી તેણે થોડું બચાવ્યું અને તેની મોટી દીકરીનું મન સુતોપવા તે ‘ક્રિસ્ટમસ ટ્રી’ લઈ આવ્યો. છોકરી રાજરાજ ચર્ચ ગર્ચ અને મોડી રાત સુધી એને સળગાવી રહી. તેની પત્ની મિદ્ડેડને ગાવા જવાનું હતું. જોન્સ થાકેલો હતો એટલે પેલું એલવી નાખી સૂવા જતો હતો ત્યાં છોકરી બોલી, “બાપુજી, બા આવશે ત્યાં સુધી હું જાગીશ. આ ક્રિસ્ટમસ ટ્રીને સળગતું રહેવા દો અને તમે નિરાતે મુઠ્ઠા જાવ.”

થાકયોપાકયો ચાર્લ્સ ધસધસાટ નિદ્રામાં પડી ગયો. એ જાગ્યો ત્યારે તે ભારે ગૂંજળામણુ અનુભવતો હતો ત્યાં તો તેના કાનમાં ચીસો પડી. ‘બાપુજી, બાપુજી.’ એ સફાવો ગેડો ચર્ચ ગયો અને ધૂમાડાના ઝોટગોટામાં પાસેના ખાટલાઓમાં હાથ ફેરવી કરુક શોધવા લાગ્યો. પાંચ સળ્પ ‘લોચા’ તેણે એક જ બાથમાં જીંચકી લીધા અને બારીએથી, દરમિયાન બહાર એકઠા થયેલાં લોકોના હાથમાં સરકાવી દીધા. પછી, તે ફૂદી પડ્યો અને જે ત્રણ ઓરડાનું ઘર તેણે મહા-

પર : બાહુરના વસુધરા
.....

મહેનતે ઊભું ક્યું હતું તેને ખાખ થતું જોતો તે સુતમૂન ઊભો રહ્યો
લા તો તેના ઢાને અનાજ પડ્યો, “બાપુજી, પેલું માનું ફિરટ-
મસ દો” હું હર્ષ આપું ?” અને એ છાકરી એ આગમા દોડી ગઈ
તેની પાછળ જ ગાડો મન્યો હોય તેમ કોઈની ચેતનથી કાને ધર્મ
સિવાય, તે દોડ્યો પૂ. એ પહોંચે એ પહેલાં તો આખું માળખું
તૂટી પડ્યું અને આગની એ બળમગતી આગતો સ્પર્શ થતા જ
આત્મ જેમાન થઈ દૂર ફેકાઈ ગયો. લોકોએ તેને બેચી લીધો અને
થોડી સારવાર પછી તે સ્વસ્થ થયો તો તેને ખ્યાલ આવ્યો કે તે
રસ્તાનો લિપ્પારી બની ગયો હતો અને તેના પાંચ પ્રેમાળ બાળકો-
માના એકને આગ ભરખી ગઈ હતી એટલે મનમાં ને મનમાં જ આગ
સામે સુમસમી રહ્યો

દશ વર્ષમાં પહેલી જ વાર, વળતે દિવસે બેન્સ -પોતાની ફેક્ટ-
રીમાં ગેરહાજર રહ્યો તેની કમનસીમીની વાત સૌના કાને પહોંચી
ગઈ હતી એટલે આડ વાગતા તો ફેક્ટરીના સૌ કર્મચારીઓમાં એક
કામળિયુ ફગ્તુ થઈ ગયું અને દરેક વાગતા બેન્સના હાથમાં ૭૮૬
ડોનર અને તેના ૮૮ સહકર્મચારીઓની સહીવાળું એક
પરમીટિયું આપી પડ્યું. મિલ્કેડ જે કંપનીમાં કામ કરતી
હતી ત્યાંની પત્નિ મારી મદદ આપી પહોંચી અને ટપાલદ્વારા પૃથ્વી
નીક રકમ મળી જેણે જેણે જાપા દ્વારા તેની આ કમનસીમ કહાણી
વાંચી એ સૌ તેને પૂજા લાગ્યા, ‘નમને ક્વાણ માપને એવર
કોટ ચાનગે ? તમારા પાટલૂનનું માપ તું ? ધરમાં હર્ષ કરું ચીજો
જોઈએ ? અમે શી ચીજ જોઈવી શકીએ ?’ બહેર જનતા હી આ
ભની લાગણીથી આવસું ખૂન મળગતો થઈ ગયો હતો અને ત્યારથી
ખીજને એની જ સહાય કરતા તે હમેશ તવપાપક રહેતો. એ તક
તેને ઉપરના પ્રમગમાં મળી ગઈ

છતા સૌને ચૂંચવતો પ્રશ્ન એ હતો કે એનામાં આટલી બધી
શક્તિ આપી શી ગયે ? જાપાવાળા તેને ઘેરી વળતા અને એ સવાલ

કરતા તો એ તેમનાથી લાગી છૂટતો. પણ એક વખત એવું બન્યું કે પાસેના વિસ્તારના એક કારખાનેદારે ચાલ્સની આ બહાદુરીની વાત સાંભળી એક રીદી છોકરાને કોલેજનું પૂરું ખર્ચ આપવાની શિખવટ્તિ જાહેર કરી અને આની જાહેરાત કરવા જોન્સના શેઠને લઈ તેને ઘેર આવ્યો. પોતાનાં ચાર બાળકો અને પત્નીથી વીંટળાયેલો જોન્સ આ વાત સાંભળી ગળગળો થઈ ગયો. તેની આખમાં આંસુ આવી ગયાં અને તે લોકોના પ્રતો અને વાતથી મૂંઝાવા લાગ્યો ત્યારે તેના શેઠે કહ્યું, “જોન્સ, હવે એક વાતની સમજણ પડતી નથી કે પોલાણનું એ બારણું આખળી નાખવાની એ તાકાત તારામાં આવી ક્યાંથી ?” ત્યારે જોન્સે ટૂંકો અને ટચ એટલો જ જવાબ આપ્યો કે “બીજાને મુશ્કેલીમાં જોઈને માણસનામાં કેટલી તાકાત પેદા થાય છે તે એ પોતે પણ જાણતો નથી !”

શ્રીમતી બેલ કેમ બૂલાય ?

શિકાગો શહેરની દક્ષિણે આવેલા કામદાર વિસ્તારના ફૂટપાથ પર બેઠો બેઠો આઠ વર્ષનો એક છોકરો. હૂસકા ઉપર હૂસકા ભરતો રડતો હતો. કોઈને એના તરફ જોવાની કૂરસદ નહોતી પણ એટલામા એ રસ્તે યઈને સિતેર વર્ષની એક ડોમી પસાર થઈ એ ડોસીએ કાળો ઝબ્બો પહેર્યો હતો અને તેના રૂપેરી સરોદ વાળને ઢાકતી એક નાની સરખી કાળી હેટ માથે ઓઢી હતી. એની તેજસ્વી ભૂરી આંખોમા સિતેર વર્ષના અનુભવે જન્મેલી જીવનની સાચી સમજ અમકતી હતી. હૂસકા ભરતો ભરતો એ છોકરો જવાળ આપવા લાગ્યો.

એ છોકરાને આગથી સાજો એક મિત્રે જૂની ખખડખજ બાઈ-સિકલ આપી હતી. એ બાઈસિકલને મડગાડ્ડ હતા જ નહિ, ટાયર પર ફેટથીય પટ્ટીઓ લાગેલી હતી, હેન્ડલ કાચુ પડી ગયેલું હતું. છતાં આ છોકરાને મન તો એ એક ક્રીમતી અને સુદર ચીજ હતી. સવાર થતા જ એ બિહીને ફરવા જવાના આનંદની કલ્પના કરતો નીચે દોડ્યો તો એની સાચકવ મળે જ નહિ ! એનું હૃદય બાગી ગયું અને એ ધ્રુસકે ચડ્યો.

‘ડોસીએ એને ધીરેથી પૂછ્યું, ‘એને કાચુ લઈ ગયું હશે તેની અટકળ વું કરી શકશે ?’

‘હા, એ પેતો પોલ જ હશે કાલે જ મારી પાસેથી એ છીનવી લેના પ્રયત્ન કરતો હતો’ છોકરે કહ્યું.

‘હું એને ઓળખતી નથી છતાં ચાલ આપણે એને મળીએ’

શિકાગો શહેરનો એ કામદાર વિસ્તાર અને કારખાનાનો ઘેઘાટ વટાવતા આ બન્ને આખરે એક પકું-પકું ચર્ચિ રહેલા મકાન પાસે આવી જાયા. મકાનની ઝડુમજુને પેકું નીકળ્યું હતું, એના રંગની પોપડીઓ ઉખડી ગઈ હતી છતાં એની નવી સાફ થયેલી બારીઓ અને સફેદ પડદા એમાના પ્રાણની સાક્ષી પૂરતાં હતા. ઘરની આગળ એક સુદર બાગ હતો અને તેમા બાતમાતના ફૂલ ખીંચ્યા હતા. દીવાલ પર બધે વેલ ચઢેલી હતી. આ જમુ જોઈને પેરી

ડાસી બોલી બિડી, 'બેટા, આ બાગના ફૂલ જોયા ને ! આવા સરસ ફૂલ ઉગાડનાર હશે એ સારા માણસ જ હોય'

ઘરમા પેસતા જ તેમની નજર લડારિયા તરફ પડી તો એના અર્ધ ઉઘડેલા બારણામાંથી પેની સાયકલ તેમની નજરે પડી પેલો છોકરો તો એ લેવા પગથિયા તરફ દોડ્યો એટલે ડાસીએ તેને રોકતા કહ્યું, 'જરા થોભ' અને ઉતાવળે પગથે પેલા પોલ અને તેની મા પાસે જઈતે સરિમત કહેવા લાગી, 'અમે તમારા ફૂલના વખાણ કરતા હતા.'

'આપને જોઈએ તો થોડા ચૂટી લો. અમારે ત્યા ખૂબ છે' પેલી ખાઈએ સારાં જવાબ આપ્યો.

'આપનો આભાર. અમે તો આ છોકરાની સાયકલ લેના જરા થોભ્યા હતા. કાલે પેલ તે વાપરવા લઈ ગયેલો અને પાત્રી પહોચાડવાનું ચૂકી ગયેનો.'

પોલના મોઢા પર દુખ અને શરમના શેરડા ઉપસી આવ્યા.

'તું કેમ પાછી આપી આવ્યો નહિ?' પોલને એની માએ પૂછ્યું.

'કાણ જાણે કેમ હું ચૂકી જ ગયો!' નીચું જોતા પોલ બોલી બિડ્યો, 'એ નીચે લડારિયામા જ છે હમણા લઈ આવું છું'

સાઈકલ લઈને પોલ આવ્યો એટલી શ્રીમતી બેલે (ડાસી)એ કહ્યું, 'પોલ, તેને હવે સાયકલ લાવી દેવી જોઈએ, નહિ?'

પોલની મા બોલી બિડી, 'અમને ય યાવ છે તો ખરું પણ મહામહેનતે ય એક કાઠી ખચતી નથી'

શ્રીમતી બેલે ડાકું ધુણાવતા ધુણાવતા કહ્યું, 'દીક છે પણ પોલ, તું કમાઈને એ વસાવી શકે ■ જો હું તને કામ બતાવું હું આ મસાલાની બાટલીઓ વેચું છું, તેમા તું અને મદદ કરજે. હું તને આજે સાંજે એક નૂની સાયકલ નાવી આપીશ તું મહેનત કરી થોડે થોડે પૈસા વાળા દેજે અને તારી પોતાની કમાણીની સાયકલ પર

૫૬ : ખાદુરેલા વગુંધરા

બેસવામા તને મળ પડશે ' .

પોલે કથું કહ્યું નહિ પણ એની ઇચ્છા રૂપરૂ વરતાઈ આવતી હતી. તે સાંજે એને સાયકલ મળી ગઈ.

સાયકલ સાથે પાછા વળતા ડોસીએ જોકને (પેલા છોકરાને) કહ્યું, બેટા, 'પોલને ચોરી કરવી હતી. એવો વિચાર તારે મનમા ચ આવના દેવો નહિ તને સાયકલની જરૂર લાગતી હતી તેટલી એને ચ લાગતી હતી. એણે માન રસતો ઠીક લીધો નહિ એટલું જ.' જોકને ઘેર વળાવી ડોસી પોતાને કામે ગઈ.

ડોમી વિધવા હતી, નગોંથી એ લગ્નમા રહેતી હતી એને થોડી આનક હતી અને ગાડીનું એ પોતાનાં બધાંમાંથી મેળવી લેતી. એના બધાં હતો મસાલાની બાટલીઓ વેચવાનાં હાથા વગરની તેની નેતરની ટોપરીમાં આ બાટલીઓ મૂકી, તેને બગલમાં મારી એ રાજ નીકળી પડતી અને બે પાચ કુકુંબમા ફરી આવતી. એને આવતી દેખતા જ ઘરવાળી કામ બાજુએ મૂકતી, તેને માટે ચા બનાવતી અને કલાકેક વાતોએ વળગતી ડોસી કદી કોઈને પૂછતી નહિ કે એને એની ચીજ જોઈએ છીએ કે નહિ ઘરવાળી જો એકાદ ચીજી માગે તો એ ખુલી ધર્મને કાઢી આવતી, પણ એ કદી કહે નહિ એની ભત્રીજાનાં સૌના દિલ એવા છતી લીધા હતા કે એનું ગાંડું ગમડે જ જતું.

આ ડોસીનું એક ધરાક હતી થીમતી કારમોડી, એના ધરમા મહેમાનને માટે એક બાગીચી પુરતી સિંચાણ પીજી કચું જ રાય-રચીનું નહોતું ડોમી બ્યારે બ્યારે આવે ત્યારે આ લાગતી પુરતીનું દુધ પેલી બાઈ વ્યસ્ત કરતી સિંચાણની એક સવારે ડોસી ત્યાં જરા વાતોએ વળગી હતી ત્યાં એને સમજ પડી કે ધરમા કોડીવ તથી અને નાનાલ પાસે આવે છે છતાં પેલાને અલાવે એની કવી તૈયારી એ કરી શકતા નથી.

પરિસ્થિતિ પામી જઈ ડોસીએ કહ્યું, 'મને પેલો ચોડાદારવાળો

એડવર્ડ મળ્યો હતો એને એક પુરાણી ખુસીની જરૂર છે. આ તમારી ખુસી એને ચાલશે એના ૨૦-૨૫ ડોલર જે ઉપજશે તે હું લઈ આવીશ. એ આવે તો એને ખુસી આપજો.

તે દિવસે સાંજે એડવર્ડ આવીને ખુસી લઈ ગયો અને વળતે દિવસે શ્રીમતી બેલ પૈસા આપી ગયાં. કુટુંબને દિવાળી થઈ.

આ ડોસીના સ્વભાવમાં એક ભારે મળતાવડાપણું હતું. ઘરડાં સાથે એ ઘરડી થતી અને ઠોકરા સાથે ઠોકરું. નાની છોકરીઓ સાથે એ લીલા લીલા ધાંસમાં બેસી જાય, તેમની સાથે કુકા રમે, વાતો કરે, ચવાણું પચ ખાવા લાગે !

એક વખત મધ્યમ વર્ગના એક ભાઈની નોકરી ગઈ. ફેડને પાંચ છોકરાં હતાં અને એ રેલ્વેમાં સાંધાવાળાની નોકરી કરતો. એ દિવસે એણે ગાંઠ ધુમ્મસ જામ્યું હતું કે બીજા સાંધાવાળાએ આપેલું સિગ્નલ તેને દેખાયું જ નહિ અને એણે સિગ્નલ આપી દીધું. પરિણામે અકસ્માત થયો અને એક વેગનના બૂકકા થઈ ગયા. ફેડ ધણુંય કરગર્યો પણ તેને ઉપરી અમલદાર માન્યો જ નહિ અને એને પાણીચું મળ્યું.

પૂરી વાત જાણતાં જ શ્રીમતી બેલ રેલ્વે બોર્ડના પ્રમુખ પાસે પહોંચી ગયા અને ફેડના વતી બધી વાત સમજાવી. થોડા દિવસમાં ફેડને પ્રાંત લેવાનો હુકમ મળી ગયો ત્યારે એના અહેવાલનો સમાર ત રહ્યો, અને વળી વળીને એ પૂછવા લાગ્યો, ‘પણ એ પ્રમુખ પાસે જવાનું તમને કયાથી સંજય ?’

‘ડોસીએ જવાબ વાળ્યો, ‘તે’ અને કહ્યું હતું ને કે તારો ઉપરી જકકો જોતો મનસ્વી છે. સિતોર વર્ષના અનુભવે હું સમજી હતી કે પ્રમુખે એવો ન હોય. એવાને કોઈ પ્રમુખ બનાવે જ નહિ ને !’

આ લોકોની પાડોશમાં થોડા વખત પછી બીલ નામનો એક પુરુષ આવી ચઢ્યો. એક હોટેલના લંડારિયામાં એણે એક ખાટલો રાખ્યો. એ લાકડા ફાડવાનું કે બારીઓ ચાક કરવાનું કામ કરતો. એને જો મળે તે પીવામાં જ ખરચાઈ જતું. આનું આ વિચિત્ર

૫૮ : બહુરતના વસુધરા

એકાકી જીવન શ્રીમતી બેલ માટે રસનો વિષય બન્યા સિવાય રહેજે કેમ ? એની અનુભવી આંખ પામી ગઈ કે આ કોઈ દુઃખી જીવડો છે. એણે એનું દિલ એણે તો જીતી લીધું કે સૌની સાથે બિલકુલ મૂંગો જ રહેતો. એ ખીલ આ ડોસી પાસે હૃદય ખોલતો અને બંને મિત્રો થયાં.

પાડોશમાં જ્યારે મેરી નામની એક છોકરી માંદી પડી ત્યારે ખીલ ડોસીને રોજ પૂછતો કે છોકરીને કેમ છે, એ શું શું કરે છે અને ડોક્ટરે ન્યુમોનિયાનું નિદાન કયું છે એમ એણે જાણ્યું ત્યારે તેણે ડોક્ટર ધુણાવી માનવાની ના પાડી, અને પોતાના સમયનમાં દલીલો રજૂ કરવા લાગ્યો.

એકાદ દિવસ પછી શ્રીમતી બેલે કહ્યું : ‘ખીલ, ત્યારે તમે એ બિચારી છોકરીને તપાસી લો ને ! એ તો તમારી દોસ્ત છે.’ ખીલના વાળ અને દાઢી વધેલાં હતાં અને એનાં કપડાં મેલાંધેલાં હતાં એટલે એ અચકાતો હતો એમ સમજીને ડોસીએ પોતાના પાકીટમાંથી એક ડોલર કાઢી કહ્યું, ‘લો ખીલ, વાળ કપાવી આવો, દાઢી કરાવી આવો ને જરા ફીકીક થઈ આવી રહો. હું મારે ઘેર તમારી રાહ જોઈને બેઠી છું.’

ફીકાક બનેલો ખીલ મેરીના ખાટલા પાસે બેસી ગયો. તેનાં ખીડાયેલાં પોપચાં હળવેથી ઊંચાં કરી તેણે જોયાં, તેના કપાળ પર હાથ મૂક્યો અને ટોસા મારી તેની જાતી અને પીઠ તપાસ્યાં. તેણે માત્ર એક જ સવાલ પૂછ્યો, ‘મેરી, તારી ડોકની પાછળ દુઃખે છે ખરું ?’ મેરીએ ડોક ધુણાવ્યું એટલે શ્રીમતી બેલ અને એ બહાર આવ્યો અને ખીલે કહ્યું, ‘આ ન્યુમોનિયા નથી. આ તો મેનિન-જાયટીસ લાગે છે. આ બાળકના નિષ્ણાત ફલાષ્ટા છે. તેમની સલાહ લઈ લુઓ.’

નિષ્ણાતે ખીલના નિદાનને સાચું ઠેરવ્યું અને મેરીને ઈરિપ-તાલમાં ખસેડવામાં આવી. ત્યાં તે થોડા દિવસમાં સાજા થઈ ગઈ.

થોડાં અથવાડિયામાં જ એક દિવસ ખીલ એ પડોસ છોડી ચાલી ગીકળ્યો. એનો સ્વાંગ ત્યારે બિલકુલ લપટાઈ ગયો હતો. તેણે નવાં કપડાં પહેવાં હતાં અને તેના હાથમાં એક સટકેસ હતી.

‘ખીલ ડોક્ટર ■ એ તમને ધી રીતે સમજાયું ? એક દિવસ ઠાઈ એ શ્રીમતી બેલને સવાલ કર્યો.

શ્રીમતી બેલે કહ્યું : ‘મેરીની માંદગીની વાત મેં એને વાત-વાતમાં કરી એટલે એની આંખમાં ચમકારો આવ્યો અને આમ મૂઠ્ઠા જેવો લાગતો આ માણસ એમાં રસ લેવા લાગ્યો. મેરીની હાલત વિશે જે પ્રશ્નો તે મને પૂછતો તે એક ડોક્ટર જ પૂછી શકે એમ મને સમજાયું એટલે મેં એને બ્રમ લાંબવા સમજાવ્યો ત્યારે એક દિવસ તેણે ‘કપૂલ કંપું’ કે, એ ડોક્ટર હતો પણ બૂલધી એણે એક દરદીનો જીન બેખંચમાં મૂક્યો અને એ મરી ગયો એટલે દિલ એવું ‘કંપું’ કે એ ઘરખાર અને ધંધો છોડી નાસી આવ્યો અને ‘બાકુક’ બન્યો. નિઃશ્વાત ડોક્ટરે અને મેં એને સમજાવ્યો કે એકાદ કમ્પર થઈ જાય તેથી આમ ધંધો છોડી લાગી આવવું જરૂરી નથી અને બૂલનો પશ્ચાત્તાપ એણે પૂરો કર્યો છે અને એ વાત મને ઊતરી ગઈ અને એ પાછો પોતાને ઘેર જઈ ધંધો વળાવ્યો છે.’

પરદેશી (બિન અંગ્રેજ) માખાપનાં એ લતામાં બાળકો મોટે ભાગે રખડી ખાતાં, કારણ કે ઘરમાં અંગ્રેજી લાગ્યે જ બોલાતું અને ઘરપાઠમાં માખાપની કે ઠાઈની મદદની જે જરૂર પડે તે મળતી નહિ. એક દિવસ શ્રીમતી બેલ બ્યારે એ લતાની શાળા પાસે થઈ પસાર થતાં હતાં ત્યારે તેમણે થોડાં છોકરાને બાગમાં રમી ખાતાં જોયાં એટલે તેમની પાસે જઈ તેમને કહ્યું, ‘બધાં નિશાળે જવ જોઈએ, નિશાળેથી છૂટા એટલે મારે ત્યાં આવજો. હું તમને સૌને ઘરપાઠમાં મદદ કરીશ.’ સરઘાતમાં તો થોડાં જ બાળકો બેલને ત્યાં આવ્યાં પણ જેમ જેમ ડોસીની પ્રતિષ્ઠા બાળદુનિયામાં ફેલાવા લાગી તેમ તેમ બેલને ત્યાં નિશાળ જમવા લાગી. પછી તો સવારથી એક

વાગ્યા : સુધી બેલની નિશાળે ચાલતી અને ડાસી અપૂર્ણા'ક પદ્મજેદ, અને ઉચ્ચારશુદ્ધિ વગેરે અધરી બાળતો પણ એવી ખૂબીથી શીખવતી કે છોકરાં એને છોડતાં જ નહિ : બેલની નિશાળમાં કશી શિક્ષા પણ નહિ. ડાસી કહેતી કે આ તો તરતાં શીખવા જેવું છે. પ્રયત્ન કરતા રહો એટલે આપોઆપ આવડી જાય.

શ્રીમતી બેલને આ બહુ કરવાની શ્રદ્ધા અને જળ પ્રજ્ઞ પ્રત્યેના અડમ વિશ્વાસમાંથી મળતાં. એની આ વાતનું તાદૃશ ઉદાહરણ ગેબ નામના એક આદમીને હાથે થતી ખરાબી તેણે અટકાવી તેમાંથી મળી રહે છે.

ગેબે ચાલીસેક વર્ષનો હતો, પડછંદ કાયાનો, અબૂધ આદમી હતો. તેનું મન બાળકના જેવું ચંચળ હતું. તેને સૌ કંઈ ઓળખતું. આમ તો એ નિર્દોષ અને રમતિયાળ હતો. અને કંઈ એને કશું કામ સોંપે તો આનંદથી કરતો. શ્રીમતી બેલની ટોપલી લઈને તો એ પછી વખત તેમની સાથે ઘેર ઘેર ફરતો.

આ ગેબ પ્રસંગોપાત બંજો સાથે માગીને રમતો છતાં એને કદી રમત આવડી નહિ. એમ છતાં બાળકો એને રમવા દેતાં. એની અણુધક રમતથી કંટાળી એક દિવસ એક છોકરો મોટેથી બોલી ઉઠ્યો : 'તને અમારી સાથે નહિ રમાડીએ.' તો ગાંડો છે, ગાંડો.'

બસ, પત્ની ગેબું. કોઈનેય ખજાર પડે તે પહેલાં તો ગેબે તણ જંજુને. ગળાડાવી પાડયા અને અને દોડતા જઈ પોતાના હાથમાં બેટ પકડી લઈ તે દીવાલની ઝાથે બેટ ઉગામી બિભો રહી ગયો. યુ કરવું તેની કોઈને સમજ પડી નહિ. અને એ ગાંડા ચક્રમ પાસેથી બેટ પડાવી લેવાની દિમ્મત પણ કોણ કરે? લોકોનું ટાણું જમતું. અને સૌ લયવિહ્વલ થઈ નિહાળવા લાગ્યા.

પોલિસે આવી ગેબ તરફ દિવોશ્વર તાકી કર્યું, 'બેટ નીચે ફેંકી અહીં આવ.'

સ્વપ્નસિદ્ધિ

પૂર ઝડપે એક મેલગાડી દોડી રહી હતી: તેના એક ડામામાં સાઠ વર્ષ વિતાવી ચૂકેલો એક પુરુષ અને એની પુત્રી. પોતપોતાના કામમાં મશગૂલ હતાં. પેલો વૃદ્ધ ટેલવાંક અગત્યનાં કાગળિયાં ઉઘલાવી રહ્યો હતો ત્યારે પુત્રી ‘આર્ધવન હો’ નામની રોકોટની એક નવલકથા વાંચી રહી હતી.

કાગળ ઉઘલાવતાં ઉઘલાવતાં વૃદ્ધે અચાનક જીયું ‘નેયું’ અને પુત્રી તરફ નજર પડતાં પૂછ્યું, “ બેટા, શું વાંચે છે ? ”

“ આર્ધવન હો ”, જવાબ મળ્યો.

“ એકાદ વાક્ય વાંચી બતાવ જોઈએ. ”

પુત્રીએ વાક્યની શરૂઆત કરી. વૃદ્ધે એ શબ્દો પકડી લઈ બોલવા માંડ્યું. વૃદ્ધ બોલતો જાય અને યુવતી પુસ્તકમાં જોતી જાય. લીટીએ લીટી બરાબર! એમ કરતાં કરતાં પ્રકરણ પછી પ્રકરણ વૃદ્ધની છબ્રેની સરવા માંડ્યા. યુવતી તો દંગ થઈ ગઈ.

એનો ધટગેટ કરતાં વૃદ્ધે કહ્યું, “ ઓગણીસ વરસની ઉંમરે હું અંગ્રેજ બન્યો ત્યારે આ આખું પુસ્તક મારે મોઢે થઈ ગયેલું. આજે આગેશનની રેકડે પર પીન મૂકતાં જૂનો અવાજ શું જાહે છે તેમ, સ્મૃતિના પાછલાં પડ ઉખેળતાં મને આખું પુસ્તક યાદ આવી જાય છે અને વાચતો હોઉં તેમ મારાથી બોલી જવાય છે. ”

આવી અજબબ યાદસંકિત ધરાવનાર આદમી હતો હેત્રી સ્લીમેન. દુનિયાનો એ પ્રખર ભાષાવિદ્ અને પુરાતત્ત્વવિદ્. જાતે એ જર્મન. દુનિયાની અદાર ભાષાનો એ આ જોવો. દરેક ભાષાના નિદાન એ પુસ્તકો એની જિંદગાએ બેઠેલાં ! યુરોપના મહાકાવ્ય ઇલિયડની કાર્થ-બૂમિ દ્વીપ શહેરને ખોદી કાઢી જગતને ચરણે ધરનાર અને આસીની પાસેથી આગમેન્નોનની પુરાણી કબર, જૂમિના પેટાળમાંથી બહાર લાવનાર વિચક્ષણ પુરુષ પણ એ જ.

એ આઠ વર્ષનો હતો ત્યારે સન ૧૮૩૦ માં એક દિવસ એના

પિતાએ પોતાના દેવળમાં બેઠા બેઠા, વિસુવિયસ જ્વાળામુખીએ ઘાટી દીધેલા પોમ્પી શહેરનું ખોદકામ તે વખતે ચાલતું હતું, તેની વાત કરી અને કહ્યું, “બેટા, મહાકવિ હોમરનું અમર કાવ્ય ઇલિયડ અને તેમાં આવતી ટ્રોયના યુદ્ધની વાત તું વાંચી જજે હો !”

આ વાત સાંભળી એ નાનો છોકરો એકદમ ખોલી બેઠો, “તો તો કદાચ પોમ્પીની માફક એક દિવસ ટ્રોય પણ ખોદી કઢાશે !”

એના પિતાએ માથું ધુણાવતાં ધુણાવતા કહ્યું, “અરે ટ્રોય હોય તોયે, હજારો વર્ષ પહેલાં ભરખીખૂત થઈ દટાઈ ગયેલું ! એ ક્યાંથી જડે ?”

થોડા દિવસ પછી એ છોકરો દોડતો દોડતો પિતાની ઓરડીમાં દાખલ થયો અને કહેલા લાઓ, “જુઓ, જુઓ, તમે કહેતા હતા પણ ટ્રોય શહેરનું આ ચિત્ર જુઓ, એની દીવાલો કેટલી મજબૂત અને ભડી છે અને એનો દરવાજો તો દેખો એ તો પથ્થરનો બનેલો છે, એ કાંઈ બળી જતો હશે ?”

ઠંડું પાણી રેડતા પિતાએ કહ્યું “અરે ! આ તો કાંઈ ચિત્ર કારની કંઈપનાનું સર્જન છે. ટ્રોય, એવું જ હોય, એવું કાંઈ નહિ !”

છતાંયે બાળક પોતાના સ્વપ્નામાં રામતો રામતો મક્કમતાથી બોલ્યો, “ના, ના, ટ્રોય છે તો ખરું જ. ક્યાંક તો હશે જ.”

આઠ વર્ષની ઉંમરે કરેલી કંઈપનાને એ બાળક તે પછીના સુવાલીસ વર્ષ વળગી રહ્યો અને છેવટે સન ૧૮૭૪ના જૂનની પંદર તારીખે ટ્રોયના અવશેષો જૂતળમાંથી ખોદી કાઢી તેણે દુનિયાને બતાવ્યા ત્યારે જ જાણ્યો.

એ બાર વરસનો થયો ત્યારે નિશાળ છોડી એને આજીવિકા માટે ધંધે લાખુ પડ્યું એક ગાંધીને ત્યાં ઉમેદવાર તરીકે એ દાખલ થયો અને ખાવાપીવાના પગારે જ ચાર વરસ એને સંવારના પાંચથી રાત્રિના અગ્રીયાર સુધી મહેનત કરી પડતી.

પાંચમે વરસે જ્યારે એને થોડો પગાર સર થયો ત્યારે 'કમનસીમે' એક દિવસ એક ઘણું ભારે પીપ ઉઠાવી આધુ'પાધુ' કરતાં 'એની છાતીમાં ઈજા થઈ. પરિણામે એનાથી વજન જિંચડી ચકાતું નહિ એટલે ગાધીએ-એને તગેડી મૂક્યો. ત્યાંથી એ હેમ્બર્ગ શહેરમાં પહોંચ્યો અને મહામહેનતે 'વેનીઝુએલા' જતા એક વહાણમાં એને કેપીનનો ખૂતરીકે નોકરી મળી.

એક દિવસ સુપ્રભાતે એમની જલયાત્રા સર થઈ. બંદરમાં લાંગ-રેશુ' વહાણ મુક્ત થતાં પાણીની સપાટી પર સરવાં લાગ્યું. પથ એ નાનું વહાણ માંડ બારામાંથી નીકળી વિશાળ સમુદ્રની છાતી પર વિહરવા લાગ્યું ત્યાં તો એક ભયંકર અંઝાવાતે એને ઉચલાવી નાખી એના ચૂરે ચૂરા કરી નાખ્યા. પેલા ઊકરાના હાથમાં એક પીપ આવી ગયું અને એને એ વળગી પડ્યો. પીપે ચોટલાં એ ઊકરાને કલાકો સુધી એ ઠંડા હિમ દરિયામાં પવને ફંચાવ્યા કયો અને એવાજ એક મોજાએ અધમૂઆ ઊકરાને એક સુક્ષ્ણે હોલે-ડના કિનારાની રેતી પર ફેંકી દીધો. એ અધમૂર્ષ દશામાં કોઈકની નજરે એ ચઢ્યો એટલે એને બે જર્મન એલચી કચેરીમાં સોંપ્યો. જર્મન એલચીએ એને બે રૂપિયા આપી આમ્સ્ટર્ડામ જવા કહ્યું એટલે ધવાયેલો અને ઉઝરડાવાળો એ ત્યાં કામની શોધમાં પહોંચ્યો ત્યારે એ દેશની બાપા એને સાવ અપરિમિત હતી.

એક સંદેશવાહક તરીકે એને નોકરી મળી પણ એમાંથી એનું માંડ પૂડું ચણું, છતાં એને ફરવાનું-ધૂમવાનું ખૂબ મળતું. હરેક મહોજના કે શેરીને ખૂણે એ જિજો રહે ત્યારે ગજવામાંથી ચોપડી કાઢી એ પરદેશી ભાષાનેા એક શબ્દ શીખી લેતો. એમ દરરોજ કેટલાય શબ્દ એ શીખી જતો અને પહેલા વર્ષને અંતે તો એણે કચ, અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ ભાષાને પોતાની જનાવી લીધી. અને પછી ત્યાં જ એણે ર્પેન્, સ, ઈટાલિયન અને પોર્ચુગીઝ ભાષા પર પ્રબુલ

જમાવી લીધું. એણે નિયમ કર્યો કે એક બાપા છ અઢાલિનામાં શી ના લેવી અને એ નિયમનું એણે ચુસ્ત પાલન કર્યું.

આટાકેરાના આ ધધામાં એને કંઈ લાણુ ફાંયુ નહિ, પણ સાત બાપા બાપી એ છોકરે એક વખત એક આયાત-નિકાસ કરતી પેઢીના દાર, નોકરીની શોધમાં ખખડાવ્યા ત્યારે એના પાસા પોપાર પડ્યા એણે પાંચનદાર અને નામું સંભાળી શરૂઆત કરી મે વર્ષમાં મેનેજરપદ લગનમાં એ પહોંચી ગયો. દરમિયાન રશિયન બાપા એણે પઢી લીધી અને, બીજાં બે વર્ષમાં તો પેઢીના પ્રતિનાધતરીકે એને સેન્ટપીટસબર્ગમાં મોકલ્યો. સત્તાવીસ વર્ષની ઉંમરે એણે પોતાની આગવી પેઢી સ્થાપી અને શરૂઆતથી જ સમૃદ્ધિદેવી એને વરી ચૂકી.

બાપા માટેની એની અહતુત સક્રિયતાને કારણે એ વિશ્વ નાગરિક જેવો થઈ ગયો. એ આખી દુનિયામાં ફરી વળ્યો અને જ્યાં ગયો ત્યાં એને ધર જેવું જ થઈ ગયું. ધધામાં પણ પ્રામાણિકતા અને વ્યાજબી ભાવ માટે એણે પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી અને ઋણતા માટેનાં એનો આગ્રહ એટલો બારે હતો કે કનીક કદીક એ મનસ્વી અને આપમતીલો મની જતો. એની પોતાની ઝડપ અને તેજસ્વિતાને કારણે ધીમાં લોકોને એ સાખી પણ શકતો નહિ.

ધધા માટેની એની લગી બારે હોવા છતાં એ ધધામય બની ગયો નહિ તેના હૃદયને ખૂણે પડેલી વિદ્યા માટેની એની ઉત્કંઠા, ધધાની દૃષ્ટિએ સફળ એના જીવનભાગમાં પણ એને કારી ખાતી એટલે સમય મળ્યે પોતાનો વિદ્યા યાસગ એ વધારતો જ જતો. પરિણામે પ્રાચીન અને આધુનિક ગ્રીક ભાષા પર પકડ જમાવી એ ઐરેનિક પાછળ પડ્યો અને આખું કુરાન મેઢે કરી દીધું એગ્રેનિક પરના પોતાના પ્રજુલ્વની કસોતી કરવા તેણે મક્કા હજ કરના ત્યાંથી ફાંયુ અને પકડાઈ જનાય તો કાફર તરીકે મૃત્યુ ન મગે તે ખાતર તેણે સુન્નત કરાવ્યું; ટકી પોશાક ધાગ્યું કર્યું મગનમાં કામગીરો નાખ્યો અને મક્કા પહોંચી, કાળામાં શુદ્ધ ઐરેનિક ઉચ્ચાર સહિત આખા

કુરાનનો મુખપાઠ કર્યો.

એ તાલીસમે વર્ષે ધંધો બંધ કરી દ્રોય શહેરની દીવાલો શોધવા એ નીકળી પડ્યો. એની આ ધૂનની વાત જાણી સૌ પુરાતત્ત્વવિદો હસવા લાગ્યા. ઠાઠ કહેવા લાગ્યા કે દ્રોય તો એક કથામાં અગિત્ય ધરાવતું શહેર હતું. તો ઠાઠ એણે બતાવેલી જગાની સંપૂર્ણ અસંભવિતતા પૂરવાર કરવા મથતા હતા.

એ રીતે સૌ એને તરંગી તરીકે હસી કાઢતા હતા પણ એ તો રાજ ઇલિયડ હાથમાં લઈને એમાં વર્ણવેલી જગા પર ફરતો; જાણે કે ઇલિયડ જગાના નકશા બતાવતું પુસ્તક ન હોય. અને પુસ્તકના લખાણને આધારે એણે નક્કી કર્યું કે પુરાણ દ્રોય શહેર હેસપોન્ટના કિનારા પાસેની ટેકરી નીચે જ હોયું જોઈએ. અભાર સુધીના સૌ વિદ્વાનો એનું સ્થાન-જે સ્થાન ખરેખર હોય તો—મીને બતાવતા પણ એણે તો જાહેર કર્યું કે મોક લેક્ટો દિવસમાં બેત્રણ વાર વદાણમાંથી શહેરમાં અને શહેરમાંથી વદાણમાં જતાં અને ઓડિસિયસ સમરબૂમિ પર જવા નીકળ્યો ત્યારે રસ્તામાં તેના કાન પર બીની જગામાં રહેનાર પક્ષીના મૂર પડ્યા હતા એટલે એ, એ કિનારા નજદીકની ટેકરી નીચે જ હોયું જોઈએ.

ખોદકામ શરૂ કરતાં પહેલાં પોતાની આવાસમાં અપ્યાન્વિત એવા એક સાથીની એને જરૂર હતી અને એ સાથી ઠાઠ એવી મોક હાકરી દેવાની જોઈએ કે જે મોક બાળા અને ઇલિયડ બન્ને સારી પેઠે જાણતી હોય. એટલે એણે પોતાના એક પાદરી મિત્રને લખ્યું કે, “મારે માટે એક પત્નીની પસંદગી કરી મને ખજાર આપો. એ પત્ની મરીખ દોવ તેના વાંધા નથી પણ જરા ભણેલી જોઈએ અને ‘દોમર’ માટે પ્રેમ જોઈએ. એનો ચહેરો વચેરે મોક જાળે, એના વાળ કાળા દેરા જોઈએ, અને એનું હૃદય પ્રેમાળ હોયું જોઈએ.”

પેલા પાદરીએ એને તરત પોતાનાં સગાંની દીકરીઓની ડાંગિયો મોકલી તેમાંથી સઘર વરસની સોફિયા નામની એક હાકરી તેને પસંદ

કરી અને એને પરજવા' એ એવેન્સ પહેંચો. પરજવા પહેલાં એની પરીક્ષા લેવા એણે એની જૂની 'મોકમાં લખાયેલ એક લાંબો ફરો હોમરના પુસ્તકમાંથી ગોઠે બોલી જવા કહ્યું. સોફિયા કટકડાટ એ બોલી ગઈ એટલે એણે પૂછ્યું, "વારુ, સોફિયા, તું મને પરજવા કેમ તૈયાર થઈ છે?"

"મારા પિતાએ મને કહ્યું કે તમે પૈસાદાર છે એટલે." સોફિયાએ બોળાલાવે કહ્યું

જસ, થઈ રહ્યું. રાતોપીગો થતો, પગ પછાડતો એ ઘર બહાર નીકળી ગયો પણ સોફિયાના શાંત જનુની એના પર અસર થઈ મૂકી હતી એટલે એનાં મનામણાં સંભવિત બન્યાં અને એ પરખ્યો.

પરજીને બિચારી એ સોફિયાને મધુરજની માટે એ ક્યાં લઈ ગયો, ખજર છે! છટાલી અને ફાન્સનાં બધાં સંગ્રહરચાનેાને ચક્રારાએ એને એણે ચઢાવી અને તે પણ પરદેશી ભાષા એને શીખવાડીને. એ ખાખતમાં એ એવો તે લાકડા જેવો હતો કે એ એની નેડે, એને ફેંચ લાયા શીખવવા ફેંચમાં જ વાત કરે. અને એને ફેંચ આવડી રહ્યું ત્યાં એણે અંગ્રેજીનું નાટક શરૂ કર્યું. એટલે શરૂઆતનાં થોડાં વર્ષ, એના જેવા અચાક અને અધીર માણસ નેડે રહેવું એ પણ જુવાન સોફિયા માટે એક મહાન કસોટીરૂપ હતું. અરે, એની છોકરીને પણ એ એવી જ સખતાર્થથી રાખતો. પોતાની સાથે સવારે પાંચ વાગે ઉઠાડે, શિયાળાની ઠંડીમાં સવારે પાંચ માર્શલ ઘોડેસવારી કરાવી દરિયા કિનારે એને લઈ જઈ એને ત્યાં સમુદ્રમાં પોતાની સાથે સ્નાન કરાવે! પોતાના કુટુંબને રહેવા એણે મહેલ જેવું નિશાળ ઘર બંધાવ્યું પણ એમાં ફર્નિચરનું નામનિશાન ન મળે. એ પોતે બિલાં બિલા, બિયા ધોડા પર પુસ્તક મૂકી વાંચતો કે લેખતો. ફર્નિચરની જરૂરિયાતનું એને જાન કરાવવા એક વખત એની પત્નીએ એને જન્મદિન નિમિત્તે એક આગમ ખુરશીની બેટ આપી ત્યારે એણે એને બાગમાં મૂકાવી દીધી.

આરોગ્ય માટેની એની ચીવટ અત્યંત હતી. જ્યારે એના નાના દીકરાને ખ્રિસ્તીવિધિથી નવાડતા હતા ત્યારે પવિત્ર પાણીમાં ધર્મો-મીટર મૂકી જોયું અને પાદરીઓ ગુસ્સે થઈ જાડ્યા. એની પત્નીની નરમાશભરી સમજાવટે પાદરીઓને ટાઢા પાડ્યા ત્યારે વિધિ પતી.

આટલો કડક દેખાવા છતાં એનું હૃદય ખૂબ પ્રેમાળ અને દૃઢ હતું. તેના હૃદયની વિચાળતા અને ઉદારતા તે ધણું ભારે હતી. ખૂબ સમૃદ્ધિ અને રિદ્ધિ પ્રાપ્ત કર્યાં છતાં એ હંમેશ નમ્ર રહ્યો હતો.

પ્રાણીઓ અને ફૂલો માટેના એનો પ્રેમ અતિધણું હતો. એક દિવસ એની દીકરીએ એક ફૂલની કળા તોડી એટલે એ એને બહાર લઈ જઈ કહેવા લાગ્યો, “જો તે તોડેલું ફૂલ એકાદ દિવસમાં કરમાઈ જશે પણ એને ચૂંટ્યું ન હોત તો આ બીજની માફક પૃથ્વીતમા ખીલી એ કેયું સોમી બિંદત !” એની દીકરીએ જિંદગીમાં કદી ફરી ફૂલ ચૂંટ્યું નહિ.

પછી તે એ ટ્રાય શહેરના ખોદકામ માટે તુકી સરકારની જરૂરી મંજૂરી મેળવવા ડાન્સ્ટાન્ટીનોવલ પહોંચ્યો, અને એક દુભાષિયા દ્વારા એણે વાતચીત શરૂ કરી અને જાતે જ તુકી ભાષામાં વાત કરી એ વાટાઘાટેની પૂણીકૃતિ કરી.

ત્યારેપુરાતત્ત્વ વિદ્યા બાળક અવસ્થામાં હતી અને ખોદકામની પદ્ધતિ શરૂઆતની દશામાં હતી. પણ એણે તે સો માણસોની ટુકડી કામે વાગાડી સો ફૂટ પહોંચી એક ખાઈ ખોદવાનું શરૂ કર્યું. તથા વરસ એનું એ ખોદકામ ચાલ્યું અને એ ટેકરી નીચે એક ઉપર એક એવાં નવ શહેર ચણાયેલાં મલૂમ પડ્યાં. એમાં નીચેથી બીજા શહેરનો દરવાજો બળેલો હતો અને એની દીવાલો હોમરના ટ્રાયની દીવાલો જેવી હેત્રીને લાગી. એ અવશેષોમાં એક મહેલ પણ જડ્યો પણ એ હોમરના મહેલ કરતાં નાનો હતો અને એમાંથી વર્ષુન પ્રમાણે કેઈ ખજાનો હાથ લાગ્યો નહિ. એણે એમ માન્યું કે હોમરે થોડી અતિ-શયોકિત કરી હશે અને કવિ તરીકે એ માટે એને માફ કરવો જોઈએ.

છતાં ત્યારે એણે જાહેર ક્યું કે ૧૮૭૪ના જૂનની પંદરમી તારીખે એ ખોદકામ બંધ કરશે ત્યારે એની જાહેરાતમાં રહેલી દુઃખની લાગણી છતી થયા સિવાય ગંદી નહિ.

યૌદમા જૂને વહેલી સવારે એ અને એની પત્ની એ જિંડી ખાઈમાં બળા ગએલી દીવાલ પાસે બેઠાં હતા. હંમેશ મુજબ સવારે પાંચ વાગ્યે એમણે કામ શરૂ કરેલું અને તે વખતે પૂર્વમાંથી સૂરજ ડોકિયાં કરતો હતો. એના કિરણથી એ પુરાણી રાખના એક ધાતુને કકડો ચળકી ઊઠ્યો. એના પર નજર પડતાં જ હેત્રીએ એની પત્નીને કહ્યું, “જા, જા, અને જાહેર કર કે હવે વિસામો આપવામાં આવે છે.”

આશ્ચર્યથી તાજુબ થયેલી એણે વળતો સવાલ કર્યો, “અરે અત્યારે સાત વાગ્યે વિસામો કેવો ?”

“અરે, જા, જા, એમને કહે છે કે આજે મારો જન્મદિન છે એટલે એક દિવસની વધુ છૂટી મળે છે; અને પાછાં વળતા તું રાત્રે ઓઠે છે તે શાલ લેતી આવશે.”

હંમેશાં એના હુકમને માનવા ટેવાયેલી તેની પત્ની વધુ કંઈ ખોલ્યા સિવાય આવી નીકળી. તે પાછી આવી ત્યારે તો એ ધૂંટણીએ પડી, છરી વડે જમીન ખોતરી રહ્યો હતો. એના માથા ઉપર તોળાઈ રહેલાં મોટા ખડકનું લાન પથ્થુ એને રહ્યું નહોતું. એની પત્નીએ બધી વાત પામી જઈ પેલી શાલ પાછરી દીધી અને એ શાલમાં દુનિયાને ફર્ગ કરી દેનાર ખજાનો ઉભરાઈ રહ્યો. એ શાલ ખજે નાખી પોતાની ઝોરડીમાં લઈ જઈ એણે બધી ચીજો મેળવી જોઈ તો એમાંથી બે મોટા સોનાના મુગટ, ચોવીસ સોનાના હાર, છસો ગ્રામ વજનનો એક સોનાનો જામ, એક સોનાનો શીશો, ૪૦૦૬ ચદ્રક, ૧૨૨૭૧ વીંટીઓ તથા એરીંગ, બટન, અને મૂર્તિઓ તો પાર વગરની હાથ લાગી. આઠ વરસની ઉંમરે એને આવેલું સ્વપ્ન શબ્દશઃ સાચું પડ્યું અને પુરાતત્ત્વવિદ્ દુનિયાએ એના આગળ પોતાનું શીશુ ઝુકાવ્યું.

એ સમયે એ એવો જેલમાં ગયો કે કીમતીમાં કીમતી
ઝવેરાત સાલમાંથી લઈ લઈ એની પત્નીને ગળે, માથે, હાથે પગે
લગાડવા મંડી પડ્યો. એને આખી રત્નોથી મઢી દીધી. જાણે એ
એમ કહેવા ન માગતો હોય કે એનું શ્રેય એની પત્નીને, પણ ધણું
ધટે, છે.

ટ્રાયથી સીધો મ્હાસીની પહોંચ્યો અને પુસ્તક હાથમાં લઈ
આંટા મારતાં મારતાં આગામેમ્નોનની કબરનો જગા એણે નક્કી કરી.
ફરીને એક વાર પાંડિતોએ એની મળક ઉડાવી પણ એણે એ ગણકાર્યા
સિવાય ખોલે રાખ્યું. આ વખતે એને વિજયથી જલદી વરી નહિ
અને નિરાશ થઈ છોડી દેવાનું એ નક્કી કરતો હતો ત્યાં એક દિવસ
હાડપિંજર સાથેની ૭ કબર એને હાથ લાગી અને એ કબરોમાંથી
એને જે ધરેણ્યા અને જરઝવેરાત હાથ લાગ્યાં એ તો દીવંમાંથી જડેલા
ઝવેરાત કરતાં ખ્યાસગણું વધારે હતું.

દુનિયા એની આ સિદ્ધિ જોઈ મોંમાં આંગળાં નાંખી ગઈ અને
પચ્ચર યુગ પછી એક ઉપર એક ચણાચેલાં પેલાં નવ શહેરોમાંથી
ઈલિયનું ટ્રાય થયું એ નક્કી કરવાના વિવાદમાં પડી ગઈ. છેવટે
એ પાયાદાર રીતે નક્કી થયું કે નીચેથી છત્તું શહેર એ જ હોમરનું
ટ્રાય છે, પંથુ દેત્રી તો તે અગાઉ આ દુનિયા છોડી ગયો હતો. છતાં
હોમરના દીવને એક ઐતિહાસિક સ્થળ તરીકે પૂરસ્કાર કરી, તેના પર
રચાયેલાં જૂનાકાળનાં જૂપડને ઉડેલનાર એ બહુકાવો પાંડિત અને
પુરાતત્ત્વવિદ્ધનું નામ ઈતિહાસમાં મુવળું અક્ષરે અંકાયેલું છે.

અંધ સ્વપ્નદષ્ટા

એ વચ્ચે વર્ષનો યયો ત્યારે એનાં ભાઈબહેનો જે ચીજો, માણસો કે ખનાવોની વાત કરતાં તે બધું તેને વિચિત્ર લાગતું. એમની સાથે ફરવાહરવા છતાં એમાંના કશાનો અનુભવ એને થતો નહિ ! ધીરે ધીરે એને સમજાયું કે એ નિચિત્રતાનું કારણ એ છે કે એની આંખોનું તેજ આંખના સોજાના રોગને કારણે કાયમ માટે હણાઈ ગયું છે. જેમ એને માટે જીવનમાં એ મહાકડુબુ અપંગતા છે તેમ એના જીવનના ઉદ્ધારની ચાવી પણ એમાં સમાઈ છે.

અંધ દસાથી હારી જવાને બદલે એવડા જોરથી એણે કામ કરવા માંડ્યું. એના ભાઈબહેનો સાથે એ નિશાળે પણ જવા લાગ્યો અને એ વાંચે તે આખું યાદ રાખવા લાગ્યો. ભાઈબહેનો પાસે વંચાવી આપ્યું કુરાને શરીર એણે જીભને ટેરવે આણી દીધું અને એની ત્રિફાળી એવી ખ્યાતિ પ્રસરી કે એને ખાસ શિષ્યવૃત્તિ મળી. એને ફેરોની અંધઅજ્ઞની ધાર્મિક વિદ્યાપીઠમાં એને પ્રવેશ મળ્યો. ઉત્તરોત્તર વધતા જતા એના પાંડિત્ય અને વિદ્યાવ્યાસંગતે કારણે એને ફેરો વિદ્યાપીઠમાં પ્રવેશ પ્રાપ્ત થયો અને સન ૧૯૧૪માં યુનિવર્સિટીની સર્વ પ્રથમ પીએચ. ડી. ની ઉપાધિ માન સહિત પ્રાપ્ત કરવાનું બહુમાન તેને મળ્યું. તેનાં તેજને પારખી યુનિવર્સિટીએ પોતાને ખરે તેને પારિસમાં વધુ અભ્યાસ માટે મોકલી આપ્યો અને ત્યાંથી એ એ અંધપંડિત સન ૧૯૧૮માં પાછો ફર્યો ત્યારે પારિસ વિદ્યાપીઠની પીએચ. ડી.ની ઉપાધિ અને પત્ની તરીકે એક ખૂબસૂરત ફ્રેંચ મહિલા લેતો આવ્યો.

એનું નામ ડૉ. તાતા હુસેન. એનું વતન ઇજિપ્ત. ઇજિપ્તના એક નાના ગામના ગરીબ ખેડૂતના તેર સંતાનોમાંનો સૌથી કમનસીબ-અંધાપાને કારણે-એ હતો. આજે લલલલાને ઈર્ષી આવે એવું માનાઈ-

પદ ૬૪ વર્ષનો એ દૃઢ લેખક અને, કેમ તાલીકાર ઇન્જિનિયર બોગવે છે.

ઇન્જિનિયરની સરકારના પ્રમુખ જ. નંજીમ એને માનથી બોલાવે છે. પોતાના સાથીદારોને સાચી દૃષ્ટિ મળે તે ખાતર તેમના વ્યાખ્યાનો એ સાથીદારો માટે જ ગોઠાવે છે અને વ્યાખ્યાનને અતે સૌને કહે છે કે આ અધ્યયનના સૌનેરી શબ્દો આપણે નજરમાં રાખીશું તો જ ઇન્જિનિયરના સૌનાનો સૂરજ બિગરો એક વખત ફેરોમાં સરકારના એક પ્રતિષ્ઠિત એન્જીએ સત્કારસમારણ યોજાશે. એ સમારણમાં જ. નંજીમ મોડા પડ્યા. તેનું કારણ દર્શાવતા દેશપરદેશના આખા રાજદ્વારી સમુદાયને તેમણે કહ્યું કે મહેરબાની કરી મોડા થવા માટે મને ક્ષમા આપો. અમારા માર્ગદર્શક ડૉ. કુસેનનું વ્યાખ્યાન હું ચૂકી શક્યો નહિ એટલે મેં કે ચડું છે !

જ નંજીમ જેવો વરકરી મિળજનો માણસ આ અધ્યયનને આટલું મનમાને તેનું કારણ તો એ છે કે ઇન્જિનિયર રાજાશાહીના નિકલન, લોકશાહીના પ્રસ્થાપન અને મક્ત કેળવણીના પુરસ્કર્તા તરીકે એ અધ્યાપક જીવન ઝમૂઝો છે, રાજાશાહીના સ્તભોની ખૂંટી એણે વહોરી છે, જેલજીનતના કબ્રો વેઠ્યા છે, અને સિદ્ધાંત ખાતર કોઈને નમતું ન આપવાની કૃતનિશ્ચયીતાને કારણે કારમી ગરીબી અને ખેત્ર અનુભવી ઇ આજે ય ઇન્જિનિયર લશ્કરી સરકારના વડાઓને એ હોડેઓક સંભળાવે છે કે, “ સુવવસ્થા અને શાંતિ એ પૂરતા નથી. બક્તિગત સ્વતંત્રતાને જોખમે જે સરકાર શાંતિ અને વ્યવસ્થા સિદ્ધ કરે છે તે માણસ જેના માણસને કીડી જેવો અદ્ય ગણે છે. હરેક માણસને વાણીસ્વાત્ત્વ અને જ્ઞાતિસ્વાત્ત્વ મળવું જ જોઈએ.”

ત્રીસ વર્ષ સુધી આ અધ્યાપકે આવી ને આવી લડત જીલમ અને અજ્ઞાન સામે ચલાવી છે અને રાજા ફરકથી માડી તેના સૌ પ્રધાનોને તેણે સાચી વાત સંભળાવી છે ગજા ફરકને પદબદ્ધ કરવા માટેનું જરૂરી વાતાવરણ સર્જવાનું માન પણ એ અધ્યાપકે હાથે જાય છે. એની

આ લડતના કેટલાક કિસ્સા આપણે જોઈએ,

પારીસવી પાછા ફર્યા બાદ ડૉ. હુસેનને કેરો યુનિવર્સિટીમાં એરેગિકના પ્રેફેસર તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા. વિદ્યાર્થીઓને એમણે સમજાવવા માડ્યું કે દરેક પરતુનો નિયાર સ્વતંત્ર રીતે-પૂર્વ-બ્રહ્મા કે લાગણીથી દોરવાયા સિવાય કરવો જોઈએ. અત્યાર સુધી કુરાનમાં આવતી સૌ ગતો કે પુરાણકથાઓ ઈશ્વરી વચન ગણાતાં અને એના વિશે કોઈ શંકા લાવી શકતું નહિ આ અધ પડિતે એક પુસ્તક લખ્યું અને તેમાં પૂરનાર કુર્ચુ કે ઘણી પૌરાણિક માન્યતાઓ પરીકથા જેવી કાલ્પનિક હતી.

એ પુસ્તકે ત્યાંના ધાર્મિક જગતમાં એવો ખળભળાટ કર્યો કે હુસેન વિરોધી એક મહાવટોળ ફૂકાયો. વાત એટલી બધી વધી ગઈ કે સરકારને એક તપાસસમિતિ નીમવી પડી તપાસપત્રે પુસ્તકની સમીક્ષા કરી જણાવ્યું કે પુસ્તકની વિગતો ચોક્કસ અને પ્રમાણિક માન્યતા પર રચાયેલી છે, જતા પાલ્માંમેન્ટમાંના હુસેનના વિરોધીઓને જ પ નબ્બો નહિ. પરિણામે એક રાજદ્વારી કટોકટી જન્મી રાજ્ય પ્રધાનમંડળે હુસેનને ટેકો આપ્યો અને આ મુદ્દા પર પાલ્માંમેન્ટમાં વિશ્વાસની માગણી કરી બહુમતીએ હુસેનને ટેકો આપ્યો અને વાણી-નિયારસ્વાતંત્ર્ય વિરોધી જૂનનાણી મદદના હુસેને એક મોટું માનકું પાડ્યું.

સન ૧૯૭૦માં હુસેને કેરો યુનિવર્સિટીના રેક્ટરપદે ચૂંટાયો. વાણી રનાતંત્ર્ય વિશેના એના મુક્ત નિવારોએ એને તે નખતના ઇજિપ્તના વડા અને લોખંડી પુરુષ ઈસ્માઈલ સીદ્દી સાથે અચકામણીમાં ઉતાર્યો. વડાપ્રધાને ફરમાન કર્યું કે હુસેને, ગમે તો સરકારની જોડેએક ટીકા કરનાતું બધ કરવું વા રાજીનામું આપવું ત્યારે હુસેને બહુ લાક્ષણિક જવાબ નાબ્યો, ‘આ નાનદાર નાહક જીભનો રસ કિતારો છો.’”

ઈસ્મતેલ પીગમર્ક મર્યો અને હુસેનને જગ્યા ખાલી “કરની પડી જતા શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓ પરના મધનો તે નિનમોની કડવી અને આકરી ટીકા એ કરતા જ સ્થો

એના દીકરાને માંદગી ઘર કરી બેઠી; દાકતરનાં અને દવાનાં ખીલ તેની બચત ખર્ચ ગયાં અને કારમી ખેત્ર અનુભવથી પડી. મિત્રો પાસેથી ભિછીની રકમ લઈ એણે દસડવા માંડ્યું. વિદ્યાર્થીનાં આ ત્રણ વર્ષમાં એણે અનેક યાતનાઓ વેડી અને કેદ તથા મૃત્યુનાં ભ્રમમાં વહોયાં અને સાત પુસ્તકો લખી કાઢ્યાં. એમાંના મોટા ભાગનાં પુસ્તકો પર ઇજિપ્તમાં પ્રતિબંધ મૂકાયો. પણ આખા એ મધ્યપૂર્વમાં એની કીર્તિ પ્રસરી ગઈ. આખરે સીદર સન ૧૯૩૩માં ૫૬૩૪ થયો. અને હુસેન પુનઃ રેક્ટરપદે નિયુક્ત થયો. ઇજિપ્તની કોલેજમાં વાણી અને વિચારસ્વાતંત્ર્યનો પાયો નાંખાયો.

મુસ્લેમીનાં આ વર્ષો દરમ્યાં એને હદ પ્રતીતિ થઈ કે ઇજિપ્તમાં લોકશાહીના મંડાણ માટેનો રામજાણી ઇલાજ ફળવણી છે. અને એમાંથી જ, મધ્યપૂર્વ અને ઇજિપ્ત માટે તો ક્રાંતિકારી ગણી શકાય તેજો, મક્ત ફળવણીનો મંત્ર તેણે શુંજતો કયો. ત્યારે પ્રાથમિક શાળાની વિદ્યાર્થી દીઠ વાર્ષિક ફી ઇજિપ્તમાં વીસ પાઉન્ડ જેટલી એટલે કે ત્યાંના એક ખેડૂતની વાર્ષિક આવક જેટલી હતી ! આ ફી સામે હુસેને લડતનો આરંભ કરતાં કહ્યું, “ ફળવણી અને વિદ્યા બન્નેમાં વેચાતી મળતી ચીજો જોવાં ન હોવાં જોઈએ. તે તો હવા ને પ્રકાશની માફક મોને મળવાં જોઈએ. અને એની કમીવાળા કોઈને એ કુલ ન હોવા જોઈએ.”

“ આવા મોજશોખ દેશને પરવડે તેમ નથી. ” સરકાર તડૂકી બી.

પણ સરકારનો વાંધો ખચ્ચ એકલી બાબત અજે નહોતો. ફરક અને એની ટાળકીને લાગતું હતું કે ગરીબોને લખતાં-વાંચતાં આવડશે તો તેમનામાં અસંતોષ જન્મશે.

હુસેને વળતો જવાન આપતા જણાવ્યું કે ગરીબોને પોતાની સ્થિતિ પ્રત્યે અમ તોય પેદા થવો જ જોઈએ, નહિ તો એને સુધારવાનું સામર્થ્ય એમનામાં શી રીતે આવશે ?

હુસેન ની આ વાતથી પાર્લામેન્ટની એક કિધરી તે સાચે જ સરકારે જાહેરાત કરી કે આજથી ઈજિપ્તમાં પ્રાથમિક કેળવણી મફત મળશે. હુસેનને માટે આ જસ નહોતું. એને તો માધ્યમિક કેળવણીમાં લેવાતી ફી પણ ખૂચતી હતી પણ એને સંતોષ એ વાતનો થયો કે શરતનો પહેલો દાય એ છતી ગયો હતો.

આ નવી યોજના અમલમાં મૂકવા સરકાર તરફથી હુસેનને કેળવણી પ્રધાનના શાસ્ત્રીય સલાહકાર બનવા આમંત્રણ મળ્યું, અને એ પણ પરથી એણે બાળકો માટે મફત દાકતરી સારનારની યોજના અમલી બનાવી, એટલું જ નહિ પણ આજે ૮૦૦૦ વિદ્યાર્થી ધરાવતી એમેકઝાન્ડ્રીના યુનિવર્સિટીની સ્થાપના કરી.

સન ૧૯૫૦માં ઈજિપ્તમાં નવી સરકાર સત્તા પર આવી એણે હુસેનને કેળવણી પ્રધાન બનવા આમંત્રણ આપ્યું એણે જનાબ આખો, " હું પ્રધાન નહુ પણ એ શરતે કે ઈજિપ્તને જે કેળવણીની જરૂર છે તે આપવાની મને છૂટ આપો તો " આજ્ઞાના માપો નવી સરકારે એ શરત કબૂલ કરી. સૌથી પહેલું કામ એણે કયું તે માધ્યમિક કેળવણીને મફત બનાવવાનું, અને સત્તર વર્ષ સુધી ફરજિયાત કેળવણીનું. સરકાર સામે હિમાલય જેવો મહાન કોવડો ખડો થયો આટલા શિક્ષકો અને આટલી શાળાઓ ક્યાંથી લાવના ?

હુસેન એની મધી તાકાતથી મહી કેટનાક મામોમાં નાના મકાનો એણે બના કરી દીધા તો કેટલાકમાં રહેનાના ધરને વર્ગમાં ફેરવી નાખ્યા અને ધણા ટૂંકા સમયમાં ૨૬૦૦ નવા એરડા ફાજલ પાડ્યા. શિક્ષકોને તાનીમ આપવા તેણે તાલીમ વર્ગ શરૂ કર્યા અને અદાત માસમાં ૧૨૦૦૦ શિક્ષકો તૈયાર કરી દીધા

કજૂસ સરકાર પાસેથી પૈસા મેળવવા એને ભાતભાતની તર કીમેો અજમાવવી પડતી; એમાં સૌથી અસરકારક ઇલાજ એના રાજનામાનો હતો પોતાના ગળનામાનો કાગળ એ કાયમ પોતાના ગળામાં જ રાખીને ફરતો એક વખત શિક્ષકપગાર માટે જરૂરી પચીસ

લાખ પાઉં ડની રકમ પ્રધાન મંડળે આપવા ની ઘસીને ના પાડી ત્યારે તેણે તરત જ પેનો કાગળ ગજવામાથી કાઢી ધરી દીધો અને ખીકના માર્યા પ્રવાન મંડળને નકમ મજૂર કરવી પડી

કેળા ની પ્રધાન તરીકે તેણે ના શ્રેષ્ઠ અને ફ્રેચ સાહિત્યના ઉતા મોરારમ પુન્નકોનું અરેખીકમા લાપાતર કરાવ્યું અને સેકડો જુવાનોને યુરોપ અને અમેરિકા અજનાસ અવે મોકલી દીધા

આ આખાએ કાળ દરમિયાન એવું સૌની મહાન પ્રિયોવી બળ રાજ ફરક હતો ફરક અને એની મંડળી પર વારંવાર તે જાહેરમા તૂટી પડતો અને ' ઈન્જિનિયરન સર્કાર્ન ' નામનું તેનું છાત્ર સરકારી તંત્રમા પ્રામાણિકતા, લોભશાહી વગેરેની જો ગેરથી એની હિમાયત કરતું કે સરકારે એને બંધ કર્યું ' સરકારી તંત્રમા પ્રામાણિકતા '— એ રીપ્કને એનો નેખ તો એવો તીખો અને તમતમતો હતો. કે એને પકડવામા આ યો, એના પર કોર્ટમા કામ ચલાવનામા આવ્યું અને એને ફંડની સજા ફટકારવામા આવી

મરકારનો આવો કડક ટીકાકાર હોવા છતાં રાજ ફરકે નીમેલી એક વિખ્યાત વિવેચક સમિતિએ સને ૧૮૪૬ મા તેને તે વર્ષના સર્વોત્તમ લેખક તરીકે જાહેર કર્યો અને ૧૦૦૦ પાઉંડનું તેને ઈનામ આપ્યું રાજ કરકને એટલી નીક ચઢી કે પોતે જ નીમેલી સમિતિની બનામણે તેણે નકારી કાઢી અને આખું ઈનામ રદ કર્યું !

ફરકને પદ્મશ્રી કરના રચાયેલા લશ્કરી બળવા સાથે તેને કશો સીધો સબંધ નહોતો તે વખતે તો એટને જુલાઈ '૫૨મા તો એ દટાનીમા હતો પણ રાજ ફરકને જિહાડી મૂકવાના વિચારોનો એ જનક હતો એ સ્પષ્ટ છે આજેય લશ્કરી સરકારને એ ટેકો એ આપ્યાથી આપે છે કે એમાની ડઈક સારું અને ઉજળું લાવિ જન્મશે, છતાં આગળ જણાયું છે તેમ એ લશ્કરી રાજની ટીકા અને લોકશાહીની હિમાયત કરના ની કોર્ડ તક એ ચૂકતો નથી એવું જ નહિ પણ આ લશ્કરી સત્તાવાળાઓને એ અધનડિત પોતાની

વાત મોદાગોદ સાફ સજ્જે મા સળખાવી દે છે.

એ ॥ મફત ડેનાબ્લીની વાતને જ. નજીમે ટેકા આપેલો. પરિણામે આજે ઇજિપ્તમાં વિદ્યાર્થી સંખ્યાનો ૧૯૦૦૮૭૭ નોટનો વિક્રમ નોંધાયો છે.

આત્યારે કુસેન પોતાના કુટુંબ સાથે કેરોના એક શાંત વિસ્તારમાં એક સામાન્ય ઘરમાં રહે છે પોતાનો મમય તે લખરામાં કે ઇજિપ્તના બધારણ પશુ વ્યાખ્યાન આપરામાં ગાળે છે.

ગજ એ કાઈ ને કાઈ પાસે પુસ્તકો વચાવે છે અને સાબળે છે. એના ઘરની આરે દીરાયો હાનરો ફેચ, અરેબીક અને ગ્રીક પુસ્તકોની લાગી હારથી ઢાંકાયેલી છે. એના લખાણ એટલા ઉત્તમ છે કે ૧૯૪૭ નું નોનન ઈનામ મેળવનાર ફેચ નવલકથાકર એન્ડ્રીને ન્યારે તેના અનુગામી પુરસ્કાર વિજેતાનું નામ સૂચના કહેવામાં આવ્યું ત્યારે તેણે કુસેન એકવાનું જ નામ આપ્યું.

અધ ડો કુસેનને ઇજિપ્તની સર્વ માનાદ ઉપાધિ મળી ચૂકી છે, એટલું જ નહિ પણ આક્રમક, રોમ લાયોન્સ અને બીજી પર દેશની યુનિવર્સિટીઓએ તેને માનદ ઉપાધિઓ આપી ગૌરવ અનુભવ્યું છે ફેચ, બેલ્જિયન અને ગ્રીક સરકારોએ તેને ખાસ ઈનામો આપી તેની કદર કરવાનું માન લીધું છે ગયે વર્ષે તેને સમુક્ત રાષ્ટ્રસંસ્થાની કેળવણી વધાયક વૈજ્ઞાનિક અને સાંસ્કૃતિક પરિષદના ડિરેક્ટર જનરલ બનાવના ચક્રો ગતિમાન થયા ત્યારે ઇજિપ્તની નજીમ સરકારે એ ચક્રોને અટકાવ્યા એના સમર્થનમાં એ સરકારે રજૂ કરેલી દલીલ આ રહી: “ઇજિપ્તને કુસેનની ગેરહાજરી પાલવે તેમ નથી.”

જીવતો બોમ્બ

સને ૧૯૪૦ના જૂનની એકવીસમી તારીખ હતી. ફ્રાન્સની શરણાગતિ માટેની જર્મન શરતો ન્યારે ફ્રાન્સની ધરતી પર લંચાતી હતી ત્યારે બ્રિટિશ પૂરવઠા ખાતાની રવેસીમાં એક વિચિત્ર આદમી એકો હતો. એના શરીર પર મેલના ચર જામ્યા હતા; દિવસોથી હાથે ના હોય તેવી લાલચોળ એની આખો હતી અને પખવાડિયાથી એણે દાઢી કરી હોય તેમ લાગતું નહોતું. 'ફ્લેનલનું' એનું પાટલન મેકુ'ડાટ હતું, સિપાર્ક ક્રાટ ચોંચરેલાલ ચર્ષ ગયો હતો અને પહોળી કાળી કિનારવાળી હેટ એણે પહેરી હતી 'એટલે એ ઠાઈ ક્રાસિકન લૂટારા જેવો લાગતો હતો.

પૂરવઠા પ્રધાનને એ મળવા માગતો હતો એટલે પટાવાળાએ એને મુલાકાત અરજી ભરવા કહ્યું. એણે તો એ અરજીપત્રમાં દૂડી ને ટચ એવી જે જ વિગતો ભરી આપી. મુલાકાતના કારણમાં જાણીયુઃ 'હીરા' અને મુલાકાત લેનારનાં પૂરાં નામદામ સામે લખ્યું: 'સરોક'.

આ ભેઈ દરવાન બોલી બેઠો, "અરે તમારું નામ લખો નામ, ગામને શું કર્યું છે?" પેલો મુલાકાતી તો સ્થિતપ્રજ્ઞની જેમ જવાબ લખ્યા સિવાય બેઠો જ રહ્યો. એટલામાં એનો ક્રાટ ઊધડી ગયો અને એની છાતી પર બેરવેલી એ લાંબી મોટી પિરતોલો ડોકિયાં કરવા લાગી એટલે પેલો દરવાન અરજીપત્ર લઈ અદસ્ય થયો.

ટેલિફોનના દોરડાં તાત્કાલિક ઝડપેથી કાઢ્યાં અને પેલા વિચિત્ર આદમીને પૂરવઠા પ્રધાન પાસે લઈ ગયા ત્યાં જ એ કદીયે-વિવેક પૂરતીયે પ્રતાવના ક્યો સિવાય બોલ્યો, "મારી પાસે યોગ્ય હીરા છે. એનું શું કર્યું છે?"

પ્રધાને પૂછ્યું, "ક્યાંથી લાન્ચા?"

પોતાની સિગારેટ ફ્રાન્સની દિવામાં ધરતાં ધરતાં એણે ઉમેર્યું, "હવે તો બહાર ગોટરમાં ફેટલાય નધા પડ્યા છે!"

પ્રધાન તો ચોક્કી જાય પણ તપાસ કરાવી તો વાત સાચી હતી એટલે એ ગધા હીરા ખાસ ચોકિયાતો સાથે ને કમા મોકલી આપવાની વ્યવસ્થા કરી હતી તો એ સ્વસ્થ થયા નહોતા ત્યાં પેલા આદમીએ એક લાખા સિગારેટ હોલ્ડરમાં સિગારેટ નાખી અને સળગાવતા સળગાવતા કહ્યું 'હવે મને નોકાખાતાના પ્રધાનનો ભેટો કરાવી આપો હતી તો ઘણા બધા હીરા ક્રાન્સના કિનારા પર સત્તાડી ફેં આપો ૧૧ તે વર્ષ આવવા એક કુઝર (લગાયક જહાજ) મારે જોઈએ છે "

બધા અમતદારો ઊંચા પીચા થઈ ગયા ક્રાન્સ પકુ પકુ થઈ રહ્યું હતું મિનરાજ્યોનું આખું લશ્કર વહી લાવવાનું હતું ઈંગ્લેન્ડ પર જર્મન આક્રમણ નોનતો સંભળાતી હતી તે પ્રસંગે નોકાખાતાના પ્રધાનને મળવું એ કેટલું મુશ્કેલ કામ ?

હતા એવું નામ સાંભળી અને નોકાપ્રધાને મોના પેા તો ગદા ગોળરા અલ્પધક દેખાતા એ અદમીને જોઈ એ ધૂંકી ઊઠ્યો અને એની હીરાની વાત સાંભળી એનો રલોસલો નિઃશ્વાસ પણ ઊડી ગયો 'રજુમા મોતી મોઢવા માટે એની કુઝર તૈયાર નથી' એમ ચોખ્ખું સંભળાવી એ જવા તૈયારી કરતો હતો ત્યાં તો પેલા માણસે જરા પણ ખચકાયા સિવાય એના ટેબલ પર એક નકશો પાથરી દીધો અને એમાં આગળી કરી કહ્યું 'એ બધો મસાનો અહીં પડ્યો છે તમારું વહાણ ત્યાં પહોંની સિમ્તવ કરશે એટલે બસ મસે' એ નકશો અને એની ઝીળીઝીટી વિગતો જોઈ પ્રધાન ઓર વિસ્મિત થઈ ગયો એના નોકાખાતામાં પણ આવી વિગતો જતાવતો નકશો ન હતો ।

મુનાકાતી મુલાકાત પૂરી કરી બહાર ચાલ્યો તે સાંચે જ બદર માયી એક લગાયક જહાજ ક્રાન્સના કિનારા લાગી પડી ગયું અને તથા દિવસ પછી હીરા ઉપગત ખીજ ઘણી અલભ્ય એવી ચીજોના મોટા જથ્થા સાથે પાછું ફર્યું પેને જતાની હતી તે જ જગાએ એ બધું હતું અને એક માણસ એની ચોકી કરી રહ્યો હતો

આ મુલાકાતી ઇચ્છેડો એક મોટો ઉમરાવ . સફોડો વીસમે
અલ્ અને બકશાયરનો તેરમે અલ્. જન્મે ત્યારથી એ સોનામા
આજોડતો હતો વારસામા જ એને ધનદોલત, મોભો, આગર બધુ
મધુ હતું પણ એ સ્વભાવે જ એ એવો હતો કે મોટા લોકોના
ધમક એને ગમે જ નહિ. એમના પહેરવેશ, ખાવાપીવાના, રહેણી-
કગળીના મધા રિવાજો ને રૂઢિઓ તોડવામા જ એને મજા આવે
જોખમ અને સાહસમા જ એને જીવન દેખાય. એના વડવાઓ રપેનના
વહાણુ બરદરિયે લૂટનાર ચાચિયાનું કામ કરતા અને અજબયા પ્રદેશો
શોધવા જનાર પણ એમથી જ ઘણા પાક્યા છે. રાષ્ટ્રી વિકટોરિયા
એના દાદાઓને ‘ગાડા હાન્ડ’ એ નામથી જ ઓળખતી અને આ
જુવાન પણ ‘ભાગફોડિયા જોક’ તરીકે ઓળખાતો રાષ્ટ્રી હલિજા-
મેથના વખતના સાગરખેડુ ફૂક અને રેલેનુ એ સ્મરણ કરાવતો. જૂનું
એટલે નકામું એમ એને લાગતું. નવું અને નવલી શોધ એને બહુ
ગમતા. એની જોનીમા એવા તો ગાગફલ ઝરે કે હમફી જવાબ અને
જતા ને એની રીતે જોને કે એનું ઝેર મેષને ન લાગે !

એ અગીઆ વરસનો હતો ત્યારે એના પિતા સન ૧૯૧૭મા
મેરોપોટેમિયાના સમરાગધુમા સૂતા અને એ ઉમરાવ બન્યો. એની
માનું વારસાગત લોહી પણ એવું હતું કે સૌ માનતા કે આ છોકરો
મોટો થશે ત્યારે એક મોટા ત્વાણાનુખી જેવો જ નીકળશે.

આવો મહા ! ઉમરાવબનદો હોવા છતા સત્તરમે વરસે એ એક
વહાણુ પર ચઢી ગયો અને જોકે હાન્ડના નામથી ખવારી તરીકે
રહી ગયો વહાણુ તો પહોચ્યું આસ્ટ્રેલિયા એટલે એ ત્યાં જોડી
ગયો અને એક બરવાડ બાગીદાર બની એજે રહેવા માડ્યું.
આસ્ટ્રેલિયાના ખેડૂતો એને ‘પેલો ચક્રમ અમેજ’ વા ‘ભાગફોડિયા
જોક હાન્ડ’ તરીકે જ ઓળખાતા હ વરસ એ ત્યાં રહ્યો પણ એ
કોનું હતો તે બાંને લગારે ચ ખબર ન પડી

લંડનના એક છાપાને ખબર પડી કે આ બિરાદર ત્યાં ઓરટે-
વિવામાં છે. એટલે પોતાના એક પ્રતિનિધિને એની પૂરી વિગતો
મેળવવા મોકલ્યો. ‘અલ્ફ્રેડ સફોર્ક’ની શોધમાં પેલા ખબરપત્રી
સાથે આ લાઈસાહેબ આખો દિવસ ફર્યા અને છેવટે કહ્યું, “તમે
મહા અપશુકનિયાળ દિવસે આવ્યા. હર શનિવારે તો એ નામદાર
દી આને ઢગલો ઘર્ષને ક્યાક પડી રહે છે એટલે નગો ભિતરે નહિ ત્યાં
મુઠ્ઠી એ જડે જ નહિ.” બિચારો ખબરપત્રી આખો દિવસ એની
સાથે રખડી વીસે મોઢે પાછો ગયો.

છ વરસ પછી એ પોતાની દસ હજાર એકરની જમીનદારી
સાચવવા ઈંગ્લેંડ પાછો ફર્યો અને સન ૧૯૩૪માં એક નર્તિકાને એ
પરણ્યો. ત્યાર પછી એના વ્યક્તિત્વની એક નવી ખાજુ હતી ઘર્ષ.
એણે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી થવાનું નક્કી કર્યું; અને એડિનબર્ગ વિદ્યાપીઠમાં
૬૧૧ ધર્મ રસાયણશાસ્ત્ર અને દવાશાસ્ત્રનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. જે
લગનથી એ પહેલાં શિકાર કરતો કે જુગદુ રમતો એ જ લગનથી એ
વિદ્યાભ્યાસ પાછળ પડ્યો અને ડામે વરસે એ માનસહિત એડિન-
બર્ગ વિદ્યાપીઠનો રનાતક ગયો અને ઓકસફર્ડ વિદ્યાપીઠની ન્યુક્લીઈડ
પ્રયોગશાળામાં સંશોધન-રસાયણશાસ્ત્રી તરીકે જોડાયો. ત્યાં એને
રસનો વિષય અતિરેફોટક અને ઝેરી પદાર્થો હતા.

સન ૧૯૩૯ના ઓક્ટોબરમાં એને બ્રિટિશ પૂરવઠા ખાતા અને
ફ્રેન્ચ મુદ્દ દ્વિતિય વાર ખાતાના સંપર્ક અધિકારી તરીકે મોકલવામાં
આવ્યો ત્યાં એણે જે કામ કર્યું તેને કારણે પેઢીઓના કામથી જે
સંપર્ક આ બંને દેશની સંશોધન પ્રયોગશાળામાં નહોતો સાધી શકાયો
તે શક્ય બન્યો. એ જે અહેવાલો મોકલતો તેમાં વૈજ્ઞાનિક વિગતો
ઉપરાંત રાજદ્વારી વ્યક્તિઓના ગામગપાટા અને યુવખાતો એવી
ખાવતી કે સૌને એ વાચનામાં અતિરહ્ય મળત પડતી.

એની આવી ગીતરસમને કારણે એ નાઝીપક્ષી લોકોમાં અજ-
ખામણો ઘર્ષ પડ્યો અને ૧૯૪૦માં એણે એક છાપુ તેના પર તૂટી

પડયું ત્યારે ફ્રેન્ચ પોલીસે તેને અંગરક્ષક રાખવા મુત્તયુ. આ લાઈ તો બપડયા બાંદકવાળાની દુકાને અને મોટામાં મોટી જે પિસ્તોલો ખરીદી લાવ્યા અને છાતીના ભાગ પર પટે બેસવી કરવા લાગ્યા. પછી એક અંગરક્ષક રાખ્યો. તો એ એક નિવૃત્ત ખલાસીને—જેનો દેખાવ ગોરીલા વાંદરા જેવો અને જે છરી કુલાવવામાં નિપજાત મનાતો. પછી તો એ જ્યાં જાય ત્યાં—ધર કે રેસ્ટોરામાં—નાટકી દબે પહેલો પેલો ગોરીલો પેસે અને અંદર નજર નાખી બૂમ મારે, “સખ સલામત મિ જેક” એટલે આ બિરાદર પ્રવેશે.

એક દિવસ હમેશ મુજબ સરોક ફ્રેન્ચ હથિયાર ખાતાની મુલાકાતે ફેટલાંક મશીન દુલ્સની આકૃતિ માટે ગયો તો ખબર પડી કે જર્મનો આવી રહ્યા છે એ જીકે સી ઉચાળા ભરી રહ્યા છે અને જીવ લાઈને હાવે તેમ દોડે છે. એ ક્રાન્સના પૂરવઠા પ્રધાન પાસે પહોંચી ગયો અને ઉતાવળે એમની પાસે બલામણુના જે શબ્દ વિઝીગી ગ કાડ પર લખાવી લીધા.

સરોકને માલૂમ હતું કે નાઝી એડી નીચે કચરાગેલા ખીજ દેશોનાં એન્ટવર્પ, બ્રસેલ્સ, આમ્સ્ટરડામ વગેરે શહેરોમાંથી હીરાના મોટા જથ્થા ખારીસમા આવ્યા હતા એટલે એ તો એ જોઈમાં પહોંચી ગયો અને પેલા લોકો એ બધું મૂકી જવાના હતા એટલે પેલી ખામભણ્ણિદી બતાવી એ બધું ઈંગ્લેંડ લઈ જવાનું એણે નિર્ધાર્યું. પોતાની મોટી ખુલ્લી ગાડીમાં બેસી એ તો નાકળી પડ્યો અને પેલી મિટ્ટી અને પિસ્તોલ બન્નેની મદદથી હીરાની થેલીઓ ઉધરાવી ઉધરાવી એકઠી કરવા લાગ્યો.

આ ઉપરાંત જર્મનોને ઉપયોગી નીવડે એવી હથિયારોની ફેટલીક આકૃતિઓ, ફેટલાંક અલબ્બ રસાયણો વગેરે એ બેગુ કરી લાગ્યા અને છેવટે ક્રાન્સના જે જે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી તેની સાથે કામ કરતા હતા તે સૌને પકડી લાવી તેમને બોર્ડો બંદરે મોકલ્યા—એમ કપીને કે ઈંગ્લેંડ

જવાની તેમની પાકી ગોઠાણ થઈ ગઈ છે. જો કે એણે કશું જ ક્યું નહોતું !

બધાને વિદાય કરી, મોટરના પાછળના લાગમા લૂટનો માલ ભરી, એ અતિ કીમતી માલ પર પેલા ચોરીલાને બેસાડી, પોતે મોટરને હંકારવા બેઠી ગયો અને સાથે બેસાડી પોતાની સુદર સેક્રેટરીને. રસ્તા તો બધા હિજરતીઓથી ઊભરાતા હતા અને માર્ગ કંચો હતો વારંવાર સફોફ નીચે ઊતરી પડતો અને બે હાથમા ખુલ્લી પિસ્તોલો લઈ મોટર આગળ ચાલી તે માર્ગ કરી આપતો.

આમ મહામહેનતે મોડો બંદરે પહોંચી તેણે એક હજાર પૌંડનો એક બ્રિટિશ એલચી ખાતામા વટાવ્યો અને પછી આ રોકડી રકમ હાથમાં ધરી કોઈ વહાણના કપ્તાનને ઈંગ્લેંડની મુસાફરી કરવા તે લલચાવવા લાગ્યો. ઝડપ એ જીવતાની ગુરુ ચાવી હતી કારણ કે જર્મન પાસે જ હવા અને માર્શલ પેતાની સરજાર તેમની સાથે વાટાઘાટો કરવા લાગી હતી. નથુ દિવસ એ નંદરમા ધૂમ્યો પથુ કઈ વચ્ચું નહિ. એટલામા ચોથે દિવસે એક અગ્રેજ વહાણ, જેને ક્રાન્સના પતનની ખબર નહોતી, તે નંદરમા આવી પહોંચ્યું. તરત જ સફોફે તેની જોડે પટ્ટી પાકી દીધી અને પેલા હીરા, ઓખરા રસાયણો વગેરે બધુ એમા ભરી દીધુ કેટલુક ખીજા કોઈને હાથ ન લાગે તેમ કિનારે દાટી દીધુ અને પેલા ફ્રેચ વિજ્ઞાનીઓને લઈ એ લંડન બંદરે આવી પહોંચ્યો.

આ પથુ ન પથુ ત્યાં એને ખબર પડી કે જીવતા બોમ્બ એ ઈ.જે.ડી પ્રજ્ઞ માટે એક ભારે કોમડો છે અને સીને માટે મરણ તોતરવા તૈયાર હોય તેમા રોડા જ માણ્યો એને આઘાતો થા કરવાની દિમત કરે છે. સફોફને તો જોખમ એ જ જીવન હતુ એણે જાહેર ક્યું કે રોડાક નિષ્વાતોએ જીવતું જોખમ ખેડી આ જીવતા બોમ્બને વગે કરવાની કરામતો સોમ્મી કાઢી જા- એ અને એ પોતે તેમા લાગી ગયો. એની વૈજ્ઞાનિક તાલીમ એને સારે ખપમા લાગી. એણે એક

મોટી ગાડીને મારી ક સાધનોથી સજ્જ કરી દોષી અને અગીઆર સાથીદાર મોઢી કાઢ્યા સમાજના ઉપલા વર્ગના લોકો માટે એને અણગમો હોનારી લડનના કામદાર વિસ્તારમાંથી દસ છાકરા અને એક છોકરી તેણે પસંદ કરી લીધા એમની ગામડિયા ભાષા પણ એને મરાઠર ફાવતી એટલે ટોળી સરસ જમી ક્રિમાંથી ફટનાકને પોતાના હસ્તાક્ષર વગ્તા પણ આવડતુ નહિ પણ સૌનામા દ્વિમત ભારે હતી અને જીવનનુ ખમીર પણ હતુ

થોડા વખતમા સરોક આ બોમમા એવો તો મશમૂલ બની ગયો કે બોબની નની જાત પડ્યાની ખબર મળ કે એ ત્યા પહોચી જાય એક વખત તો એક આનેવાન હોટલની રવેલીમા આવા બે જીવતા બોમ લઈ એને એ ટોરવા લાગ્યો અને રેરવી નીચેને જોવા લાગ્યો મૃત્યુ સાથે ખેલ ખેલતા આદમીને જોઈ પાસે જોનેવા મે લરકરી અમલદારો મૃત્યુને હાથ લેતમા જોઈ ખીજના માપો સડક અને ધોળી પૂણી જોવા ધર્મગયા ત્યારે એમને ખાની કરાવતો હોય તેમ એ બોલ્યો, મિતા ના કરમો આ જોમાંથી એમદ કમ દબાય તો જ એ ફૂટે એમ છ એટલે કર્મ દબાય તો ફૂટે તે કુ તો તાત્કાલિયુ " બોમ દાવમા આવે એવો જ એ એને ચારેય બાજુ હાથ લેતે ફેરવી જોઈ લે પડી એને ટોરો મારે એ અવાજ સાંભળે અને પડી એને ઉદેલી બહુ જ રસમ શેરીમા ચોકક મોન તપાસ પૂરી થાન એટલે આ નાનને ચી રીતે ખસેડવો એ ॥ મોજના એ પોના ॥ એકેડગીને વખાવે એ મોજના વિદગા જાય તા પણ શુ ના કરતુ તેની તો સીને અનજ પડી જ ૧૧૫. પડી એ પોતાના મોનામાંથી ડિઝારેટ દોહર કાઢી ને એવુ જ ખીજ દોહર જે તે જાડીટના મજવામા રાખતો તેને પણ કાઢે અને પાસે નિમલા માખુલને કહે, " ને દાગલ અને મેએક મિનિટ પકડ બાજુ ફર તા એ ભાગી જ" આ ડાહો ઉચ્ચારતા, એટલે આખી દુકાની દૂર જઈ ન બિની રહે અને પેના નિવાસ રાજના પ્રમાણે કામ કરે

એની આવી રીતને કારણે એનું કામ આંધળિયું લાગે છતાં એ સૌના સંસ્પર્શથી પૂરતી તકેદારી રાખતો અને જાણીતા સૌ વૈજ્ઞાનિક ઉપાયો લેતો. છતાં હરેક વખતે એ શી રીતે બચતો એ વૈજ્ઞાનિક સંશોધન નિવામક મંડળમાંથી કોઈ કદી કળી શક્યું નથી. પોતાનો પ્રયોગ પૂરો કરી એ પાછો ફરે ત્યારે એ માત્ર એટલું જ કહેતો કે પ્રયોગ કરતાં કરતાં બોમ્બ ફૂટી ગયો ! પણ એ બોળ્યા શી રીતે બચ્યો તે વિશે કોઈ સમક્ષ એણે કદી હરફ પણ ઉચ્ચાર્યો નથી.

એના સાથીદારોને મન પણ એમનો નેતા એક હાયડો હતો. શિયાળાની એક સાંજે એ બધા સૂનકાર આમચિસ્તારોમાંથી પસાર થઈ રહ્યા હતા ત્યારે એણે અચાનક કહ્યું, “દોરતો, અહીં કોઈ ગરમ ગરમ ચા અને કેક લાવે તો ! બધા ખાશો ?”

બધા ગરજી ઊઠ્યા, “સાચી વાત કહો છો ?”

ફટ દઈને એણે ગાડી ઊભી રાખી, પોતાની પિસ્તોલ બહાર કાઢી, હવામાં બે બા’ર કપો. તરત જ ટેકરી ઝાળંગી એક ગાડી આવી ત્યાં ઊભી રહી અને ડ્રાયવર તથા બટલરે ટેબલ કાઢી ચા, કેક વગેરે રાખી દીધાં. બધા તો દિંગ મઈ ગયા. એમને ક્યાંથી ખબર હોય કે પાસે જ એની મોટી જાગીર આવેલી હતી !

એના કાર્યકરોનો એના પ્રત્યેનો ભાવ અદ્ભુત હતો. કોઈ એક બોમ્બનું કામ પૂરું થાય એટલે સફોક બધાને ગાડીમાં બેસાડી દઈ લંડનના પીકાડીલી સર્કસ નામના વિસ્તારની એક અખ્યાત રેસ્ટોરામાં લઈ જતો. એ રેસ્ટોરાનું એક ટેબલ સફોક માટે કાયમ અનામત રહેતું. દિવસ કે રાતના કોઈ પણ સમયે અને કોઈપણ પહેરવેશમાં આ મંડળ એ રેસ્ટોરામાં ઊતરી પડતી ત્યારે આજુબાજુના સૌ તાકી રહેતા અને એમનાં મેલાધેલાં કપડાં અને ફાવેતેવા પહેરવેશથી ચડ-લડી ઊઠતા. ત્યાં કોઈ તેમને કાનમા કહે કે એ તો સફોકના અર્લ છે એટલે સૌ ટાડા પડતા અને માનજરી નજરે જોતા.

એક દિવસે આ રેસ્ટોરામાંથી બહાર નીકળતા નીકળતા આ

ઉમરાવે મુખ્ય વેઈટરને જોવાની કતુ, “ અરે ફેલીક્સ, એકાદ બે દિવસમાં મારે બદલે મારી એકાદ આગળી કે કાન જ જમવા આવશે એને પણ સારી રીતે ખવડાવજો, પીવડાવજો કારણ કે એટલો જ આ દેહનો પાર્થિવ અવશેષ હશે.” જાણે કે પોતાના મૃત્યુની એને ખબર ન પડી હોય !

‘દરરોજ સાંજે હજી ચે ફેલીક્સ એનું ટેબલ તૈયાર કરે છે અને ડાઈ ખૂંટી છે તો એ જવાન આવે છે કે દેવળમાં પરલોક સીધાવેલા આત્મા માટે જેમ મીઠુજાતી પ્રગટાવે છે તેવું જ આ છે

એની મંડળીએ અવિરત ખૂબ કામ હતું હતું એટલે એમને પંદર દિવસનો આરામ આપવાની જોઈવણ એણે પોતાની જાગીર પર કરી હતી. એની જાગીર પણ ધવાયેલા માટેની એક મોટી ઇરિપતાલ હતી ત્યાં સંખ્યાબંધ સૈનિકો નવું જીવન પામતા હતા. વળતી સવારે ઉપડવાનું હતું એટલે નાનીમોટી બધી ચીજો એ લોકો ઠેકાણે મૂકતા હતા. એવામાં એક મોટો પુરાણો બોમ્બ તેમના હાથમાં આવ્યો. ઠેકાકે તેના પર ‘પુરાણો ટ્રેસ્ટ’ એવા શબ્દ લખ્યા હતા, અને એ ત્યાં જ પડ્યો રહેવા સર્જાયો હતો. પણ સફોકને ચયુ’ કે એને વગે કરી દેવો. ઠેકાકે એના તરફ ધ્યાન સરખું આપ્યું નહોતું. ત્યાં તો એક મોટો ધડાકો થયો. પા માઈલ ઉંટે જારીઓના કાચ તૂટી ગયા અને સફેરની ધરપૂી કુણ બિડી. એની મંડળીના આઠ માણસોના કુરચે કુરચા બિડી ગયા. પૂણી જેવી એક નાની માંસપેશી હાથમાં આવી તેને નિખ્યાતોએ સફોકના પાર્થિવ અવશેષ તરીકે જાહેર કરી એટલે તેને વિધિપૂર્વક સફોકના દેવળમાં દફનાવવામાં આવી.

છત્રીસ વરસની ભરપૂર વયે આમ સીને ખાતર પ્રાણ આપનાર સફોકને મૃત્યુ પછી, ડાઈ પણ પણ નાગરિકને મળી શકે તે ‘જ્યોજી ક્રીસ’નું સર્વોચ્ચ માન ઈંગ્લેંડના સહેનજાહે આપ્યું અને આમ પોતાની પેઢીગત કીર્તિમાં એક ચોર વધારો કરી એ સાહસિક આત્મા અનંત શ્યામા પોતી ગયો.

વનેચરવિદ્

સને ૧૮૮૦ની સાવની વાત. લંડન શહેરમાં ૧૯ વરસનો એક યુવનગનો જુવાન અમેરિકાથી અભ્યાસ કરવા આવેલો. એનો મૂળ વિષય ચિત્રકામ, પણ એને વનરપતિ અને પ્રાણીશાસ્ત્રમાં ખૂબ રસ પડતો. ફરતો ફરતો એ બ્રિટિશ સંગ્રહસ્થાનમાં પેકો અને ત્યાં એ વિષયનાં પુસ્તકોનું પુસ્તકાલય ભેઠ એનો જીવ નાચી ઊઠ્યો. એ પુસ્તકો મેળવવા એ ગ્રંથપાલ પાસે પહોંચ્યો તો ખચકાટ પડી કે એકવીસ વરસથી નાની ઉંમરના ઠાઠને એ પુસ્તકાલયનો સભાસદ બનાવવામાં આવતો નથી. એ અંગેની છૂટછાટ તો વ્યવસ્થાપક સમિતિ જ આપી શકે. પેલા યુવાને વ્યવસ્થાપકોનાં નામ પૂછ્યાં તો મરક મરક હસતાં ગ્રંથપાલે નામ આપ્યાં : વડા પ્રધાન ડિઝરાયેલી, પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ અને કેન્ટીરબરીના વડા ધર્મશુરુ !

આ તથુ વડાઓની પાસે કોણ પહોંચી શકે ? છતાં હિંમત હાર્યા સિવાય પેલા છોકરે તો ઘેર જઈ રાત્રે એ ત્રણેયને કોણ જાણે કેવાય ભાવનામય પત્ર લખ્યા કે થોડા દિવસમાં એ ત્રણેયના અંગત પત્રો અને પુસ્તકાલયના આજીવન સભ્યપદનું કાર્ડ જામું એના પર આવી પહોંચ્યું !

અને એ જ્ઞાનભંડારના દાર ખુલતા એ યુવાનની મેઘા ચમકી ઊઠી, અને પત્રીનાં દસ વરસ એ યુવાન કેનેડાનાં જ ગલો, પારિસનું કળાલવન અને ન્યૂયોર્ક-એ ત્રણે વચ્ચે ધૂમતો ફરતો જ રહ્યો. આ સમય દરમિયાન ચિત્રકામ કરી એ ભરણ્યોષણ મેળવતો એક ગણના-પાત્ર કળાકાર તથા વનેચરવિદ્ તરીકે એની પ્રતિષ્ઠા જામવા લાગી.

આવા અવધૂત શા જ્ઞાનપિપાસુનું નામ અનેસ્ટ થોમ્પસન સેટોન. ઈંગ્લેંડના એક નાના ગામડામાં રહેતા રોકટ મામાપનો એ પુત્ર. એનો જન્મજીવોતો ત્રેમ એના પિતા પ્રાચીન એના પ્રત્યાઘાતમાથી જન્મેલો. એનો પિતા પાવિત્ર્યડોળી હતો. એની ઝારડીમાં દાખલ

થતી વખતે એના દમ પુનો એ 'ટાશિયાર' ની રિયતિમા ન ઊભા રહે તો ચોડાની ચાખૂકવી એ એમને રૂક રતો ! દરેક છોકરો એકનીસ વરસનો થાય એટલે એના ઉછેર પાખગ કરેલા ખર્ચનું ખીન એ એને ધરી દેતો અને એટલું ખીલ એ હિસાબે ૧૯૦ પૌડ આવેલું.

આમ તો એનો ખાસ સામાન્ય સુખી એવો નહાણમાલિક હતો પણ અને એટલા પાચેક વરસનો થયો ત્યારે એને ધધમા નારવાર ખોટ આવી એટલે ચોડા પૈસા બચાવી એ ઇંગ્લેન્ડથી લાગી કેનેડા આવી વસ્યો. ત્યાં લિન્ડસે નજદીકનાં રહેઠાણોમાં જ ગલજીવોના ટોળેટોળા સાથે દોરતી બાધનાની સેટાનને તક ત્રાપ થઈ ગઈ એ વનેચરો સાચેતી એની દોરતી જના જમી ત્યાં એના પિતા ટોરોન્ટો શહેરમા રહેવા ગયા પણ એ કારણે તો એની એ જૂખ ઓર સતેજ થઈ ! એ જૂખને સ્વ તોપવા એણે ચોડા પૈસા એકઠા કરી ડો રોસનુ 'કેનેડાના પખીઓ' નામનું પુસ્તક ખરીદ્યું અને પોતાના એ મિત્રો વિશે ની વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાનકડીઓ મેળવી લીધી.

વનેચરોના જોખ પર એના પિતા ઉકળવા લાગ્યા એ નારવાર ગુસ્સે થઈ કહેતા કે એમાથી મગવાનું તું ? અને એવો બેકાર શોખ પોતેના દા માટે ? એટલે શહેર બહાર અતિ પરિશ્રમે, ડોન નદીની ખીણમા એણે એક અજળપણ રચે એ પડી બનાવી અને ત્યાં પહોંચી જઈ એ પોતા ની વનેચરો ની દોરતી ચોરીધુપીયી જમાવવા લાગ્યો તેમા વગી રજનઓમા એ લિન્ડસેના નવા વાસીઓને ત્યાં પહોંચી જતો અને આમ એ ધનુરાખાખ વાપરતા અને ત્યાંના આદિવાસીઓનું જીવન જીવતા લીખી ગયો એ જ જીવન એણે પાખજની પોતાના 'મે નાના આદિવાસિઓ' એ પુસ્તકમા વર્ણવ્યું છે અને એ વર્ણનોએ રાચકો પર કેટલી ગજળની જૂલકી નાખી એનો પુરાવા તો વિશ્વજરમા એ ની દબરો નકતો જિડી ગઈ તે ખાતે છે.

આ વનેચરો ની દોરતી નું એક અ ડકનરું પરિપૂર્ણ એ ખાતુ કે એ બધા જીવ ની આકૃતિઓ દોરતા એ થઈ ગયો એના પિતાની નજરે

તેની આ રોચકલા ચદતા એણે એને ચિત્રકારને લા 'શિખાઉ માણસ' તરીકે રહેના આગ્રહ કરના માડ્યો. સેટોને જણાવ્યું કે સારા ચિત્રકાર થવા માટે એણે પરદેશગમન કરવું જોઈએ.

અતિ આનાકાની પત્રી એના પિતાએ એને લંડન મોકલ્યો અને પ્રતિસપ્તાહ એને ખર્ચ માટે એક પૌડ મોકલતો રહ્યો. લગભગ બઢી રસ અને રહે માન ગ્રેડ અને ગોળની રસી તથા વટાણામાથી બનાવેલી એક જાતની કોફી પર નલાવ્યું. આવો અપૌષ્ટિક અપૂરતો ખોરાક અને ગળાકાષ હરીફાર્થ હોવા છતાં એણે રોયલ અકાદમીની સાત વરસની શિષ્યવૃત્તિ પ્રાપ્ત કરી અને સ્વાવલંબનથી પોતાના અભ્યાસ આગળ વધારવા લાગ્યો. એ જ્ઞાનજૂષ બ્રિટિશ સમ્રાટસ્થાનના પુસ્તકાલયે પોપી અને વિકસાવી.

પછી તો કનેડાના જગલ વિસ્તારો નજીક એક ઝૂપડી રાખી નિવાસને તદ્દપર્થે ત્યાં અજાણ્ય એવા કેટલાય પક્ષી અને એના ઇર્ડા નિશેની સશોવનાત્મક માહિતી એણે પૂરી પાડી અને કાટકવિહીન કનેડાની જૂમિમા અજાણ્યાની ગેરહાજરીમા વનસ્પતિજન્ય કચરામાથી ખતર બનાવનાર લાના ગોહર્સ કે એ શોધ બહાર પાડી સૌ પ્રાણી-શાસ્ત્રીઓના મોમા આગળા નખાની દીધા. આ જ અરસામા એણે દોરેલા જીંધતા વડુ'ના ચિત્રને પારિસના કળાસમ્રાટસ્થાનમા સ્થાન આપી એનું બહુમાન ઝરવામા આપ્યું એટલું જ નહિ પણ Century Dictionary માટે દોરવાના પ્રાણી અને પક્ષીઓના હજાર ઉપરાંત ચિત્રોનું કામ પણ એને જ ફાળે આવ્યું.

એનામા એને સમજાયું કે નિવિધ પ્રાણીઓની આકૃતિઓ અને પ્રમાણ તેમના પીછાનો આકાર કે એના સ્નાયુસંધાનો રજૂ કરતી કાર્ન કિનામ અસ્તિત્વમા નથી એટલે પોતે જ એ પ્રજાને ચરણે વગી સહેજ પણ કટાબ્યા સિનાય એણે સેકડો પક્ષીઓ અને પાણીઓનું સરીર-વિલાજન કર્યું અને એમના અગઉપાગોના

ઝીણવટલયો' માપ કાઢ્યાં અને પોતે એક કિસ્તાદ પ્રાણીઅંગશાસ્ત્રી થઈ ગયો. અને પોતાને જ ખર્ચે પોતે લખેલું અને પોતે જ સચિત્ર જનાવેલું એ શાસ્ત્રીય પુસ્તક 'આટ્ એનેટોમી' એણે પ્રમિદ્ધ કર્યું. આજે ય એ પુસ્તક એ પ્રકારના પુસ્તકોમાં સર્વોત્તમ પ્રમાણભૂત મંથ ગણાય છે.

અને એ પુસ્તક પાછળ એણે લીધેલ શ્રમની કદખના તો કરી શુઓ! એક વખત મૂઝા નામના હરણની પાછળ એ પડ્યો. હરણ પાણુ જંગલું અને આ અનેટ પણુ. ઝોગણીસ દિવસ યુધી એની પાછળ પડી એ જંગલના ખાડાટેકગ અને કાદવકીચડમાં ત્રણસો માઈલ રખડી એણે એનો શિકાર કર્યો અને એના માપ લીધાં! અરે! એક દિવસ તાવધી ધમધમતો એ પડ્યો હતો એની ઝૂંપડીમાં લાં એક ના'ર જેવા લાના પ્રાણીએ એની ઝૂંપડી પર હલ્લો કર્યો. માત્ર એક છરીથી એનો સામનો કરી એને ખતમ કર્યું અને પછી નિરાંતે એના શરીરનો અભ્યાસ કર્યો!

આ રખડપટ્ટીના એના અનુભવોમાં એની તીક્ષ્ણ નજર અને વિચક્ષણ સમજશુદ્ધિને લઈને એ આ જંગલ-પ્રાણીઓની બધી પ્રતિષ્ઠાના પ્રેરણારથાન એવા તો પામી ગયો કે એણે લખેલી જંગલ ખૂનની કથાઓ પ્રખ્યાત શ્લોક દોમ્સની જામૂસકયાઓને ટપી જાય એવી છે.

આ બધા એના સતત અભ્યાસ ને એની રોમાંચક પ્રવાને લઈને આ વનચરે વિશે એવા તાત્ત્વિક વિચાર પર એ આપ્યો છે કે આપણે અને આ પશુઓ આપણી પાયાની ખાનસિક કે શારીરિક રચનામાં એકમરખાં છીએ, અને લાગણી, વિચાર, અનુભવના જે ફેરફારો આપણી દૃષ્ટિએ પડે છે તે ઝોઝાવતા પ્રમાણના છે. આ બધા પ્રાણીઓની કથા એણે એકેએકે કહી અને એમાં એમના જીવનનાં નાનામોટા કાર્યો ને પ્રાણિની માડી એમની લગણી ને આધાત-પ્રત્યાધાતોની વાતો એણે રજૂ કરી.

આમ એ પ્રતિષ્ઠાભર્યું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું જતો હતો. છતાં એને જીવનનિર્વાહની ચિંતા ભારે મૂંઝવતી. એક વખત તો એ આવા જંગલ વિસ્તારમાં માલગાડીના ડાબામાં બેસીને જતો હતો ત્યારે ગરફની આધી શર થઈ અને એની પાસેના પૈસા ખૂટી ગયા એટલે સાત દિવસ સુધી એણે પોતાની સાથેની મરઘીઓ દરરોજ જે ઇંડા મૂકતી તે જ માત્ર કાચા ને કાચા ખાઈ ચલાવેલું. લંડન, પારિસમાં એ ઉતરતો એ હોટલો તો સાવ અખાડા જેવી જ. તે પછી સને ૧૮૯૮માં અનેરો પોતાની એક ડાબા જેટલી પ્રાણીકથાઓ ડગમગતા મને એક પ્રકાશકને ધરી. એના અચંબા વચ્ચે એ કથાઓ સ્વીકારાઈ એટલું જ નહિ પણ એના એ પુસ્તક—‘મને પરિચિત વનેચરો’ની પાંચ લાખ નકલ અટલોની જેમ ખપી ગઈ. પછી તો એણે પોતે સચિત્ર કરેલી સિકારના પ્રાણીઓની કથા અને ખીજી રસપ્રદ કિતાબો એના તરફથી મળતી ગઈ. એના આ અને ખીજા પુસ્તકોની વીસ લાખ ઉપરાંત નકલો તો આજથી દસકા પહેલાં વેચાયાના આંકડા બહાર પડ્યા હતા.

અને એની લખવાની તાકાત તો નીરખો. ૮૬ વરસની ઉંમરે સને ૧૯૪૬માં એણે એનું ખેતાલીસમું પુસ્તક પૂરું કર્યું. એ જ ઉંમરે એ વરસમાં એણે પોતાના પુસ્તકલેખના પચાસ હજાર પુસ્તકોને પોતે જ પૂઠા ચલાવ્યા. અરે ! તે જ સાલમાં એક સ્થાનિક સંગ્રહ-ગ્રાન માટે એક ઉમદા ચિત્ર તૈયાર કર્યું અને દસ હજાર માઈલના એક વ્યાખ્યાન પ્રવાસ માટેની તૈયારીઓ કરી !

આટલી વૃદ્ધ વયે આવી તાકાત ધરાવનાર એ વ્યક્તિ પૈસાની દૃષ્ટિએ સ્થિર થઈ ત્યાં જ તેની નજર પોતાના જીવનના એક સર્વોત્તમ કાર્ય તરફ વળી.

એને લાગ્યા કરણ હવે કે કિશોરની શક્તિને યોગ્ય વળાંક આપી ગ્રામાથી ચારિત્ર્યકેન્દ્ર પેદા કરવા માટે એક એવી સરથાની જરૂર હતી જ કિશોરોને ધર બહાર કાઢી એમને કુદરતનો પરિચય

કરાવે અને લોકસંગ્રહની વૃત્તિનાં બીજ એમનામાં રાપે. આ હેતુઓ-
સર સને ૧૯૦૨માં એણે 'વૂડક્રાફ્ટ ઇન્ડિયન્સ' નામની એક
સંસ્થાની સ્થાપના કરી.

પોતાની સંસ્થા ને તેની કાર્યપદ્ધતિ ને પ્રવૃત્તિઓનો વિગતે
ખ્યાલ આપતું ચારસો પાનનું એક પુસ્તક એણે બહાર પાડ્યું અને
થોડા વખતમાં એની સાખાઓ અમેરિકા, કેનેડા, ઈંગ્લેંડ, દક્ષિણ
આફ્રિકા-બધે સર થઈ ગઈ.

એની પ્રવૃત્તિઓમાં તે સમયના ઈંગ્લેંડના સરસેનાપતિ લોડ
રોબર્ટ્સનને એટલો બધો રસ પડ્યો કે એમણે પોતાના એક લશ્કરી
અધિકારી જમરલ બેડન પોવેલને આ પ્રવૃત્તિનો વિકાસ ઈંગ્લેંડમાં
કરવા અંગત સૂચના કરી. સેટોન સાથે પત્રવ્યવહાર કરી બેડન પોવેલ
સને ૧૯૦૮માં સ્કાઉટ-(બાંધવીર) પ્રવૃત્તિની સ્થાપના કરી. સેટોનની
સેનાઓએ નવે નામે સ્કાઉટમાં હેખા લીધી. 'બધાં નિર્દોષ વનચરો
પ્રત્યે દયાલાલ રાખો' એ સેટોનનું સૂત્ર 'સ્કાઉટ બધાં પ્રાણીઓનો
મિત્ર છે.' એ નવા સ્વરૂપે આપ્યું અને 'દરરોજ નિદાન એક સ્વાધી-
નીન કર્તવ્ય બનવો' એ સેટોનનો આદેશ 'સ્કાઉટે દરરોજ એક બહુ
કામ કરવું જોઈએ'—એ સ્વરૂપે પુનર્જન્મ પામ્યું.

લોડ નોર્થકલીફ જેવી કેટલીયે નામાંકિત વ્યક્તિએ સેટોનને
બેડન પોવેલના નામમાં બાબીદાર બની પોતાની પ્રવૃત્તિ બદલી રાખવા
અચ્ચું પણ સેટોને એ ખ્યાન પર લીધું નહિ એટલું જ નહિ પણ
અમેરિકામાં 'બાંધવીર પ્રવૃત્તિ' સર કરવા સ્થપાયેલી સમિતિમાં એ
સભ્ય તરીકે ફરજ બજાવવા લાગ્યો. છતાં આજે ય એ કરોડ નેટલા
કિલોરોને તાલીમ આપતી 'બાંધવીર પ્રવૃત્તિ'નો બીજક પિતા
અનેક દતો એ 'બૂલવુ' ન ઘટે.

આજે સેટોન પોતાના ૨૫૦૦ એકરના રહેઠાણમાં રહે છે. એનું
પરચરનું મકાન ડંગવડા વગરના ઘાટનું છે. પણ એક વખત એની
મુલાકાત લઈએ તો એના જીવનનાં કેટલાંય રોમાંચક સંસ્મરણો ત્યાં

નજરે પડે છે. એણે મજબૂત દોરડા બાળથી પકડેલા વડુએ એ દોરડાને કરડી ખાધેલું એનો નમૂનો એ તુમ્બલ મુઢની યાદ આપે છે. એના ટેનલ પર રસિયાના આરથી માડી દેશદેશની સરકારો અને સંસ્થાઓ તરફની મોક્ષા માનવ્યદ પડ્યા છે. એ જ મહાનમા એના જીવનના દસ ઉત્તમ વરસ એણે એ પુસ્તક પાછળ ગાળ્યા ને જેના પંદરસો ચિત્રો પણ પોતે જ દોયા તે ઐતિહાસિક ગ્રંથ-Lives of game wardens ના ચાર ગ્રંથ એની અધાગ મહેનત અને સમૂળી કાન્તિમય દૃષ્ટિનો પુરાવો આપે છે. એ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ થયો ત્યારે એણે આગાહી કરેલી કે એની પચીસોથી વધુ નકલ નહિ બનવ. એ એની આગાહી ખોટી કરી છે. સને ૧૯૪૬મા એનું વેચાણ ૨૬૫૧ નકલે પહોંચ્યું હતું !

એનું જીવન પણ કેટકેટલું સમૃદ્ધ ! વનેચરોના જીવન વિષે અવનની વાતો પીરસી નિધની ત્રણ પેઢીઓને એમનામા રસ લેતા કરવા ઉપરાંત ઉત્તર ધ્રુવવૃત્તીય 'અર્ન્' એ નર્'ની શોધ એણે કરેલી અરે ! અમેરિકાના આદિવાસીઓ આજે ય એને પોતાના ધર્મ પર એક અગ્રમણ્ય પ્રમાણભૂત વ્યક્તિ તરીકે સ્વીકારે છે. એની આ વનેચરવિદ્યાની કદર તરીકે રસિયાના વનેચરવિદોએ એમના ધ્રુવપ્રદેશમા પ્રાપ્ય એક હરણનું નામ એના નામ પરથી આપ્યું છે અરે ! પ્રખ્યાત સાહિત્ય રડયાર્ડ કિપર્લીંગને એની 'જગલકયાઓ' શબ્દબદ્ધ કરવાની પ્રેરણા આપણા સેટોને જ આપેલી, અને 'સોબો' નામની એની પહેલી વરકથા બહાર પડી ત્યારે ટાલ્સટોય બોની ગોકેલા કે એમના જીવનમા સેટોનની આ વરકથા જેની સુદર કથા એમણે કરી વાચી નથી !

પુસ્તક લખવાની એની ઝડપ હવે ઉત્તરાવસ્થામા પડી જ ન વરસે એક કિતાબને સ્થાને એણે ૭૫ થી ૮૫ ની મગમા ૧૫ ૫૦૦ સમા પાચ જ પુસ્તક લખ્યા છતાં એના મગજમા આજ ૫૫ ફૂટક પુસ્તકો સળવળાટ કરી રહ્યા છે !

૯૪ : બહુરત્ના વસુધરા

જ કૂટ જિંઝી એનો દેહયષ્ટિ જીવનનો આટલી ઉત્તરાવસ્થામાં થ માયા પરના રૂપેરી વાળના ગુચ્છાથી શોભી રહી છે. એનો ચમકતી અને આખો નીચે હવામાં લેડતી ચૂંછો ચનગનાટ કરી છે. અને આટલી ઉત્તરાવસ્થામાં થ જરાકે થ નવરા બેસી રહેવાનું એને ગમતું નથી. ત્રણ પેઢીને આ વિષયનો રસ ચખાડનાર એ આજે થ પોતાની સાત વરસની દત્તક પુત્રી ને એના મિત્રોને એના જીવનમાં મિત્રમમાં આ વનચરોનો રસભરી રંગીલી કથાઓ કહે છે ત્યારે ઘરડા ને યુવાન સૌને ત્યાં બેસવાનું મન થઈ જાય છે. ઘણું જીવો એ સદા યુવાન સેટાન !

એ શે ભૂલાય ?

આ સદીની શરૂઆતમાં ફિલિપાઈન્સ ટાપુઓમાંના એક પર વસતા એક આદિવાસી કબીલા વચ્ચે એક પ્રિન્તી પાદરી આવી લાગ્યા. એ કબીલાના માનનીઓ ત્યારે અર્ધનગ્ન અવસ્થામાં રહેતા અને માનવશિકારના ખાસ શોખીન હતા.

આ પાદરીએ આવી એમની પાસે ધર્મપ્રસારની—ખ્રિસ્તી થવાની—વાત કહી કરી જ નહિ. એ તો એમ કહેતો કે આપણે વધુ સ્વચ્છ, વધુ આરોગ્યમય જીવન વિતાવતાં શીખવું છે.

આ પરિવર્તન માટે એણે વાપરેલું સાધન પણ અનોખું હતું. એને બેઝબોલની રમત સારી આવડતી. એ રમતને જ પોતાના સુધારાનું વાહન એણે બનાવ્યું. બધો જ વખત એ જંગલી લોકો સાથે એ અને એનું કુટુંબ કામ કરતું અને સાજ પડ્યે બેસતું. એમનું બેઝબોલનું સ્વચ્છ ચોખ્ખું સપાટ મેદાન એ એમનું પ્રાર્થના-સ્થાન અને એમની શાળા પણ બધા આદિવાસીઓ, રવિવારે એ મેદાન પર પલાંઈ વાળી ગોઠવાઈ જાય એટલે પાદરી સ્થાનિક ભાષામાં પ્રાર્થના કરે. પ્રાર્થનામાં જીસસ પ્રભુ અને ઈશ્વરને એ પવિત્રતાની પેલી ભેર વસતા મહામાનવો તરીકે જાળખાવતો, અને કહેતો કે એ મહામાનવો આપણને આપણા પાડોશીઓના માર્યા કાપવાનું બંધ કરવા, આપણી તકરારોને નવેકો બાલાના ભેરે લાવવાને બદલે, પાદરી પાસે સમજૂતીથી લાવવાની વાત કરે છે. આપણે તીતીધોડા લક્ષીએ એને. એને વાધો નથી પણ આપણે ફૂતરાનું બક્ષણ તો બંધ જ કરવું જોઈએ. આ અને આવી જીવનની વાની મોટી વાતો એ રજૂ કરતો અને એમના મનમાં ઉતારતો.

એની આ અહિંસક પદ્ધતિની કસોટીની વાત પણ એક દિવસ આવી લાગી. એ જ ટાપુ પર પાસે વસતી બીજી માનવટોચામ મુસલમાન ધર્મનો પ્રચાર ચાલતો હતો. એ પ્રચારને એવા કેમી

ઝેર ને ઝંઘનના રંગ આપવામા આવતો કે રોળીના કાર્ડ કોઈને કેદી પીણામા તરતર કરી તેના પાસે ત્રિશ્વર નેવડાવતા કે એ પોતે ખ્રિસ્તીઓને માગતો મારતો જ મરણે

એક દિવસ આમની મેઝમોલની રમત જામી હતી ત્યાં જ એવો એક ઝંઘનો આદમી માથા પર એની ચકરી ફેરવતો ફેરવતો આ આ રમનાર પગ તૂટી પડ્યો રમનાર અને પ્રેક્ષકો સૌમા નાસભાગ દર ધર્મ ગર્ભ પશુ પેલો પાદરી તો હાથમા મેઝમેટ પકડ્યું હતું તેમ જ પકડી સ્થિર ચિત્ત અને સ્થિર સર્ગારે ડાબો જ રહ્યો એની આ સ્થિરતાથી પેનો એવો તો પ્રભાવિત થઈ ગયો કે એ પશુ અટકી ગયો ત્યાં સુધીમા તો અર્ધા ડઝન બાવાધારી આની પહોંચ્યા જોમળે એને ત્યાંથી ખસેડી રસ્તે પાડી દીધો

જીસસ પ્રજુની અહિંસાનો અર્થ પદાર્થપાઠ આનાર એ પા રીતુ નામ રોનનાઈટ એના પિતા અને દાદા મન્ને પાદરી હતા, ૭ બાપા એ જોતી શકતો અને અમારેક જોટલી વાની રકતો એને દાકતરી અભ્યાસ શરૂ કરી એ અડધે રસ્તે પહોંચ્યો દગે ત્યાં તો એના દગ મરણધારીએ પડ્યા એ પથારીમાથી એમણે વાર્નટને જુ જોટા નોકોને તારે સદાય કરી દેવ તો તેમના અગત્યના અંગ આત્માને જ મદદ કરે ને !

દાદાની આ વાત માથે ચાલી તે દાકતરી કોતેજ કોડી ધર્મ વિદ્યા લીખતા દાખલ થઈ ગયો અને પાદરી થયો

તેનો પુત્ર લખે છે કે જીસસ પ્રજુએ કહ્યું છે કે ગરીબની કુટિરમા જ ધર્મરત્નો વાસ છે તે પ્રમાણે અમારી કુટિરની જામી નીચ્છે એકડી કરો તો જીવનમા કદી ૧૦૦ ડોલરથી વધુ કિંમતની નથી થઈ જાતી પારાવાર ગરીબાઈમા રહેવા છતાં માત્ર પિતાએ તેનું દુઃખ કદી અનુભવ્યું નથી ઉચ્છાના એ કહેતા કે તુખસગરડો માણસને તુખ આપી રકતી નથી તુખ એ તો પ્રતિ અને વિવારનું બાગક છ

એ જે વિશ્વાસો પાદરી હતો તેમા ચાતુર્ય દેશ હતા એ

દેવળોની મુલાકાતે જતાં એ જીવનોપયોગી જ્ઞાન-વિજ્ઞાનની ટેટલીક વાતો કહેતો અને એનું પકતર કરતો. એ આ આખા વિસ્તારનાં ઝાડ-પાન, પશુ, પક્ષી સૌની ખાસિવતો, ટેવો અને જીવનની નાની મોટી વિગતો એની જીભને ટરવે હતી. પહેલા વિશ્વયુદ્ધ સમયે એણે ક્રાન્સમાં સેવા આપી. તે પછી એને અમેરિકાના ન્યોર્નિયા પરગણાના યોમસ વીક્સના આશ્રયસ્તારમાં ગ્રહવામાં આવ્યો. એ વિસ્તારમાં એણે જે નિસ્વાર્થ લોકસેવા કરી એથી એનું નામ લોકજીને ચઢી ગયું.

એના એ પ્રેમસંપાદનની પ્રતીતિના કેટલાક પુરાવા આજેય મોજૂદ છે. એને મોટર હાકતા કદી આવડતું જ નહિ. કારણ યોગ્ય જોડે તો જીવંત તાદાત્મ્ય એ અનુભવી શક્યો, જે નિર્જીવ એવું એન્જિન આપી શક્યું નહિ. પરિણામે વહેલા પહોંચવા એ રસ્તાની વચ્ચે ઊભો રહેતો અને જેની ગાડી જતી હોય તેમાં બેસી જતો. એને સ્વચ્છ છતાં અસુધડ પોષાક, દાઢી પણ વધી ઝાઈ હોય તેવા ચહેરા અને એના કપડાં એને બેસતા કદિય ન હોય, કારણ કે કોઈ પણ રસ્તે જતું ગરીબ એને સામે મળે એટલે એ કપડાં સુધા બિતારી આપી ખીજના માગી પહેરી લેતો છતાં એણે બીજી રાખેલી ગાડીએ એની અવગણના કર્યાનું કોઈને યાદ નથી.

તાતજાત અને ધર્મના બેદલાવને એ પહેચાનતો જ નહિ. એટલે તો મુશ્કેલીમાં આવેલો હરકોઈ ગરીબ એને ત્યાં ગમે ત્યારે આવી પહોંચતો અને હરેકને મદદ મળતી જ એવા સેંકડો લોકોને એણે સહાય કરી હશે. કોઈને ગાય બેઠતી હોય, કોઈને નોકરી બેઠતી હોય, કોઈને કપડાંની જરૂર હોય, કોઈને હિંમતની—સીને જરૂરિયાત પ્રમાણે મળતું.

શ્રામસંવિલાની એ મોટી વેપારી પેઢીઓએ પોતાના હાજરી-પત્રકમાં એક વિલાસ વાઈટ પાદરીના માણસોનો જ રાખેલો. એ લલા પાદરી પર એમને એટલી શ્રદ્ધા હતી કે આર્થિક મંદીના જમાનામાં પણ એ લોકોએ પાદરીના મોકલેના વીસ વીસ માણસોને

અને તે પણ અશક્તોને ઠેકાણે પાડેલા.

તાજેતરમાં જ એ પાદરીનો પુત્ર એક વિમાનમાં દમારકસ જતો હતો. ત્યારે એને એક આદમીનો ભેટો ચર્ધ ગયો. વાતવાતમાં એણે 'મરણ' કે બહો પાદરી ગુજરી ગયો' ત્યારે એ બોરબોર જેવડાં આંધ્રુએ રડી પડ્યો. સાંત થતાં એણે કહ્યું,

‘વરસો પડેલાં કું હાથથી ગયેલો માણસ હતો. મારે કુકુંબ હતું, ધર હતું પણ ખોટી હતે ચઢી કું ફનાશતિયા કરી રહ્યો હતો. તમારા પિતાનું નામ સાંભળી હું એમની પાસે એક દિવસ ગયો તો એ બાગમાં નિંદતા હતા. એ નિંદતા રહ્યા ને મેં મારી વીતક કહી એટલે મારે શું કરવું તે એમણે કહ્યું. એમણે બાગના નીંદામણ સાથે મારા જીવનનું નીંદામણ પણ કરી લીધું, અને મને ધીરજ, હિંમત અને શ્રદ્ધા આપી, મારે જરૂરી ચીજો ધરમાંથી લાવી આપી દીધી. તે દિવસથી મેં નવો અવતાર ધર્યો અને મારી માડી પાટે ચઢી.’

૧૯૩૦માં આર્થિક મંદી બપુંકર હતી. એ વખતે આ પાદરીનું ઘર ગરીબોનું સ્વર્ગધામ બન્યું. ઘરમાં કુકુંબીજનોને સૂતાને ખાટસો કે ખાવાની રોટલી ધણી વખત રહે જ નહિ. ત્યારે આ પાદરી થોમસ વીજાના ડાર્ક પણ ગટાર કે દુકાનનાં પગથિયાં ચઢી એના કપાટમાંથી પેલા ગરીબોને જરૂરી ચીજો ગ્રહાવી લેતો અને કહેતો, ‘તમારાં કરતાં આ ચીજની વધારે જગરિયાતવાળા એક બધુની વાત કું જાણું છું એટલે આ ધર્મ જાઉં છું પણ એના પૈસા કું કે તે આપી શકીએ એમ નથી.’ ખૂબીની વાત એ રહી કે દરરોજ દુકાનદારો એની આ છાંતરી દસને વઢને સડી લેતા અને પોતાને પુણ્યનિમિત્ત બનાવનાર એ બધા પાદરીને મનોમન નમતા.

આ જઘા સમય દરમિયાન એને પોતાને ત્યાં પણ પારાવાર ગરીબાઈ હતી પણ એ તરફ એનું ધ્યાન હતું જ નહિ. એની પત્ની અને એનાં બાળક ધનું ગાડું જેમ તેમ ચલાવવા સત દિવસ મજૂરી કરતાં પણ લોકદુઃખ આગળ એ પોતાનું દુઃખ વિચારે પાડતાં. એ

પાદરી પણ પોતાના પુત્રોને કહેતો કે છાત્રમાં માર્ગ કરતા માણસને નિસ્વાર્થ અને વ્યવહારુ બુદ્ધિની જ જરૂર છે, મારા સંસર્ગમાંથી એ મળી રહેશે એટલે ખસ છે.

તે જમાનામાં અમેરિકાના ગ્રામ્ય વિસ્તારોના લોકો ઉશ્કેરાય ત્યારે ગમે તેને કાયદો હાથમાં લઈ મારી નાખતા. આવા લોહીતરસ્યા ટોળાનો સામનો કરવાનું બ્રહ્મજીને મુશ્કેલ પડતું. છતાં જીવનમાં કેટલીય વખત આવા ટોળાનો એણે સફળતાપૂર્વક સામનો કર્યો છે. ઉશ્કેરાઈ ને આવતાં ટોળાં પસે એ પહોંચી જતો અને બધાંને ટાલા પાડી દેતો. એક વખત તે એની પથુ ભારે કસોટી થઈ. બે દિવસના અધાગ પ્રયાતને પરિણામે પણ લોક વિખરાયા નહિ અને રાત પડી. આ ભક્ત સૂઈ ગયો ત્યારે એકલા ધઈ ટોળાએ મધરાતે જોલ ભણી દૂધ આદરી. ટોળાને દારનાર એના બે આગેવાનોએ થોડી વારમાં એમને એવો તો નરો ચડાવ્યો કે લોકો બાન બૂઝ્યા અને મથાલ સળગાવી 'મારો કાપો'ની ચીસો પાડતા જોલ ભણી દોડ્યા.

આ ધાધલથી જાગી ઊઠેલ પાદરી કાંઈની મોટરમાં બેસી ધાધલના સ્થળે પહોંચી ગયો. અને મોટરની બહારના પ્રકાશમાં જોલનાં પગથિયાં પર ચિંથરેલાલ દશામાં એક સૌમ્ય શાત મૂર્તિના દર્શન ટોળાને થયા. શરૂઆતમાં તો બાનજૂલેલા એ ટોળાએ એની સાથે કિકિયારીઓ કરી, એના પર માળનો વરસાદ વરસાવ્યો છતાં ન તો તે ઉશ્કેરાયો કે ન તો એના ચહેરા પર અશાંતિના દર્શન થયા. ટોળું જરા જરા ટાડું પડતાં ધીર ગંભીર અવાજે એ વિજયવજન માત્ર આટલું જ બોલ્યો 'સૌ-સૌને-ઘેર જાવ'

એ અવાજની જાદુઈ અસર એવી થઈ કે કશીય ધાધલ સિવાય નીચાં મોઢાં કરી સૌ સૌને ઘેર પહોંચી ગયા.

જીવનમાં બે વખત આ લાલો આદમી બિમાર પડી ગયો હતો. પહેલી બિમારી વખતે એ રસ્તા પર આવી બિભો રહ્યો અને એક ધરડી ડોસીની મોટરમાં ઇસ્તિફાવ જવા ચઢી ગયો. રસ્તામાં પેલી ડોસીએ એવા એક કુટુંબની વાત કાઢી કે જેના બાળકો દૂધ માટે

તલસતાં હતાં. ગાયેના ધણવાળા એક મિત્રની આ પાદરીને ઓળખાણ હતી એટલે પાંચ માર્શલિંગ ચક્રર મારી એ ત્યાં પહોંચ્યો ને માથે લીધી. પણ આવને લઈ જઈ શકાય તેવી માડી તેમની પાસે નહોતી એટલે એપેન્ડીસાઈટીસના ચૂંકથી એવડો વચ્ચે જતો આ પાદરી ચાર માર્શલિંગ એ ગાયને દોરી દૂધમૂખ્યા પેલાં બાળકને ત્યાં પહોંચાડી ઈરિપતાલમાં પહોંચ્યો ત્યારે મરણતોલ અવસ્થામાં હતો.

બીજી વખત એ બિમાર પડ્યો ત્યારે એને લકલો લાગુ પડ્યો હતો. ઈરિપતાલમાં એનાં પત્ની પુત્ર એની ખજર કાઢવા પહોંચ્યા ત્યારે જળપથું કે લકલો થવાનું કારણ એ હતું કે હેલ્થ સપ્તાહમાં દિવસ-રાત એક વિધવાના ખેતરનો પાક લણવા એ પહોંચી ગયો હતો. અને રવિવારે દેવળમાં જવા એ નીકળતો હતો ત્યાં ખજર પડી કે એની ડાહ પર ઊપડું નડોળું એટલે એ ઊભા એ રહ્યો ત્યાં સુધીમાં તે દરદે એનો કળ્લ કરી લીધો હતો.

ત્યારે ઈરિપતાલમાં ખાસ દાકતરે નિદાન કર્યું કે એ બે પાંચ વરસ છત્રી શકશે. પણ એના રનાયુઓ હવે કામ આપી શકે એ સ્થિતિમાં નથી ત્યારે એણે પૂછ્યું, 'કોઈ આશા નથી?' ડાક્ટર ડાકું, ધુણાવી એરડી બહાર ગયો એટલે પોતાનાં પત્ની, પુત્રને એણે આરતેથી કહ્યું, 'કૃપા કરી મને... બૂલી જશે નહિ.' એણે આખ બંધ કરી તે કરી. દુનિયા પર નિર્ચયક છત્રી બારરૂપ બનવા કરતાં પ્રભુનાં દર-બારમા પહોંચી જવું એ ભક્ત હૃદયને સવિશેષ ગમ્યું.

જીવન દરમિયાન બીજાને લાખો ડોલરને મદદ કરનાર આ ભક્ત અવસાન પામ્યો ત્યારે એની પાસે ૮૭ ડોલર, થોડાં ચિ થરેલા કપડાં હજમતનો સામાન અને ગામના લોકોએ મોકલાવેલ એક ધડિયાળ એટલી પૂંછ હતી. એના આખા જિંદગીની આ ભૌતિક કમાણી એનો પુત્ર એની એક મૂંઝીમાં ઘાલી થેર લઈ ગયો. પણ એના ભક્ત જીવનની મોટી ફોરમ, એના દયાર્દ હૃદયની વલ્લભતા હવુ ચે લોકહૃદયમાં તોજ જ છે અને આજે ચ રોજ વાઈટનું નામ કાને પડતાં એ વિસ્તારના સો કોઈ એને મનોમન નમે છે. અને હિયારે છે : એ શે બૂલાય ?

જનતા કાજે જીવનાર

૧૯૬૦-૭૫ના અગ્માની વાત છ અમેરિકાના ડેટલાક વિસ્તીર
ત્યારે સાવ અર્ધજગતી દલામા હતા ન મન વાદન વ્યવહારતુ ઠેકાણ
કે ન મળે દવાદારની સગવડ એ જમાનામા બ્યોર્જિયા પરગણાના
એક કસબીત ખેતરના કગાલ માલિકને ત્યા ટોમ મેડી-ટોસ નામનો
એક ઊકરો ઉઠરતો હતો,

એક દિવસ એ અને એનો એક દોસ્ત રમતા હતા રમતા રમતા
એનો દોસ્ત જાપરા પરથી પડી ગયો અને અપાર પીકા ભોગવી એ
મરણને શરણ થયો કારણ કે આજુમાજુ માર્ધલો ગુવી ડોર્ડ વૈદ્ય કે
ડોક્ટરનુ નામનિશાન ન હતું સારનારના ગલાવે નિપટેલા પોતાના
મિત્રના આ કડુણ અવસાનથી નાના ટોમનુ દિલ એવુ તો વનોવાઈ
ગયુ કે એની કનર પર એણે સોમદ લીધા કે પોતે એક અમ્છો
ડોક્ટર બનશે

પોતાના મિત્રના મૃત્યુની આ વારમા રમૃતિએ એને એવો તો
પજ યા કયો કે જૂખ, ગરીમાઈ અને અગનડ વેગીને ધણ એ એકવીસ
વરસની હિમરે પહોચતા તો એક વૈદ્ય તરીકેની લાયકાત મેળની ચૂકયો
આટલી લાયકાત અને ઉપાધિથી કોઈ પણ ડીક શહેરમાં પાટિયુ
મારી એ જમાનામા, એ સુખ નેનથી રહી શક્યો હોત પણ એને
તો એ વિસ્તારના સર્વશ્રેષ્ઠ ડોક્ટર બનવુ હતુ એને તે જમાનાના
એ વિસ્તારના વાદકાપ નિષ્ણાત ડો નિનીને ત્યા એ પહોચી ગયો અને
તેમના હાથ નીચે હિમેદારી શઙ કરી જૂખ્યો અને તરરો સુનાન
ટોમ પડઝાવાની માફક ડો વિલી II સાથે ફ ના લગ્યો અને એ જે
કરે, જે કહે તે બહુ ચીવટાર્થથી નોધતા લાગ્યો એની આ નિષ્ઠાથી
પ્રભાવિત થઈને ડોક્ટર અને વારવાર પોતાનો હાથ અજમાનનાની
તક આપ્યા કરતો એવી એક ગભીર અને ગૂચનજીભરી શસ્ત્રક્રિયા

ત્યારે ટોમે સફળતાપૂર્વક કરી ત્યારે વિલી બોલી ડહ્યો, 'બેટા મને આવડે છે તેટલું તો તું શીખી ગયો.'

હવે તો એક સર્જન તરીકે ગમે ત્યા પ્રેક્ટીસ સરૂ કરી પોતાની જૂખ ભાગી શક્યો હોત પણ એના મને ગળવો જિહાવ્યો કે હજુ તે પોતે સર્વશ્રેષ્ઠ શીઝિવન નહોતો. એટલે એણે એક વહાણમાં ખેસી જર્નનીની વાટ લીધી અને હીડનમર્ગ વિદ્યાપીઠની દાકતરી કોલેજમાં એ દાખલ થયો.

ત્યા કોલેજના સૌ વિદ્યાર્થીઓમાં એ જુદો જ તરી આવતો. એની નાની સરખી કાયા પર ત્યારે પ્રિન્સ આદમટ કાટ અને ખાસી ડિ'ઓ ટાપ હેટ ચડતી ત્યારે એ હતો તે કરતાં ઊંચો લાગતો, અને એની લાખી ડીકની દાઢી એને જુવાનીમાં પણ પૌડલનો ઝોપ આપતી. આવા અસરકારક વ્યક્તિત્વની એની જાપ ત્યારે એનો તીણો અવાજ નીકળતો ત્યારે ઓસરી જતી. પણ આ મધાની એને કંઈ પડી નહોતી. એ તો અભ્યાસ પાછળ એવો પડ્યો હતો કે માન સાથે પાલ થયો અને ભૌદ્યોગિકાના એક અકિવન ખેડૂતપુત્રનું જીવનસ્વપ્ન આકાર પામ્યું.

આટલી વિદ્વતા અને નિષ્ણાતપણું પ્રાપ્ત કર્યા પડી એણે જે આદ્યુ' એને કારણે તો એના સૌ દોરતો અને સમાએ એને તરત મૂરખનો દંકાન આપી દીધો. કેઈ એક મોટા વહેરમાં દમદમાથી દવાખાનું શરૂ કરવાને જગ્ગે એ તો જઈ બેઠો ચોમસરીવા નામના એક નાના સરખા ખેતીપ્રધાન ગામમાં! એણે પોતાના જીવનના એક ખીજ સ્વપ્નને સિદ્ધ કરવાની શરૂઆત કરી.

ગામના સૌને ત્યારે એ ગામમાં ચોડી દુકાનો, દોડાં ઘર અને એક યુદ્ધ સ્મારક એટલા જ દેખાતા હતાં ત્યારે ટોમની આખોને ત્યા નજરે પડતી: એક સરસ ધરિષનાવ, ચોમનિધાન કેન્દ્રો, આવા તાલીમ-શાળા અને એ આખા વ જનના વિસ્તારની સેવા કરતું એક પ્રવૃત્તિ-

શીલ તખીખી કેન્દ્ર. એની એ કોઈ વખત વાત છડતો તો સૌ એને 'તરંગી' ગણી હસી કાઢતા. આટલા બધા પૈસા આ ખેડૂતલોકો લાવે જ ક્યાંથી ?

પણ એ તો મન્યો જ રહ્યો. સૌ પ્રથમ એણે એ વિસ્તારમાં જુવાન ડોક્ટરોને સ્થિર થવા આકર્ષ્યાં. પોતાને ત્યાં ઉમેદવારી કરતા સૌ જુવાનોને એ ધગશ, એવા પ્રેમ અને એટલી ઉત્કટ તક્ષીનતાથી શીખવતો કે આલીસ વરસનો થયો ત્યાં સુધીમાં તો દ'તકથા જેવું લોકવાયકે ચઢ્યું. એના સંસર્ગમાં આવતા સૌ જુવાનોમાં ડોક્ટર થવાની ભાવના એ રેડતો એટલું જ નહિ એ માટે જરૂરી નાણાં અને પ્રયત્ન પણ એ કરી આપતો. અને એના આ પ્રેમાર્પણથી એનાઈ સૌ તૈયાર થઈ એની સાથે પડોશી વિસ્તારમાં જ કામે લાગી જતા.

પોતાના યુવાન ડોક્ટર મિત્રોને એ હંમેશા કહેતો કે તમારે પૈસાદારની દવા કરી ખૂબ પૈસા પડાવવા હશે તો પણ તમારે ગરીબ લોકોની દવા કરવી પડશે કારણ કે દવા કરવાનું શીખવા માટે તમારે બિમારીનો ઈલાજ કરવો પડશે અને પૈસાદાર કરતાં ગરીબ લોકો વધારે ત્રોટી સખ્યામાં બિમાર પડે છે. મારા સ્વપ્નમાં રમતી ઇશિંગતાલ ન્યારે અહીં ખડી થશે ત્યારે દસ દસ ફૂટ મોટા અંકુરોમાં હું લખવાનો છું. કે આ ઇરિષીતાલ 'કોઈ' પણ જાતના ગરીબ કે તવંગર દરદીઓ માટે છે.'

એની ડોક્ટર તરીકેની ખ્યાતિ એટલી તો ચોમેર પ્રસરી કે જેમ યુવાન માણસો તેની પાસે શીખવા આવતા તેમ દરદીઓ પણ દોડી આવતા. સાથે સાથે એની જૂંડી બોલી અને આકરા મિઝાજની વાતો પણ સૌ સ્થળે વહેતી થઈ. પણ એના જૂંડા મિઝાજ અને બોલીની પાછળ એક અતિ કરુણામય હૃદય ડોકિયાં કરી રહ્યું છે તે તેના મિત્રો સિવાય ખીજા કોણે જ જાણતો. ન્યારે ક્યારેક એ કોઈ મદદવાર્યું દરદી કે પિધાર્થી, પડોશી કે આગવાસી પર ચિદાતો વા એને એ ઉધડો લેતો ત્યારે મિત્રો સમજતા કે પેલાને પાછી મદદ મળી ગઈ.

એની આ ભાડયુનીલા પાઞ્ચતુ માનસગ્રાંથીય રદસ્ય એ હતુ કે પોતે કરેલી મદદની વાત કોઈએ વ જાણ્યુ ન જોઈએ. પ્રભુ ઈશુના ઉપદેશની જેમ જમખા હાલે આપેલુ, ડાંગા હાલે જાણ્યુ ન જોઈએ એ એનું જીનમૂન હતુ. એટલે કોઈ મિત્ર કોઈ વખત એને મોઢે કે કોઈની હાજરીમા એની ગુપ્ત મદદનેા ઉલ્લેખ સરખોય કરે તો એ એના પર તૂટી પડતો. એને મોઢે એટલે ગામનેા પાદરી જે એના આ રહસ્યને પિજાનતો તે, કદીય દેવળમા ન જનાર એવા આ ખરાજ જીવવાળા ધીવિરોધી ટોમને ઉત્તમ ખ્રિસ્તી તરીકે જાહેર કરતો ત્યારે સૌ મનમા સમસમી જાડતા

એના સૌ દોરતો અને સૌ દુરમનેા એક વાતમા એના વિશે સંમત હતા કે એ પાકો કજૂસનેા કટકો છે. વરસો નુધી એની આપરેશન રૂમ એ જ એનું ઘર હતુ. દિવસે જે ટેમ્બ પર એ દરદી-ઓની વાદકાપ કે પાટાર્પીડી કરતો એ જ ટેમ્બ રાત્રિ દરમિયાન એનું સ્થાનરથાન બનતું અને જે સ્ટવ પર એ પોતાના સાધનેા સ્ટરીલાઈઝ કરતો, એના જ પર એ રાધતો. પોતાના કપડા પોતે જ ધોઈ કાઢતો, અરે પોતાનેા સાણુ પધ એ સ્વયં ખતાવી લેતો અને મોજ તૂટે તો એને સાધી લેવાનું પથ એ જ કરતો એની ગદીથી નાની ઓરડીની દિવાલો પર જમાના જૂની છબીઓ અને એના પોતાના પ્રમાણપત્રોની હારની હાર લટકાવેલી હતી અને આપરેશન ટેમ્બ પર જ એ એની લાખી દાઢીને આપરેશન વખતે વીંટાળવાની જાળી હતી. દર ૭ વરસે એ અતિ કચવાતે મને પ્રિન્સ આદમટું જાતનેા નવો કોટ ખરીદતો અને દર ૫ દર વરસે એક ટોપ હેટે. અરે આટલી બધી કમાણી હોવા છતા ગામમા વીજળી આવ્યા પછી પણ એ સસ્તુ હોવાથી ફાનસ જ વાપરતો. આનંદ પ્રમેદને એ પિજાનતો જ નહિ એટલે એણે કદી વ દારૂ પીધો નથી, કદી કોઈને ય આ પાણી માટે ત્રોતર્યો નથી, કદી સિનેમા જોવા એ ગયો નથી કે પતા પજુ ખેલ્યો નથી. બીડી એ એક માત્ર એના વૈજવનુ સાધન હતુ. એના આવા ઉત્ત તાપસી જીવનની

ખૂબી તો સૌને એના મરણ બાદ જ સમજાઈ !

એ બે પૈસા ખરચતો પોતાની બગી અને ઘોડા પાછળ; વૈદ્યકીય પુસ્તકો અને ઝોજરો પાછળ; અને થોમસવીલામાં સૌથી પહેલી મોટર ખરીદનાર પણ એ જ. આવા કંજૂસને એક નહિ પણ બે ગાડી ખરીદતો ભેઈ જલજલા વિમાસણમાં પડેલા પણ એને મન તો એ પોતાના દૂરદૂરના દરદીઓ પાસે જલદી પહોંચવાનું સાધન માત્ર હતી, એટલે એના લાંબા કોટના હિંડા ગજવામાંથી મોટર મોટેના જરૂરી પૈસા એણે કાઢી આપ્યા ત્યારે સૌ નવાઈમાં પડેલા અને એને ઉતાવળ કેટલી હતી કે મશીનની કામગીરી સમજાવતા માણસને બાળુએ હડસેલી કાઢી એ તો ચઢી બેઠો તે જલ્દી સીધો ! રસ્તામાં આવતા માણસોને એણે ઘણી ય ખૂંચો પાડી પણ કોઈ ખરચા જ નહિ એટલે એણે મોટરને જરાક વાળી તે જઈને અચકાઈ યુદ્ધ સ્મારકના ઓટલા પર. ઓટલાના પથ્થર ભાગ્યા અને મોટરના તો ભુકેભુકકા ઊડી ગયા. એ ભગ્નવશેષોમાંથી ડોકિયું કરતો ડો. ટોમ પેલા લોકોને ગાળો ભાડતો ભાડતો પહોંચ્યો તે બીજી ગાડી લઈ આવ્યો.

એક દિવસ એણે જમીનનો એક ટુકડો ખરીદ્યો અને બાધકામ શરૂ કર્યું. સૌને એમ લાગ્યું કે એ નવું ઘર બાધતો હશે ! પણ જમીન જાંચે આવ્યું ત્યારે સમજ પડી કે એ તો એક ઈરિપતાલનું મકાન હતું. એ ઈરિપતાલની હરેક ચીજ મકાન, સાધનો બધાનું ખર્ચ એણે જ આપ્યું અને તેમાં પ્રયોગશાળા વગેરે બધું આધુનિક હાથનું બનાવ્યું.

આ પાત્રું એટલે મિત્રોએ માન્યું કે હવે એનું એક જીવનસ્વપ્ન પૂરું થયું એટલે એ ફરીકામ ચર્ચ બેસશે, પ્રજ્ઞતામાં પગલા માડશે. અને આનંદ કરશે.

પણ સૌની આ ધારણા ખોટી પડી. ટોમ કદી પરપચો જ નહિ. હા, જીવનની શરૂઆતમાં એ એક યુવતી સાથે પ્રેમમાં પડેલો. એક રવિવારે સાંજે એણે એને મુલાકાતનો સમય આપેલો, પણ તે જ

વખતે એક મીઠી દોકરાનો હાથ લાગી ગયાના સમાચાર આવ્યા એટલે પેલી છેકાઈ પડી અને બોલી 'જરા બેસો રહે, અને કહેતો બ કે તારે મન કાણુ વચારે અમલનું' એ : હું કે એક સીદી બુલિયો !'

જરાય યોગ્યા સિવાય તેના તીણા અવાજે ટોમ બોલ્યો, 'એનો જવાબ તો હું નહિ આપું' પણ હું એટલું જરૂર ઠીસ કે ડોકટરની પત્ની થવાને તું લાયક નથી. '

ત્યારની ઘડી અને આજનો દહાડો. તે પછીની પચાસ વરસની એની જિંદગીમાં એણે કોઈ ઓ સાથે જરા પણ સંતોષ બાધ્યો જ નહિ. એ એમનાથી અગરો જ રહેતો. માત્ર બે જ ઓછોની હાજરી એ ખમી શકતો. એક એની બહેન અને પાછલા જીવનની એની રસોઈવણુ સીદી બાઈ.

આવે. ઓમુગાજો ટોમ બાળકપ્રેમી હતો એમ કોઈ કહે તો આપણા માન્યામાં ન આવે. પણ એનો બાળક મારેનો પ્રેમ એટલો તો હિલકટ હતો કે કોઈ મા-બાપ હોકરાને સરખી રીતે ન રાખતાં હોય તો ય વડી નાખતો, એની ધૂળ ખંખેરી કાઢતો અને એટલે તો એના લાખા મંદા આદમનું કોટના ગજવામાં કોઈ બાળકને આપવા માટે પીપરનીંટ ન હોય એવું કહી બન્યું નથી.

ગામમાં અદ્યતન ઈસ્તિવાલ સર થઈ એટલે મદમનો તો ચહેરો જ બદલાઈ ગયો, છતાં ટોમમા કંઈ ય ફેર ન થયો. એ તો એનું એ જ સાદું, કરકસરિયું જીવન જીવી પેસા બચાવ્યા જ કરતો કારણ કે એ દરેક વગળ કાઢતો કે હજુ તો કેટલાંય દરદીઓને બહાર ઓઠલા પર પડી રહેવું પડે છે. કેટલાય નવાં ઓખરોની શોધ થયા કરે છે. એટલે નવાં ઓખરો, નવાં સાધનો અને નવાં મકાનો માટે એ પ્રયત્ન કરી જ કરતો.

આવા આ ટોમને મિત્રો હતા. એક વખત માણસ ગમી ગયો. એટલે એ કોણ છે, કઈ જાતનો, નાતનો છે, શું કરે છે એવું કશું ય એ પૂછતો નહિ. કર્નલ એલિસર નામનો એનો એક પૈસાદાર મિત્ર હતો. એક વખત ટોમે એની એક ઋણ દવા કરી. પેલો બહુ વળગ્યો.

ત્યારે ટોમે ૫૦ ડોલરનું ખીલ ક્યું. પેલે જણાવ્યું કે હું ન્યુયોર્ક ગયો હોત તો મારે ૧૫૦૦ ડોલર સહેજે ખસ્ય આવત. એટલે એણે પંદરસો ડોલરનો એક લખા આપ્યો. ટોમે એ એક ધર્મોદ આપવાની જાહેરાત કરી એટલે પેલા મિત્રે ક્યું કે એ પોતે પણ ધર્મોદ આપી શકે છે અને એ ખીજ પંદરસોનો એક લખા ધર્મોદ આપી બહાર જવા લાગે. યો. ત્યાં ટોમે એનો કોટ પકડી કહ્યું, 'પણ પેલા મારા પચાસ ડોલર તો તારે આપવાના બાકી રહ્યા !'

એવો જ એનો ખીજો મિત્ર સ્ટેન્ડર્ડ ઓર્થોડોક્સ ફા. નો એક ભાગીદાર હતો. એ મિત્રે એને દસ લાખ ડોલરની સખાવત આપી. આજે એની ઈરિપતાલમાં દંતવિદ્યાથી માંડી રેડીઓલોજી સુધીના સૌ વિભાગો છે, આયાઓ—ગોરી અને કાળી—માટે બે તાલીમશાળાઓ છે, બહારના દરદીઓ માટે પણ પૂરતી સગવડ છે. બે લાખ ઉપરાંત દરદીઓને એ ઈરિપતાને આશ્વાયેશ આપી છે.

આજે એ ટોમ હયાત નથી. છતાં એ વિસ્તારનાં સૌ એને 'બોજક્રેમ, એની દરદીઓ માટેની તમન્ના, એના ગુપ્ત દાન, અને ગૂઢ દરદોનું એનું સંશોધન અને ઈલાજ વગેરે કેટલીય વાતો યાદ કરે છે.

એ મરી ગયા પછી ખચર પડી કે આખી જિંદગી એણે જે કંજૂસાઈ કરી ને તો એ વિસ્તારના બે અનાયાત્રમને માટે જ. પોતાની સઘળા મૂડી પોતાના વીલમાં એણે એ અનાયાત્રમોને બક્ષિસ કરી. કોઈ એના ગુણગાન એના કબર-પથ્થર પર ગાઈ બેસે એ બીકે વીલમાં એ પણ જણાવ્યું કે મારા કબર-પથ્થર પર આટલું જ લખવું :

અહીં સૂતો છે
થોમસ મગ્ડોક મેકી-ટોસ
ફિઝીશિયન
સર્જન
બેંગેલર

મૂકતો. રાત પડ્યે આ લૂલાલંગડાના સમાજમાં હરેક જણે પોતે જ ઉરતાદ દોડનારો, ફૂદનારો કે ખેડનારો હોય એમ રંગભંગી વાતો જામતી અને એ અચક્ષાત્રમ તત્કાલ પૂરતો તે રમત ઉરતાદોનું પટાગણ બની જતો ! આવા જ એક રંગભંગી રાતના ડાયરામાં આર્થરે પેલા હોકી ફૂટબોલના ખેલાડી રવેનને પોતાનો લાડીયો બનાવ્યો અને એકલવ્યે જેમ જંગલના દ્રોણની માટીની મૂર્તિ રચી એ પ્રેરણામૂર્તિના સાન્નિધ્યમાં બાણવિદ્યા પર પોતાની પકડ જમાવી તેમ આ આર્થરે પોતાના માનીતા રવેન જેવો ખેલાડી થવાનાં સ્વપ્નને આકાર આપવા પાછા મચી પડ્યો. કલાકો સુધી અચક્ષાત્રમમાં એ એકલો ને એકલો કે સામેની બીજાને સામાવાળિયો સમજાવો ને પગથી ફટકારતો જ રહ્યો ! આમ કરતા એને થાક લાગતો ત્યારે એ પોતાની પ્રેરણામૂર્તિ રવેનનો નિચાર કરી નવું માનસિક જેમ મેળવતો અને થાકને દૂર હટાવી બોલ પાછળ પડતો.

આમ પાંચ વર્ષની રવેનબંધિ પછી એક દિવસ એને ફિનલેન્ડ અને ગ્રીડન વચ્ચેની મેચમાં છત્રનમાં પ્રથમ વાર પોતાની પ્રેરણામૂર્તિના પ્રત્યક્ષ દર્શનનો લહાવો મળ્યો. તે દિવસે રવેન પશુ જે પરાક્રમે ઠગો અને માન્યાદ અને હારતોરા પ્રાપ્ત કર્યો તેનું દ્રશ્ય આર્થરના મનનાથી બૂસાયું જ નહિ.

પશુ એનો આ આનંદ લાગે રહ્યો નહિ. માનવતા વિદોષી કાઈપદ્ધતિના ભોગ એને થવું પડ્યું. અને નામને બદલે કાઈન નરથી ઓળખાતા આર્થરને, ઘર જેવો ઘર્ષ પડેલો એ અલક્ષતાશ્રમ હોડી બાળગુનેગારોની એક રેફ્રેક્ટરીમાં જવું પડ્યું. ધોંધા ધમેકા એ બાળગુનેગારોની જનાતે એની જે દૂર દેકડી દિવસો સુધી હિંમતી જેવી તો એ દુખી દુખી ઘર્ષ ગયો. આ નરકાગારમાંથી બહાર કાઢવા પ્રભુને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો સદ્બાગ્યે બીજા સપ્તાહના એને અલક્ષિતા માટે હરિપતાનમાં ખસેડવામાં આવ્યો અને એણે છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો ! હરિપતાનની એકાકી પથારીમાં પડ્યા પડ્યા ધરનિદોષી

એને, ઘર જેવા લાગતા પેવા અશક્તાશ્રમનાં મીઠાં સોણાં બાંધકર રીતે પીડવા લાગ્યાં. આવી એક પીડા સમયે જ આગળ ઉલ્લેખાપેલો પત્ર એ પોતાના પ્રિય પાત્ર સ્વેનને લખેલો.

એના કમલાગ્યે જેનાથી એ દૂર લાગવા માગતો હતો, જેને એ ધિક્કારતો હતો તે રેફરમેટરીમાં જ એને પાછો મોકલવામાં આવ્યો. એના ચહેરાને કંઈક રૂપ આ વખતે આવ્યું હતું છતાં એ દયાહીન જમાતે એને એવો તો પળવી કાઢ્યો કે એને નારી છૂટવાનું મન થયું એ સિવાય એને કોઈ ચારો કે ચારો દેખાયો નહિ. પણ જુનું ક્યાં (દુનિયામાં એનું કાણુ હતું કે જેને આશરે એ ઘડીભર ઊભો રહે) ? આ વિવાદમય માનસાવસ્થામાં એ સાબાના નીચેના ભાગમાં આવેલા સરોવરને કાંઠે એકલો ને અટ્ટલો બેઠો બેઠો વિચાર્યો કરતો, ‘મારે જીવીને કરવું છે શું ? મરીશ તો નિદાન સ્વર્ગ તો મળશે ને ?’ અને આ વિચારમાળાએ એના મન પર પકડ જમાવી તેમાં વળી એની, નિરાધારનેા આધાર એવી એકની એક આશા-તંતુ આપનાર વ્યક્તિ સ્વેન તરફથી પણ કશોય ઉત્તર કે પત્ર નહોતો.

સ્વેન પણ વિચારો શું કરે ? પેલા દુઃખી પત્રના શબ્દો એના હૃદયમાં ચોટી તો મથા હતા પણ ફરસદ મળે ત્યારે ને ! પખવાડિયા પછી એણે ફરી પેલી પત્ર-પોટલી ઉઘાડી જોયું તો એમાં વળી નીચેના શબ્દો એની આંખે ચઢ્યા ‘શસ્ત્રક્રિયા વખતે હું બેભાન હતો ત્યારે પણ તમારા નામના જ પોકાર હું કર્યો કરતો હતો એમ ડોક્ટર કહેતા હતા. તમે મને મળી જશો ને ?’

સ્વેન તરત જ ધરિષ્ઠતાવનેા ફોન જોડ્યો તો ખબર પડી કે એ ડોક્ટરો ધરિષ્ઠતાવ છોડી ગયો છે પણ ફોનનેા જવાબ આપનાર નસે કહ્યું, ‘આર્થરના જેટલી મિત્રની જરૂરિયાત ખીજા કોઈ ડોક્ટરને નથી, એટલે તમે જશો તો ઘણું સારું થતે.’

શનિવારની એ સાંજ હતી. આર્થર જીવનથી તંગ આવી ગયો હતો, એની એક માત્ર આશા સ્વેન તરફથી કોય પ્રત્યુત્તર હતો નહિ

નિર્બળ કે બળ રામ

આંતરરાષ્ટ્રિય ખ્યાતિ પામેલો સીકનનો હોઠી અને ફૂટમેલનો ખેનાડી રવેન ગર્ગકીરટ સીકનના જુનાનોનો લાડીયો હતો. એ સૌની ચોકમધ ટપાનનો મારો તેના પર હસ્તાક્ષર કે મેચની ટીકિટ માટે ગલાજ કરતો એની એક દિવસની ટપાલમા એ ગોથા ખાતો હતો ત્યાં એની નજર નીચેની લીટીઓ પર પોટી : "હું" તમને ધરિપતાલ-માથી આ લખી રહ્યો છું, પાચ માસથી હું અહીં રિખાઉ છું અને સખ્યામધ સન્નક્રિયાઓ મારા પર અજમાવવામા આવી છે ફિનલેન્ડ સામે ખેનતા મે તમને જોયા ત્યારથી તમે મારું દિલ દરી લીધું છે. કૃપા વગી મને મળી જશો."

આ સખ્દો એ ખેનાડીના હૃદય સોસરવા નીકળી ગયા. પણ એ કામની એની ધમાલમા હતો કે એક પખસડિયા સુંરી એ એના લક્ષ બહારજ રહ્યો એને રી ખમર કે આ પતના આશા-તંત્રુએ બધા-યેનુ એક બાગકજીન પાસેની એક ધરિપતાલમા જીવનમૃત્યુ વચ્ચે એવા ખાતુ હતો !

એ પતનો વેખડ હતો આર્થર રવેન્સન નામનો ચૌદ વરસનો એક છાકરો. એનો આટની ટૂંકી જિંદગીમા એના પર બાવીસ હિપરાત રાજક્રિયાઓ થઈ ચૂકી હતી અને એનું કારણ હતું કુદરતની એક નાનીલી કસર એ વિચારો જન્મેલા ત્યારે એને ચહેરો જ નહોતો ! હા ! સપાટ એરી એ માસ-ચામડીની નપાડીમા બે નાની આખો હતી અને એ આખ નીચે મે નાના સરખા કાખા હતા. એ કાખાની જગાએ ખરેખર તો નાક દોના બેઈએ. પણ આ અજાગી બાળકને નહોતું નાક કે નહોતું મોઢું કે હડપ્તી ! જનજે જીવનની ટકવાળમાથી બાપ કે ડમી સગ નદાર પડેનો મદનરહિત સિલ્કો !

વિધિગી આ દુનિયામા એક ઝોર માને ઉમેરો કર્યો હતો. તેનો જન્મ થતાજ પોતાના સંગ પરના દુસ્તના આ અદ્દારવધી

નિરાશ થયેલા એનાં માતાપિતા એક મીઠાઈ છૂટાં પડ્યાં. એનો પિતા તો એમ જ માની એકો કે એ જીવવાનો જ નહિ એટલે એ તો એને ત્યજીને જતો જ રહ્યો. એક દયાઈ ડાક્ટરે એ ચહેરામા મોઝ રથળે એક ગીરો ક્યો અને વિધિનું આ વિચિત્ર સર્જન બેઆં બેઆં કરવા લાગ્યું અને દૂધતા છૂટડા ઉતારવા લાગ્યું.

માતાપિતાથી ત્યજાયેલા આ બાળકને પેલા ડાક્ટરે એક સાર્વજનિક ઈરિપતાલમાં દાખલ કર્યું અને વિધિની આ વિચિત્રતાને સરખી કરવાના એક મહા ઉદાત્ત કાર્યથી પ્રેરાર્થ ડાક્ટરેએ એના પર એક પછી એક નવી ચામડી મૂકવાની શસ્ત્રક્રિયા કરી એ સપાટ માંસભાદીને ચહેરાનું સ્વરૂપ આપવા એક લગીરથ પ્રયત્ન આદર્યો. આત્મેય એ આર્થરને નાનપણના સંસ્મરણોમા પાટાપીંડી, ધીરની તીમ વાસ, ઈરિપતાલો અને અનાચાત્રમો બધા છોકરાના ટેળેટાળાં એને ખિજડવા ફરી વળતા એ જ યાદ આવે છે.

એ બિચારો નિશાળે જતાંઆવતાં ખીજાંતી ખીજમાથી બચવા સાવ એકલો અટૂલો જ જતો ! વચ્ચે વચ્ચે એને ચામડી ચઢાવવા પાછું ઈરિપતાલની મુલાકાતે જવું પડતું. આની એક મુલાકાતને અંતે એના ચહેરા પર નાક જેવી એક આછી રૂપરેખા ઉપરી આવી ત્યારે બાળકોને એને ખીજવવાની એક નવી મુક્તિ હાથ લાગી. પોતાનાં નાક એ હાથ વડે દબાવી એ એના ચાળા પાડતા અને આર્થર હેરાન હેરાન થઈ જતો.

એવામાં એને એક અપંગ અને અશક્તાત્રમમા ખસેડવામા આવ્યો અને એ સૌ ટીખળાથી થોડા સમય પૂરતો એ ઉગર્યો એ આશ્રમમા પાટા ને બંધ, થોડીઓ અને ઠેલણુ-માડીઓવાળા સૌ એના નેવા જ જીવનની એવી એક જ હોડીમા સફર કરનારા હોવાથી એનો સમય ત્યાં આનંદથી વીતવા લાગ્યો.

આ સંસ્થાના બાળકોને રમવાનું મેવું લાગેલું હતું. દરેક બાળક પોતાની પાસે એક કાપડીપોથી રાખતો અને પોતાના માનીતા ખેડાડીનાં છાપાનાં ચિત્રો અને અહેવાલોની કાપડીઓ એમા રાખી

એટલે તડખૂચના રંગના સૂરેયાનાં મકાનો પર અને એના લાંબાતૂટ્યા બાગ પર આખરી નજર નાખી એણે સરોવર તરફ ડમ માંડ્યાં. પાણીને કિનારે પહોંચી એ વિચારવમળમાં ફૂંચ્યો. એને તરતાં આવડતું હતું. એનાથી હાથપગ દલાવાઈ જશે તો ફૂંચાશે કેમ કરીને ! એટલે એ ઘૂંટણિયે પડ્યો અને અને પ્રભુને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો કે પ્રભુ, મારો આ આત્મઘાત સારી રીતે સફળતાથી પાર પાડશે.

પ્રાર્થના કરી એ ખૂટની દોરી છોડવા લાગ્યો, ત્યાં તો ખૂમ પડી, ‘આર્થ’, આર્થ’, તારો ટેલિફોન આવ્યો છે.’

જીવનમાં પહેલી જ વાર એના પર કોઈનો ફોન આવ્યો. દોડતો અને હાંફતો એ પહોંચ્યો અને ફોનનું ‘બૂમખૂં’ કાને ધરી બોલવા લાગ્યો. એનો શ્વાસ માતો નહોતો એટલે રેવેનને કંઈ સમજાવ્યું ન પડી પણ રેવેને ‘ક્યું’, ‘કું’ તને કાલે મળવા આવું છું.’

અને ખૂટની એક દોરીને તાંગણે અને ટેલીફોનના તારે એક જિંદગી બચાવી.

રવિવારે સાંજના આર્થ’ની ઓરડીના બારણા પર ટોકરા પડ્યા અને બૂરા ઓલિમ્પિક પોલાકમાં સન્ન એક યુવાન પ્રવેશ્યો. એના હાથમાં ફળ અને મીઠાઈની ટોપલી દનાં. એને જોતાં જ પેલો છોકરો એને ગળે વળગી પડ્યો અને એની આંખોમાંથી પ્રાવજ્ય શાદરેલો વરસવા લાગ્યો.

આર્થ’ે જીવનમાં પહેલી જ વખત પોતાનું ‘હૃદય કાલજી’ અને પોતાની હાડમારીની પરંપરા ઠોકી. લાંબા સમય પછી એ એની વાત અતિ ધીરજ અને સદનયીત્વાથી સાંભળી રેવેને કહ્યું, ‘જો લાઈ, જીવનમાં પાછળના જાગમાં મુનીજતો પડે તે કરતાં શરઆતનાં જ પડે તે બધું સારું હો.’

આર્થ’ે સાથેની વાતો પતાવી રેવેન બહાર નીકળ્યો ત્યાં તો છોકરાં એને ઘેરી વળ્યાં ત્યાં તો ડોકરો એને વળગ્યાં અને પોતાની સાથે બેઠવાની એનણે માંગણી કરી. હાથ ભેઈ રેવેને તેમને ફરતી

ખોડ અને માનવનિર્મિત ખોડ વિશે વાત કરી આચરના જેવી કુદરતી ખોડને નબાવી લેવા અને આચરને પોતાનો ગણી તેને ચીડવતા અટકી જવાની વાત કરી.

પછી એજે રમતના મેદાન પર દોડા ફેંક્યો અને સૌ સાથે ખેલવા લાગ્યો, ચહેરાવિહિન આચર પણ જોડાયો અને એણે જે રમત રમી ખતાવી તેથી સૌ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. વળતે દિવસે એ આશ્રમની કુટખોલની દકડીને આચર કેપ્ટન થુંટાયો !

ત્યારથી માંડીને ઝોજ દિન સુધી સ્વેન આચરનો વાલી, મિત્ર, સલાહકાર, વડીલ, બાઈ અને રક્ષણદાર રહ્યો છે. પોતાની દેશપરદેશની મુશ્કાકાતો વખતે એ પરદેશથી આચર પર છબીઓ, ચિત્રો, નામાંકિત ખેવાડીઓના હસ્તાક્ષરો, કપડાં, ખટ, વગેરે જાતજાતની ચીજો મોકલતો રહે છે. આચર આ સૌનો જવાબ ફતવતાપૂર્વક આપે છે. કદીક કદીક તો આંસુમીના એના પત્રમાં હિલ્લેખ હોય છે કે મૃત્યુને આરે હું પહોંચી ગયો તેમાથી અને હિગારી એક નવું જ જીવન તમે પૃથ્વી ઉ.

આચર નવા જીવન સાથે નવો ચહેરો પણ પ્રાપ્ત કરી રહ્યો છે. ઓગણચાલીસ શસ્ત્રક્રિયાઓને અંતે એ હર્ષણમાં મુખ દુખે છે તો ચહેરાનો આછો આકાર એની નજરે પડે છે. આ સંતોષની સાથે-સાથ જીવનમાં સ્થિર થવાનો એક અવનવો સંતોષ એના મુખ પર તરવરે છે. એની એકલવાખી ઓરડીની દિવાલો દોડ અને ખેલદુદમાં, ઈંગ્લેન્ડ, ફ્રિન્ડેન્ડ, સ્વીડન વગેરે દેશોમા એણે પ્રાપ્ત કરેલા કપ અને ચાદરો શોભી જોઈ છે. એક દરજીની દુકાનમા એ નોકરી કરે છે પણ એનો જીવ તો એની કલખમાં છે, બર્મા દસપાર વરસનાં બાળકોને સ્વેન એને ચિખવેલો પાઠ એ પઢાવે છે. હવે તો એને એક સી મિત્ર પણ પ્રાપ્ત થઈ છે પણ એ સૌ કરતાં એને વિશેષ સંતોષ એ વાતનો છે કે પરમકૃપાળુ પ્રજુએ એની અપાર કરુણાતાના અંશરૂપે એના જેવા વિચિત્ર, નાચીઝ માનવને હરહ મેશ જીવરૂપ સ્વેન જેવો એક વડીલ આપ્યો છે. એટલે જ કહ્યું છે તે કે 'નિર્બળ કે બળ રામ.'

વેરાનમાં વાડી

સને ૧૯૪૮માં આરમો અને યહૂદીઓ વચ્ચે યુદ્ધ ઘર થયું અને સાડાદસ લાખ આરમોને પોતાનું વતન, વાડી-વજદા, માલ-મિલકત છોડી ભાગવું પડ્યું. એ સૌએ પાસેનાં આરબ રાજ્યોમાં આશરો લીધો. એમને વસાવવા માટે સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંસ્થાએ હાવણી બિની કરી પણ એમાં માંડ ત્રીજા ભાગનો સમાવેશ થઈ શક્યો. બાકીનાં બધાં કબાનાં પતરાંની ઝૂપડીઓમાં કે ખડકના પોલાણમાં રહેવા લાગ્યા. ખદબદ થતું એ માનવજીવન અતિથય દુઃખકર હતું.

સૃષ્ટિની શરૂઆતથી જે વિરનારમાં હજારથી વધુ ઓછાં માણસો વસેલાં એવાં રજૂવિસ્તારમાં આજે ૭૦,૦૦૦ નિરાશ્રિતો આવી પડ્યાં હતાં. અતિ કિમતી પાણીની સેાધમાં આખો દિવસ દૂર દૂર જઈ પાણી વહી લાવતી બહેનોની હબગાર નિરંતર ચાલુ જ રહેતી; ગંદાં ઝોખરાં ખાળકો ફાટ્યાં ઘૂટ્યાં કપડામાં વીંટળાઈ આખો દો મહોલ્લાઓમાં એકઠાં થઈ રેતી બિયાખ્યા કરતાં, તો ધરના વડીલો, માથે હાથ નાખી, ઉદાસીન ચહેરે ખેસી રહેતાં અને અકળ અધકારમય લાવિ અને વર્તમાન જીવનકલ્પતા તેમનું હૃદય નિરાશાથી ભરી દેતાં.

અધામી જ્યારે આ લોકોનાં મહોલ્લામાં થઈ પસાર થતો ત્યારે એને એમ લાગતું કે સૌ કોઈની દુઃખમય આખો જાણે એના પર ન ફરતી હોય ! એ સૌ એક વખતના. ખેડૂતોને કામે લગાડવાની જવાબદારી જાણે પ્રભુ એને સોંપતો ન હોય એમ એને લાગ્યા કરતું.

અધામી એક અતિ ધનિક જમીનદારના કુટુંબનો નબીરો હતો. કુટુંબની પ્રધાણી પ્રમાણે પેલેસ્ટાઈન સરકારમાં એ ઉચ્ચ દોહો ધરાવતો હતો. એને એવું પોતાનું મકાન જેરસલેમ શહેરમાં હતું. અને એમાં એ મુખ્યચેનથી દિવસ વિતાવતો હતો. પણ એના નવા નિવાસસ્થાન જેરીઓની આસપાસ ખેતી કરી શકાય એવું કશુંય ચિદ્ન નજરે પડતું નહોતું. આખો વિસ્તાર નિવાસયોગ્ય નહોતો.

તેમાં વળી ઊનાળાનો તાપ કેટલો આકરો ! જાયામાં ૧૨૦° પહોંચતા હિષ્ણતામાને ધરતીને શેકી નાખી સૂકી અને જરડ બનાવી દીધી હતી.

છતાંયે અલામીને મન એક આશાસ્થાન હતું. પાસે જ ઝરણા જેવી વહેતી અને મૃતસરોવરમાં અદસ્ય થતી જોડાં નદીનો પ્રવાહ એનાંમાં આશાસંચાર કરતો હતો. એને એમ લાગતું કે એ નદીના પૃથ્વી પરના પ્રવાહ જેવો જ એક જૂગળ પ્રવાહ વહેતો જ હશે, એ જૂગળ પ્રવાહને હાથ કરાય તો ખેડો પાર પડે એવી એની ગણતરી હતી અને એ યોજના એના મનમાં કાયમ ધોળાયા કરતી અને આકાર લીધા કરતી.

અને આમ સામાન્ય માણસ કરતાં સહેજ જુદી માટીનો એ માનવી હતો. એનું બાપદાદાનું ઘર, જે ઊડીને એને સૌની માફક નાસવું પડતું હતું તે એને એના નવા નિવાસ્થાન પાસે આવેલી સરહદી કાંટાળા તારની વાડમાંથી દેખાતું હતું. ધણા તો પોતાની એક વખતની આ મિલકત પર દષ્ટિ ફેંકી નસીબને માથો દેતા, આ પરિસ્થિતિ જન્માવનાર સૌને શાપ દેતા અને કેમેય કરી તેમના મનનું સમાધાન કરી શકતા નહિ. અલામી જ્યારે જ્યારે એ બાજુ નજર કરતો ત્યારે ત્યારે એના વિશાળ મકાનના ઝરુખામાં ને વાંસ પર ચૂકવવા ટીંગાડેલાં વઘોની સંખ્યા હિપરથી કેટલાં યદ્દી કુકુંખો એના એક વખતના ઘરનો હિપયોગ કરી રહ્યાં હો તે અંદાજ, પદ વરસનો એ આજીવન બ્રહ્મચારી, રાયતો. એના મનમાં કુકુતાનો અંશ સરખો એણે પેસવા દીધો નહોતો. એટલે એનું મન પોતાના સહોદરોને ઠેકાણે પાડવાની રચનાત્મક યોજના ચોખવા લાગ્યું.

અને આ વિસ્તારમાં ફૂવા ગાળી વાડીઓ બિંબી કરી, ખેતી કરવાની એક યોજના તૈયાર કરી તે જોડાંની સરકારના પ્રધાનો પાસે પહોંચ્યો. ત્યાં સૌએ ખીણ સૂકી અને વેરાન છે એટલે એ કશું શક્ય નથી એમ કહી બાકારો દીધો એટલે એ બ્રિટિશ ટેકનીકલ મિશનના

કર્મચારીઓ પાસે ગયો. એમણે પણ એને કંઈ જ ડાકું દીધું નહિ. એમને પાણીની કોઈ શક્યતા એ જૂઠામાં દેખામ જ નહિ અને પાણી મળે તો એ ખારાપાટ જેવી જમીનમાં ખેતીની કોઈ સંભવિતતા જણાઈ નહિ એટલે એ દોડ્યો સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંસ્થાના અમેરિકન નિષ્ણાતો પાસે એ બધા અબજો ડોલરની એક સિંચાઈની યોજના એ વિચારમાં તૈયાર કરવાના કામમાં મૂંઝાયેલા હતા એટલે અલામીને ત્યાંથી તો ઉત્તેજનની આશા હતી જ. પણ એ બધાએ ૫ ડાકું ધૂળાવ્યું, છતાં પોતાની યોજનાત્રી વાતો અને દરખાસ્તો લઈ આપા મધ્યપૂર્વની બધી સરકારો પાસે જઈ આપ્યો. સર્વ ઠેકાણે મૂસા અલામી એક ધૂની આદમી તરીકે આ નિષ્ણાતો અને સરકારની દુનિયામાં હાંસીનું પાત્ર બની ગયો. છતાં એના દિલમાં પ્રગટેલો દીવો પ્રજ્વલે નહિ.

અને એણે અંગત જોખમદારીએ જ આ પ્રયોગ કરવાનું ઠરાવ્યું. એની પાસે થોડા પૈસા પણ હતા. એનો ઉપયોગ આ યોજનામાં કરવાનું ઠરાવી એણે સરકાર પાસે બે દબ્બર એકર જમીનની માગણી મૂકી. આમ તો એ જમીનની કિંમત એકરે એક પૈસો ૫ ગણાય નહિ છતાં સરકારની મંજૂરી મેળવવામાં ધણો સમય લાગ્યો.

જમીન મળતાં જ એણે ૩૦ નિરાશ્રિતોને ફૂલો ખોદવાના કામે રોક્યા. કામ કરવા એ રોજ પાંચ માર્કિસ જતા આવતા અને અસલ તાપમાં, એક દિવસમાં માંડ બેએક ફૂટ ખોદી શક્યા. જ માસના અધાગ પરિશ્રમને પરિણામે ૧૯૫૦ ના વતેવારીની પંદરમી તારીખે એમના બસો ફૂટ ઊંડા ફૂવામાં મીઠા પાંખીનું ઝરણું ફૂટ્યું ત્યારે રવાજાવિક સૌની આંખો દર્પીશ્રુથી ઉજસાર્ધ ગઈ.

એની આ સિદ્ધિથી પ્રેમાર્ષ ખીરતના એક સબજને એને પોતાનો એજિન ૫૫ ઉધાર આપ્યો. અને અનેવારીના પાછલા ભાગમાં તો એ મૂકી ધરતી પર પાણીના રેલા વહેવા લાગ્યા.

જમીનમાંની ખાસ ધોઈ નાંખવા એ ધરતીને વારંવાર પાણીથી ધોવાની જરૂર હતી પણ મુસાને સહ જોવી પાલવે તેમ નહોતી, એટલે એણે તો ખાસમાં પાકે તેવાં જવ, ટામેટાં અને કુંગળા પોતાના ખેતરોમાં રોપી દીધાં. સૃષ્ટિની શરૂઆતથી સાવ શુષ્ક રહેલા ધરતીમાં પહેલવહેલી લીલોતરી લહેરી ત્યારે સૌને થયેલ આનંદની કદપના માત્ર ફેટલી બધી આહ્લાદક છે! તો એ નજરે જોનાર, અતુલવનાર અને પોતાની મહેનતનું ફળ પામનારના આનંદની તો કદપના જ શી થઈ શકે!

પછી સવાઈ થયો જમીનના ખાતરનો. થોડા જ વખતમાં આવુળાવુળા પ્રદેસમાં બટકતુ જીવન ગાળનાર સૌ બેફુર્ન લોકોને ખખર પડી ગઈ કે તેમનાં ઘેટાં બકરાના ખાતરનો ખરીદનાર જન્મ્યો છે એટલે જિંટના જિંટની લંગાર ખાતર ઠાલવતી રહી અને જમીન કસદાર બનતી ગઈ.

પછી તો નવા નવા કૃષિ યોદ્ધાઓ લાગ્યા અને જમીનમાંથી ખાસ ધોવાઈ ગઈ એટલે જાતજાતનાં શાકભાજી અને જાત જાતના ફળાક વગેરે લાગ્યા, ઝાડપાન દાંડુની છૂટ ચતા મરઘા બકરાના ઉછેરની વાડીઓ પણ શરૂ થઈ ગઈ.

પાસણાએ વરસના ૭ માસ ધોમધખતો તાપ પડતો હોવા છતાં અલામીની કરામતથી વરસના ત્રણ ત્રણ પાક લેવાના શરૂ થયા આ રીતે હાલ અલામીના ૭૦૦ એકરમાં ખેતી ચાલુ છે. અને દસ પંપ કલાકના બે લાખ જેલન પાણી ધરતીના પેટાળમાંથી ખેતી એની સપાટી પર ઠાલવે છે. ૧૦,૦૦૦ કેળ ૫,૦૦૦ લીંગોર્ડ અને ૩,૦૦૦ જેટલાં મરઘાં જીવનની જરૂરિયાતો પૂરી પાડે છે અને શાકભાજીની બજાર આખાગે મધ્યપૂર્વમાં મળી છે. ચારસો જેટલા આરમ નિરાશ્રિતોને ખેતર પર રોજ અને રોટી મળે છે.

અલામીના આ દાખલા પરથી પાઠ લઈ પાસેના અમાન ગામના લોકોએ ત્રણ હજાર એકર જમીન ખેડાયું હેઠળ આણી છે અને એના પર ખીજ હજાર નિરાશ્રિતો પોતાના યગપર જિભા રહેતા થયા છે.

જે જમીનની કૂટી બદામ આપવા કોઈ તૈયાર નહોતું એ જમીનની કિંમત આજે એકરે બસો પાછંડ જેટલી થઈ ગઈ છે અને ૧૪૦૦ જેટલા નિરાશ્રિતોને કામે લગાડવાની અલામીની કામગીરી કંઈ નાનીસૂની ન લેખાય.

ઉપરનું કામ પૂરેપૂરું થતાં જ અલામીની નજર ખીજ દિશામાં પડી છે. જમીનને ઉત્પાદક બનાવતાં બનાવતાં જ એ મનમાં જ પેલેસ્ટાઈનના યુદ્ધમાં અનાથ બનેલાં હજારો બાળકો માટે સાળા શરૂ કરવાનાં સ્વપ્ન સેવતો હતો. એનું સ્વપ્ન એટલેથી અટક્યું નહોતું. એને તો એમ દેખાતું હતું કે એની સાળામાં વાંચતાં લખતાં શીખેલાં બાળકો આધુનિક ખેતી પદ્ધતિનું જ્ઞાન, સુચારી, દરજ્જાકામ, મોચીકામ જેવા એકાદ ધંધાની તાલીમ મેળવે. સાળામાંથી બહાર નીકળી એ એકાદ જમીનનો ટુકડો સંભાળશે, એ પર ખેતી કરશે અને ખેતીના સાધનો અને ખેતીના ઉત્પાદનના બજાર માટે એ સહકારી ધોરણે વ્યવસ્થા કરશે.

એના કામથી પ્રભાવિત થઈ ફાડી ફાઉન્ડેશને એને નિયાજ શરૂ કરવા ૫૩૦૦૦ પાછંડ આપવાનું ફરિયાદ અને ૧૯૫૩ના માર્ચમાં ૧૮ ઓક્ટો સાથે એણે સાળા શરૂ કરી દીધી. આજે એ સંખ્યા ૮૦ પર પહોંચી છે. બધાં બાળકો સાળાના આશ્રમમાં જ રહે છે, પોતાનો ખોરાક પોતે પેદા કરી લે છે, અને પોતાનાં કપડાં અને ફર્નિચર પણ જાતે તૈયાર કરી લે છે.

પેસા મળતાં જ અલામી એક ડેરી, પેસ્ચુરાઈઝીંગ પ્લેન્ટ, એક કાપડ મિલ, એક ટાઇલ્સ અને એક દટની ફેટકરી અને એક હાપખાતું કાઢવાના મનોરથ સેરી રહ્યો છે આટલેથી એની મુશ્કેલી પૂરી થતી નથી.

એની નિશાળમાં સો છોકરાનું એક એકમ પૂરું થાય એટલે બીજા સોનું એક એકમ અને એક એકમ બંધેનો માટે કાઢવાનો એ ઇરાદો રાખે છે. એ કહે છે કે એક ખેડૂત સાનો પ્રગતિશીલ ક્યારે બની શકે ત્યારે એની પત્ની પણ ડેળવાયેલી હોય ત્યારે જ.

અલ્લામી દાવો કરતો નથી કે જોડનનો નિરાશ્રિત સવાલ તેણે ઉઠેલી નાખ્યો છે. જો કે એના ઉઠેલની એક ચાવી એણે અવશ્ય બતાવી છે અને આજે દુનિયા બનેલી જમીન પર ગુજરાન અલાવતા ખેડૂતોના આધારે રોજ મેળવતા મોઝી, દરજી કે સુધારની સંખ્યા પણ કંઈ કમ નથી. છતાંયે પોતાને હાથ લાગેલી નાની સરખા ચોજના પાછળ આજે થ લાગી રહી છે અને સાજ પડે, ત્યારે પોતાના બે ઓરડીના નાના સરખા મકાનની ઓસરીમાં ખુરશી નાખી, ફૂલતા સૂરજના આછા તેજમાં લહેરાતી 'વાડીઓ અને લીલાછમ ખેતરો, દોડતા મરઘડાં અને ખેતરમાંથી પાછા ફરતા ઢોર, રમતા બાળકો અને હિસાદબેર ડગ માંડતા ખેડૂતો તથા યુવાનો જુએ છે ત્યારે એનું હૃદય એક અકથ્ય આનંદસહ સ્થામી કૃતજ્ઞતા અનુભવે છે. ત્યારે એને લાગે છે કે દુનિયાના ઘણા થોડા સુખી જીવોમાનો એક એ છે.

શ્રદ્ધા રાખો

એનું નામ મીડલમેન, પશ્ચિમ જર્મનીના એક, સહેરમાં આવેલી બે ફેક્ટરીઓનો એ જનરલ મેનેજર. પોતાનો ધંધો સુખચેતથી એ કરતો હતો. એવામાં ૧૯૪૬ના ફેબ્રુઆરી માસમાં રાજ્યના વડા પ્રધાનનું એને તાત્કાલિક તેડું આવ્યું અને એ એમને મળવા ગયો. વડા પ્રધાને દર્દમય ભાષામાં એને જણાવ્યું, “પૂર્વ જર્મની અને પાડોશી દેશોમાંથી લાખો જર્મન દિવરતીઓ અને નિરાશ્રિતો આપણા રાજ્યમાં આવે છે એ સૌને ટેકાણે પાડવાના છે. એ કામ તમે ઉપાડશો ?”

રાજ્યના ત્રીજા લાગનાં ઘર ઓમનવર્ષીથી ભરમીભૂત થયાં હતાં. લાખોના આ વસવાટ માટે નહોતાં નાણાં, નહોતો પૂરવડો, નહોતા કમંચારીઓ અને નહોતી ઓફિસ. છતાં મીડલમેને એ ભરીરથ કામ ઉપાડ્યું. રાજ સવારે એ ફોન પર રાજ્ય અધિકારીઓને પૂછી શેતો કે એ દિવસે કેટલા ટી, પ્રુપ અને બાળકો આવવાની ગણતરી છે એની ગોઠવણમાં લાખી જતો. એની સરેરાશ રોજની ૧૨૦૦ માણસોની હતી.

સૌથી પહેલી જરૂરિયાત વસવાટ હાવણીની હતી. મીડલમેને રાજ્યની સદાયથી શાળાઓનાં મકાનો, અર્ધજગન મંદિર-નિવાસો અને અશક્તાશ્રમોનો કબજો મેળવ્યો, અને એમાં નિરાશ્રિત વહુજારો અને દિવરતી કાફલાઓને ઉતારવા લાગ્યો.

પછી સવાલ આવ્યો એ સૌને ભોજન પીરસવા યાત્રી, વાટકા અને જળપાત્રોના વાસણના વેપારી એવા એક મિત્રને એણે ફોન કર્યો. એણે પૂછ્યું, “પણ, એના દામ કોણ ચૂકવશે ?” મીડલમેને જવાબ વાળ્યો, “વિશ્વાસ રાખો. ગમે તેમ કરી તમારું પતાવીશું.” મીડલમેનનો આ જ સૌને માટેનો રથાથી ઉત્તર હતો : “શ્રદ્ધા રાખો. બધું કરીશું. દરેકનું બીલ ચૂકવીશું.”

અમેરિકન સેન્ય પાત્રેથી એણે પંદર વેગન વપરાયેલું તબખું સાધન ખરીદ્યું. કાંટું ઘટેલું કેનવાર્ડ સૌથી પહેલું કાપી લઈ એને

ગોદડીઓ બનાવવામાં વાપરી દીધું, અને એને ઓઢા મદાવ્યા કાથળાના કત્તાનના આખા કેનવાસમાંથી એણે કપડાં અને ઓવરકોટ બનાવ્યાં. હિજરતીઓમાંથી જ નવ હોશિયાર દરજી વીણી લઈ દરેકને પચીસ 'જશ્ય' મદદમાં આપ્યા અને એમ એમની જ મહેનતથી એણે એ નકામા તબૂના કાપેડમાંથી ૮૩૦૦૦ જોડ કપડાં કર્યાં અને દસ સિલિંગના સરતા દામે એક જોડ વેચી.

બાકી રહેલા ટુકડામાંથી એણે હાથમોજા તૈયાર કરાવ્યાં અને બજારમાં જમારે કાળાબજારમાં એક પાઉન્ડથી ઓછી કિંમતે એક જોડ મેળવવી દુર્લભ હતી ત્યારે તેણે સંધ્યાસુધીથી તૈયાર કરેલી ૪૨૦૦૦ જોડ માત્ર ત્રણ પેન્સે આપી !

જ મહિના પછી આ આખા સોદાને એણે હિસાબ કાઢ્યો ત્યારે બધું ય પતાવતાં એક લાખ માર્ક વધ્યા !

આ રીતની શરૂઆતથી સૌને ખાત્રી થઈ કે ભતમહેનતથી થાણું બિશું કરી શકાયે.

મીડલમેન એની યોજનાઓ આગળ ધપાવવાનું વિચારી રહ્યો હતો ત્યાં દેશભરમાં એક કટોકટી બોલી થઈ, હિજરતી અને નિરાશ્રિતોની આ સતત વજુઝારથી મુંઝાયેલા ૪૯૬ નગરપાલિકાના નગરપતિઓએ સામટા રાજનામાં આપી દીધા અને કામ રથગિત થયું.

આ સૌની તાત્કાલિક એક સભા બોલાવાઈ અને મીડલમેને એમને જ કલાક સતત સમજાવટ કરી કે રાષ્ટ્રિય કટોકટીના આ પ્રસંગે આપણે હાથ હેઠા કરીએ તો આપણા સૌની કૃપ લાગે અને દેશને લાઠન મળે. મીડલમેનની કુનેહભરી સમજાવટને પરિણામે સૌએ રાજનામાં પાછા ખેંચ્યા અને એ આ નિરાશ્રિતોની વજુઝારને કામે લગાડવાના પેતરા ગેઢવવા લાગ્યો.

એક દિવસ જરીકામ કરતો એક નિરાશ્રિત વેપારી એને મળવા આવ્યો, અને એમનું કામ શરૂ કરવા એણે મકાનની માગણી કરી.

મીડમેનને પહેલા તો સૂઝ પડી નાહ અને એ લાચારી વ્યક્ત કરવા ઈચ્છતો હતો હતો ત્યાં એને પુરાણી લશ્કરી જરાકો યાદ આવી. જારી-મારણ વગરના એ છાપરામાં એણે એમને વસાવ્યા. પછી એક બેન્કની લોન મેળવી એને હીક કરાવ્યા. ૩૫૦૦ હાથ ત્યાં કામે લાગ્યા! આજે પ્રતિભાસ એ સાડાત્રણ લાખ પાઉન્ડના માલની નિકાસ કરે છે અને એમ દેશને અનાજની આયાત કરવા જરૂરી નિકાસ લડોળ પૂરું પાડે છે.

એટલામાં દ્રાક્ષ હિંગાડનાર ખેડૂતોની એક મંડળીને એને મેટા થઈ ગયો. એમણે દ્રાક્ષ માટે જમીનની માગણી કરી મીડલમેનને ક્યાવ જમીનના દર્શન થયા નહિ એટલે એક ખેડૂતે કહ્યું, “જ્યાં આજ સુધી કરુણ ન ગિયું હોય એવી કોઈ જગા જતાવો તો પણ આવશે.”

મીડલમેન એમને એક તૂટેલા વિમાનઘર પર લઈ ગયો. ત્યાં એ લોકોએ ઝૂપડા બાંધ્યા, અને અઠનાડિયા પછી એ ત્યાં જોવા ગયો તો પેલા લોકોએ જમીન સાફ કરી દ્રાક્ષના છોડ લગાવી દીધા હતા. આજે એ વિમાનઘર પર ૭૨ કુટુંબોએ નવું ગામ વસાવ્યું છે અને તેને સત રટીફન નામ આપ્યું છે.

એવામાં મીડલમેનની નજર પડી દેવના હજારો માખાપ વિહોણા, ગેરરગતે દોરાયેલા જર્મન મુનાને ૫૨ અંતર વિષત્તિનો ભોગ બનેલા એમાના કેટલાક બાળ ગુનેગાર પણ થઈ ગયા હતા. કેટલાક વેપારી મંડળોએ આસ મુવાનોને ધણી લીખવી રામે પાડના માટે બાળપર શરૂ કર્યા હતા. આવા બાળધરની મુનાકાતને પરિણામે મીડલમેનને લાગ્યું કે એ ગરાગર નહોતું. એ બાળકોને કુટુંબજીવનની અનિવાર્ય જરૂર હતી!

મીડલમેને જોયું કે કેટલાક કુટુંબો ત્રણ ઓરડાવાળા પર ઊભા કરતા હતા એ ચાર ઓરડી બાધે તો સદેવાઈથી એક બે ભગ્નકુટુંબ મુવાનોને રાખી શકે અમેરિકન મિત્રમંડળને સમજાવી તેણે એવી

યોજના કરી કે ચાર ઓરડી બાંધવા તૈયાર ચનારો ઉપરનું મંડળ સારી મદદ કે લોન આપશે અને બાંધકામ સાહિત્યમાં એમને પ્રથમ પસંદગી મળશે, નતીજે એ આવ્યો કે ફેટલાક કુટુંબને ઘર માટે જરૂરી મદદ, લોન કે સામગ્રી મળી ને ફેટલાવ જીવાનોને કુટુંબહૃદ મળી.

હવે સવાલ આવ્યો ખેડૂતોના. નહોતી એમની પાસે જમીન કે નહોતા હથિયાર. પુરુષો પણ મોટા ભાગના બોબવર્ષીમાં ખલાસ ગઈ ગયેલા. સામાન્ય રીતે જમીનવાળા ખેડૂત યુવાનને પરણવા ખેડૂત યુવતી તૈયાર થાય. મીડલમેને એવો કાયદો કરાવ્યો કે જે નિરાશ્રિત ખેડૂત યુવાનને પરણશે તેને પાંચ વર્ષ સુધી કરવેરામાંથી મુક્તિ મળશે. પરિણામે વીસ હજાર છોકરીઓ નિરાશ્રિત યુવાનોને પરણી ગઈ અને બધાને અહીં તહીં જમીન આપી કામે વળગાડ્યાં.

હવે અણઉદેશ્યો કાયડો રહ્યો નિરાશ્રિત ડોક્ટરો, વકીલો વગેરે ધંધાદારીઓને. ધંધાદારી ઈર્ષી ને હરીફાઈને કારણે એમને સ્વીકારવા કાર્ડ તૈયાર નહોતું.

મીડલમેને પોતાની કચેરી પાસે નવી વસ્તી અને એની આ અંગેની જરૂરિયાતોના વિગતે નકશા તૈયાર કરાવ્યા અને બધા વકીલ, ડોક્ટરોને ભેગા કરી એમને સમજાવ્યું કે વધેલી વસ્તીના હિસાબે નવા માણસો ક્ષેત્રમાં જંપલાવશે તો એમને મુશ્કેલી નહિ નડે. એ સમજાવટને લીધે અણુઘટતી હરીફાઈ કે ઈર્ષી અટક્યાં અને નિરાશ્રિત ખેડૂત પાસેથી સાધનો માટે લોન અપાવી એ સૌ વકીલ ડોક્ટરોને એણે ઠેકાણે પાડ્યા.

પણ આ બધામાં એને નાણાની ખૂબ તંગી લાગી થઈ. આવકના ૪૦ ટકા જેટલો આવકવેરો નાખવા છતાં ખાડો તો એટલો જ રહ્યો એટલે મીડલમેને એક અભૂતપૂર્વ યોજના હાથ ધરી. એણે એક એવો કર નાખ્યો કે દરેક જર્મન પાસે ૧૯૪૮માં જે હાઈ મિલકત હોય તે બધીના અઘી ભાગ સરકારને ઈકવાલાઈઝેશન ટેક્સ તરીકે આપી દેવો અને આ કરની રકમ પછીના ત્રીસ વરસમાં સરખે હોતે

સરકાર પાછી વાળગે એમ ઠરાયુ. નિરાશ્રિતોને આ કરમાથી ૧૭૦૦ પાઉન્ડની મતા સુધી મુક્તિ આપી પરિણામે એ યયુ કે વીસ કરોડ પાઉન્ડ, ૨૨ પેટે એને પ્રતિવર્ષ મળતા થયા અને એનું કામ પાટે ચડયુ

પરિણામે એને ૧૧ પડના અત સુધીમા ૫૯૧૦૦ હાયડ્રોગેન્ડ્રો, ૮૩૮૨ ફેક્ટરીઓ ૩૮૪૦૦ નના ખેતરો વસાવ્યા ત્રીજા ભાગની વસ્તીને નના મકાનોમા વસાવી દીધી કે અને એક કરોડ ૪ લાખ જેટલા ધરવિહોણાને એણે ધરકામની હુક આપી છે

હરેજ સમાદને અતે એ નવા ઠામડેકાણે પડેલા દેશજનોની મુલાકાતે જાય છે એવી એક મુલાકાત તસમે એણે એક નાની ખૂપડી આગળ પેળી પેળી અને ગૂંથ્યા કરતી એક દહાને જોઈ ધરમા રાયરચીનામા માત્ર દેનદારનાં મે જોખા જ હતા પણ જોખા પર એક પ્યાલામા ફૂલ ગોળી રચા હતા વાતવાતમા એને ખજર પડી તે એ દહા એક વખત ૬૦૦ એકરના ખેતરની માલિક હતી એનું ડઝન ઉપરાંત માણસોનું બપુ લાદ્યું ધર મુદમા વેરવિખેર ચર્ચ ગયું એનો પતિ તે અર્ધો ડઝન ઉપરાંત છોકરા એમા ખપી ગયા હવે એ છોકરા અને બે છોકરી સાથે સાથે એ ખૂપડીમા રહેતી હતી ચારેય જણ આણખાણુ કામે લાગના હતા

એની વિતકકથા સાલગીને મીડનમેને એ દહાને કહ્યું, “માજી, તમારે માટે હું કશું કરી શકું તેમ હોઈ તો તે કરતા મને ખરેખર આનંદ થશે”

ડોક ધૂણાવતા એ દહાએ કહ્યું, “અમારે રહેવાને જાપડુ છે, ખાતા પૂરતું અન્ન મળે છે અને ધરના જધા કામે લાગ્યા છે હાલ પૂરતું આ ધણું છે બાકીનું અમે આપમેળે ફેડી લઈશું.”

મીડનમેનના મહેરા પર સિમત ફરક્યું એ દહાને ખચ્ચી કરવાનું મન થયું કારણ કે એના સારાય જીવનનો પાઠ એ પાકી રીતે પામી ગઈ હતી

જીવનનું ભેમ

૧૯૬૨ના જુલાઈની વીસમી તારીખનો એ દિવસ. યુનિવર્સિટીમાં રજા હતી એટલે ન્યુ હેમ્પશાયર યુનિવર્સિટીના થોડા વિદ્યાર્થીઓ એક જળધોધ ભેવા અને આબુબાબુના પ્રદેશમાં રખડવા ગયા હતા. એ વિદ્યાર્થીસમૂહમાં ડોરોથી નામની વીસેક વર્ષની એક યુવતી હતી. ડોરોથી એ યુનિવર્સિટીની એક એમ્પીઅન તરનારી હતી. એની હિંમત પણ અપૂર્વ હતી. એટલે ગ્રેનાઈટ પથ્થરની જિંડી ખીણમાંથી વહેતી સ્વીફ્ટ નદીના બે ધોધ વચ્ચે ધૂમરીઓ લેતા પાણીવાળા એક ખાખોચિયામાં નાંવાના એને કોડ હતા. આવનાની સાથે જ નાંવાનો પોવાક પહેરી એણે પડતું નાંખ્યું અને ધૂમરીઓ લેતા પાણીને પાર કરીને એ નીકળી ગઈ અને સૌની સાથે જપોરના ભોજનમાં સહભાગી બની.

જપોર પછી આખી ટુકડી નદીના બે કિનારે રખડવા નીકળી પડી, અને એમ ખરબચડા ખડક, જિંમી નીચી ભેખડો, નદીની રેતી અને પથ્થર કાંકરા ફૂદતાં ફૂદતાં ધાક્યા એટલે પાછાં વળ્યાં અને પોતપોતાની મોટરમાં ગોઠવાતાં હતા ત્યાં કોઈકે પૂછ્યું, “ડોરોથી ક્યાં ગઈ?” થોડાક મિત્રોને ધોધના ઉપરના ભાગે એક ખડક ઉપર ઉભેલી ડોરોથીની પાણી પર પડતી જાયા ભેવાનું આણું પાતળું રમરમ્ય થયું.

તરત જ બધાં દોડ્યાં અને ખીણ અને ટેકરાની ટોચેથી તેમણે અવાજ કયો, “ડોરોથી, ડોરોથી!”

ક્યાંયથી કશો અવાજ ન આવ્યો. એટલે ટુકડીના યુવાનો એક પછી એક નદીની આબુબાબુના જવા ખડકે ખૂદી વળ્યા. કેટલાક બંને ધોધની ઉપરવટ અને નીચેના પાણીમાં ડૂબીઓ મારવા લાગ્યા પણ ક્યાંય કશી નિસાની દાખ ન લાગી એટલે એડમન્ડ નામના એક સાદસિક-યુવાને તો પ્રવાહમાં જ પડતું નાખ્યું. પડતાથી સાથે જ

ધોધમાર વહેતા અને નીચે પડતા પાણીના પ્રવાહમાં એ એવે! તો તણાએ કે પહેલા ધોધની નીચેના ખાખોચિયામાં એ પડ્યો ન પડ્યો ત્યાં તો નીચે જેંચાયો અને દેખાતો બધ થયો ! સૌના છવ તાળવે ચોંટ્યા ત્યાં તો ખીજ ધોધની નીચેના પાણીમાથી આખા શરીરે ઉઝરડાવાળો અને લોથપોથ થયેલો એડમન્ડ ફેંકાર્ષ બહાર આવ્યો.

વાત એમ બની કે પહેલા ધોધ નીચે ખડકમાં એક મોટું ભગદારું પડેલું હતું અને એમાંથી ઘસાતો દટાતો એડમન્ડ નીચે સહીસલામત ફેંકાર્ષ ગયો હતો. પણ આ ઉપરથી એટલું તો નક્કી થઈ ગયું કે ધોધના કોઈ ભાગમા ડોરોથી હતી જ નહિ, નીચે ઉપર તો એ ક્યાંય હાથ લાગી જ નહોતી.

પરિણામે એ પ્રવાસી દુકડીને એ નિર્ણય ઉપર આવવું પડ્યું કે ડોરોથી ધોધના પાછલા ભાગમાં ક્યાંક સપડાઈ ગઈ હશે અને ક્યારની ય રામદરણ્ય પહોંચી ગઈ હશે.

હતાં કેટલાએ બ્યથ્ ફૂલકીઓ મારવાનું ચાલુ રાખ્યું. ન્યારે ખીજ પાસેના ગામડે પહોંચી ગયા અને તેમણે પોલીસને ટેલિફોનથી આ અકસ્માતની ખબર આપી. એ કલાકમા તો પોલીસ, દાકતર, વીસ જંગલ અધિકારીઓ સાથે આવી પહોંચી અને બિલાડી મૂકવાનું અને વાસથી ડોરોથીને ગોતવાનું શરૂ કર્યું.

એમ મથામણ ચાલતી હતી ત્યાં એક જણને લાગ્યું કે એની બિલાડીને કશુંક નક્કર અથડાયું. એ જ ઠેકાણે ફરી બિલાડી ફેરવી તો બિલાડીને એક આંકડે કિરમજી રંગની રેશમી એક પટ્ટી ચોંટી આવી. એ ચિંદરડી ડોરોથીના સ્નાન પોસાકળી હતી.

હવે વાત નક્કી થઈ કે ડોરોથી ક્યાં હતી. પણ એ રથજે તો ધોધનું પાણી એટલું ગાડું હતું કે ત્યાંથી એના શરીરને બહાર ખેંચી કાઢવું અશક્ય જ હતું. એટલે એ લોકોએ પાણીના આખા વહેણને બદલવાનો મનસૂબો ગોઠવ્યો. પાણીનું એ વહેણ જાણ્યું વાળવા માટે રેતી ને પથ્થરો ગોઠવવા પડે. એવું સાધન તો તેમની પાસે હતું

નહિ અને ગત્રિનું અંધારું જામવું હતું. વળી પાણીના એ ધોધ નીચે ડોરોથી જીવતી હોવાની કાંઈ શક્યતા દેખાતી નહોતી એટલે વળતી સવારે બંધ બાંધી રાજ કાઢવાનું એ લોકો વિચારી શક્યા હોત પણ એ તો એ વિચારને પાછો ઠેલી, મારતી ગાડીએ પાસેના શહેરમાં પહોંચી ગયા. ત્યાંથી બટાટાના ખાલી કાચળા, પાવડા વગેરે લઈ આક્રમ્યા અને રેલીથી એને ભરી પાણી આડા જોઈવી દીધા. સાથે થોડાક પથ્થર પણ ગળડાવી લાવ્યા એટલે પાણીનું વહેણ પાતળું બન્યું એની ગજાના ગાયબ થઈ ગઈ અને નીચે પડતાં પાણી અર્ધપારદર્શક બની ગયાં.

આવાં આ પાણીની ધાર અને સીકર પાર ચીક નામના એક પોલીસે એક હાથ જીંચો નીચો થતો નિહાળ્યો એની ખિલાડીના આંકડામાં એ હાથ ભેરવાઈ શક્યો નહિ એટલે એણે છેડે માળાવાજો એક વાંસ બાંધ્યો અને જાણે કે ભારે ઉસ્તાદીથી પેલા હાથમાં ગાળો પરાવી ગાળાને ખેંચી એ, હાથ પર એસાડી દીધો અને જીંચો સપાટી નજીક ખેંચ્યો. પછી ખીજાએ એને પટ્ટા અને પગથી પકડી રાખ્યો ત્યારે એ ઠંડાગાર પાણીમાં એણે પોતાનો હાથ નાખ્યો અને મહા-મહેનતે પેલા હાથની નજીક પોતાનો હાથ લઈ ગયો અને ત્યાં તો, એની ભારે અજાયબી અને ચડકાટ વચ્ચે પેલા ઠંડા હાથની આંગળી-એએ એનાં કાંડાને વીંટળાઈને ભરડો લીધો !

ત્યારે સવાલ એ થયો કે ડોરોથીને થયું હતું શું !

જ્યારે સૌએ એને જોઈ ત્યારે એ શરત મારતી હતી કે એ પથ્થરે પથ્થરે કૂદતી કૂદતી ધોધની ધાર આગળની નદીને પાર કરી જશે. મધ પ્રવાહે એ પહોંચી ત્યાં એ લપસી અને સીધી ઘસડાઇ ધોધના પ્રવાહમાં અને ઊધે મસ્તકે પડી પેલા ખામોચિયા તરફ.

ત્યાં એકમનુકૂળી માફક ખડકના ખામોચિયામાં તથાઈનીએ જવાને કે પ્રવાહના વહેણ સાથે વહેવાને બદલે જળધોધની પાછળ નીચેના ભાગમાં ધસી આવેલા એક ખડક સાથે અથડાઈ ત્યાં પાણીથી ઘસાઈ

તેવાર થયેલા એક પથ્થરના પોલાણમાં એનો કાળો પગ ભરાઈ ગયો. એ ભરાવાની સાથે જ એ બંધી પડી ગઈ. એના પગ પેલા ખડક પર આવી રહ્યા ત્યારે એનું માથું અને હાથ ખડકની ધાર પર તોળાઈ રહ્યાં !

જીવવાના એક પ્રયત્નમાં અને પાણી ન પી જવાય એ હેતુસર ડોરોથીએ શ્વાસ ફૂંચે રાખ્યો. પણ સહેવાયું જ નહિ અને ફેફસાં ઘટ્ટી જશે એમ લાગ્યું ત્યારે એણે શ્વાસ મૂક્યો ! એની ગભરાટી હતી કે એ તરત પાણી પી જશે પણ એની ભારે અભયમી વચ્ચે એ મુક્ત રીતે હવા લઈ શકી, એના મુખમાંથી સજ્જ નીકળી પડ્યા, “ઓ પ્રભુ ! આ શું જાદુ ક્યો છે ?”

એની આજુબાજુ તો ધોધનાં પાણી ગર્જતાં હતાં અને અથડાતાં હતાં. છતાં માન્યામા ન આવે એવી વાત એ હતી કે એ ગર્જતા ધોધની પાછળ એનું શરીર સમાયું એટલી જગ્યા ફીણના પરપોટા અને ગોટગોટાથી જવાઈ હોવા છતાં પાણીમુક્ત હોવાથી, શુદ્ધ હવાયય હતી ! એ બમડવા લાગી, “મારાથી શ્વાસ લઈ શકાય છે. હું ફૂંચતી નથી, પ્રભુ કરે ને કોઈ વખતસર આવી પહોંચે તો બની જવાય !”

ગર્જતા ધોધપ્રવાહથી ડોરોથીના હોઠ ત્રણેક ઈંચ દૂર દળા. ધોધની સીકરથી એનો ચહેરો ભીનો મતો હતો, ધોવાતો હતો, ત્યારે શરીર પર તો પાણીની હોળો લાગતી હતી આમાંથી છૂટવાના એના પ્રયત્નના પરિણામરૂપે એનો સ્નાન ગ્રંથુવેશ ફાટી ગયો અને એ સાવ વજ્રદીન બની ગઈ.

આમ ફિકરમાં અને દંડીમાં એ ટરતી જતી હતી ત્યાં લીલા-પીળા રંગના પ્રકાશનો એને ભાસ થયો એટલે એણે ચીસ નાખવા યત્ન કર્યો પણ એ ધોધની ગર્જનામાં એની ચીસ તો ક્યાંય ફૂળી ગઈ.

પછીના સવાત્રણ કલાક તો એ ઘડીકમા લાન ચમાવતી તો ઘડીકમાં ચેતન પામતી. આમ એ ચેતન અને અચેતન અવસ્થા વચ્ચે એલાં ખાતી હતી ત્યાં એના ચહેરા ઉપર પેલા ખિલાડીના આકાશ

ફરતાં અનુભવ્યાં એને પકડી ઉપરના માથુસોને ખગર આપવા એણે ધણે ય પ્રયત્ન કર્યો, પણ ઠીકી ઠીકી ઠૂંઠા થઈ ગયેલા, અને ખડેર મારી ગયેલા હાથ આંકડાને પકડી શક્યા નહિ. એટલામાં પેલા દોરડાને ગાળો તેના હાથ નજીક આવ્યો. આખા શરીરનું જોર એકઠું કરી એક ગાળો પકડી લીધો અને પોતાના કાંડા આસપાસ એનો ભરડો લગાવી દીધો. પછી તો ઉપરના માથુસોએ કેટલાય આયકા માર્યા, કેટલીય દિશામાં એને આઘી પાછી કરી ત્યારે પેલા પથ્થરની પકડમાંથી એના પગને મુક્ત કરી શક્યા અને સૌની ગણતરીએ એના મૃત શરીરને જેથી બહાર લાવ્યા ત્યારે એ પાતળી વસ્ત્રહીન દેહચટ્ટિ આરસના પૂતળા જેવી લાગી હતી.

પણ એટલામાં તો સૌના અચાંખ વચ્ચે એ નગ્ન આરસ પૂતળાએ આંખ ખોલી. એના હોઠ વચ્ચે હીકકું રિમત ફરક્યું અને એ પૂતળાએ પોતાના બંને, બળહીન, કૌવતહીન હાથ પેલા સિપાઈના ગળે ભેરવી દીધા !

પાછાં વળતાં એમ્બ્યુલન્સ ગાડીમાં પેલા સિપાઈએ ડારોથાને કહ્યું, “મારી જિંદગીમાં સૌ પ્રથમ આજે શક્તિ આલિંગનનો મને અનુભવ થયો. પળવારમાં હું સાનસાન લગલગ ખોઈ બેઠો અને મેં તને ફેંકી દીધી.”

ઘણું જીવો હારી પોગો

ચાલ્સ' ઈ લિયટ ફોક્સ ન્યુઝીલેન્ડના એક મુખી કુટુંબનો નખીરો. ન્યુઝીલેન્ડના યુનિવર્સિટીની એમ. એ. અને ડી. લીટની ઉપાધીઓ એણે પ્રાપ્ત કરેલી. એ લાપાસાઓ હોવા ઉપરાંત શબ્દકોશ રચનાર પણ હતો.

વિદ્યાભ્યાસ પૂરો થતાં જ એનું મન પાદરી થવા તરફ વળ્યું અને તેમાંથી તેને નરભક્ષી માનવોના ઉત્કર્ષની ઝંખના લાગી એટલે યુવાન વયે ચાલ્સ' આધુનિક સભ્યતાનાં બધાં સુખસગવડોને તિલાંજલી આપી, અગાતયાસ, બ્રહ્મચર્ય અને ગરીબાર્જનાં વ્રત ધારી પોતાના હૃદયમાં પ્રેમનો સંદેશો લઈ પ્રશાંત મહાસાગરના અગાત ટાપુઓમાંના એક (સોલોમન ટાપુ સમૂહના સાંકોરોબાલ) ઉપર એક અધારી રાતે, એકલો અને અદુલો જતર્યો. દિવસે તો એ ટાપુ નજદીક એને જિતારી દેવાની કોઈની હિંમત નહોતી પરંતુ પાસેના ટાપુના મિત્ર વતનીઓએ તેને રાત્રે ત્યાં જિતરવાની હામ બીડી હતી એટલી એ નરભક્ષી માનવોની બીક હતી.

એ ટાપુ પર રહેતા મેલાનેસિયાન આદિવાસીઓ સાથે જ બધું કર લાગે, એમની નગ્ન પડખંદ કાપા, ઠેર ઠેર છુંદણાં અને માનવ કે દૂતરાના દાંતના હારથી શણગારેલી હોય. લાલ કાઠવ જેવા કલપથી રંગેલા લાંબા છૂટા વિખરાયેલા વાળવાળો અને મોઢામાંથી પાનનાં લાલ દીપાં ટપકાવતો આવો એકાદ માનવી, જંગલની કેડીના એકાદ વર્ણાંક પર તમારી હડકેટમાં ચઢી બસ તો બીકના માથો તમારું લોહી જ ચીજી બસ.

આવા આ ટાપુ પર અધારી રાતે જિતરી યુવાન ચાલ્સ' અંદરના વિસ્તારો તરફ ઝડપથી ડગ માંડ્યા ત્યારે એને મૂકી જન રાતો એવી ગણતરી હતી કે એકાદ બે દિવસમાં એની ખોપરી પેળા નરભક્ષી માનવોના ખોપરીસમૂહમાં સ્થાન પામી જશે. પણ અઘડાયું ત, પ્રેમભરપૂર

હૃદયે એ નરભક્તસો પાસે વિના હથિયારે પહોંચ્યા ત્યારે પોતાની રનેહાડું લાગણીથી એણે સૌને એવા તો ભીંજી નાખ્યા કે એ પરથરનાં હૃદય પીગળી ગયા. એટલું જ નહિ એ બધાં એના પ્રેમપાશમાં એવાં તો જકડાઈ ગયા કે આજે એ ટાણુ પરથી નરમાંસ ખાવાની એ અમાનુષી, ધૃત્યારપદ પ્રયા સદંતર નાખૂદ ચર્મ ગર્મ અને પોતાની રહેણીકરણી, ખાનપાન, પોશાકપહેરવેશ, વગેરે સૌ બાબતોમાં ધરમૂળની કાપાપલટ થર્મ સમૂળી કાન્તિ થર્મ.

આ સમૂળી કાન્તિ કરવાની એની ધાંત અહિંસક રીત પણ અજબ હતી. આ પચાસેય વરસ દ મ્યાન એ એમના ભેગો, એમનો બનાને રહ્યો, અને અજ્ઞાન, નરભક્ત અને રોગ સામે અણુદ્રોહ લડત ચલાવતો રહ્યો.

શરશરમાં તો એ સૌ એને એક નવાઈની ચીજ તરીકે જોવા આવતા પણ થોડા જ વખતમાં એ સૌને એવા તો માનીતો બની ગયો કે ગામના વૃદ્ધોએ એને ઝૂંપડી બાધી આપી અને ધીરે ધીરે એને કહ્યું કરતા થર્મ ગયા.

એણે શરઆત કરી દવાથી. એને વૈદકીય જ્ઞાન નહોતું અને એની પાસે દવાઓ પણ થોડી જ હતી છતાં એ દરદીની પાસે કશા ય ડોળ સિવાય ખેસી જતો, તેના ધગધગતા કપાળ પર પોતાને કંડો હાથ ફેરવતો, એ નગન જંગલી દરદીઓની ધાસની પયારીઓમાં તેમની સાથે સૂતો અને તેમનામાં શ્રદ્ધા અને પ્રેમના અંકુર પેદા કરતો, એ એમનાં ખેતરોમાં ગાજર અને બીજાં કદમૂળની ખેતી કરવામાં સહાય કરતો, તેમની જ સાથે કદમૂળ, વંદા વગેરેનું બનેલું ભોજન કરતો, તેમના જંદવાડને સહન કરતો, તેમનાં દેવદેવીઓને રીઝવવાની વિધિઓમાં વિના સંકોચે લાગ લેતો, તેમના સમૂહ નૃત્યોમાં જોડાતો અને એમનામાં વિશ્વાસ જન્માવી નવી ડેડીએ દોરતો.

થોડા વખત પછી એણે પોતાની ઝૂંપડીમાં વાસનું બોંયતળિયું જડ્યું એટલે સૌએ એમ કહ્યું અને સૌ ભેજ્યા જમ્યા. એ વારંવાર રનાન કે વા લાગ્યો એટલે એનું અનુકરણ કરતાં બધા જ નાના

પગલાં પરથી આદમીને વરતવાની આ લોકોની શક્તિ પર અને તે પણ છોકરાંની, પોગો મુખ્ય છે. માર્છલો સુધી પગલાં પરથી માથુ-સને એ વરતી કાઢે છે. એ એમની સૂક્ષ્મ અવલોકન શક્તિનો એ પરચો ગણે છે અને ઉજ્જવળ ભાવિનાં મગલ સ્વપ્ન એ સેવે છે.

પોગોએ એમની ભાષા સાંમળી અગ્રેજી બાળાખડી પ્રમાણે એને લખવાની શરૂઆત કરી જુવાનોને એ શીખવી દીધી છે અને એ જુવાનોને શિક્ષકો તરીકે ઉપયોગ કરી એ હાલ શાળા ચલાવે છે.

આ પ્રદેશના લોકો અને તેમના જીવન વિષે વિદ્વતાભરી માહિતી આપતો એક ગ્રંથ પોગોએ લખ્યો છે અને સન ૧૯૨૪માં એ લંડનથી પ્રસિદ્ધ થયો છે.

અર્ધી સદી નોટલા આ ટાપુ પરના વસવાટમાં એ ભાગ્યે જ પાંચ છે વખત ટાપુ બહાર ગયો છે. અરે ! જાપાનીઝોએ ટાપુ પર હુમલો કર્યો ત્યારે પણ એ ત્યાં જ રહ્યો અને એમને ત્યારે પોગો વિશે ખમર પડી ત્યારે એને પકડી એની પાસે માહિતી મેળવવા એમણે આકાશપાતાળ એક કર્યો, પણ એના શિષ્યોએ બધો વખત એને એક ગામથી બીજો એવો તો સાચવીને ફેરવ્યો કે જાપાનીઝોની બધી મહેનત અર્થ ગઈ.

પોગો આજે ૫ જંગલમાં એમની સાથે રહે છે. એમનો જ ખોરાક ખાય છે; એમનો ઘર્ષને જીવે છે. બહારનો ખોરાક મંગાવવાની કે પૈસાની એને જરૂર લાગતી નથી. હમણાં હમણા પ્રતિ વર્ષ બે વખત એમના બિરુપ પોગોને ગળવા આવે છે ત્યારે એને માટે જરૂરી ત્રીજવરણો અને તમાકુ લેતા આવે છે એટલે પોગોને આજે છોતેર વરસની ઉંમરે પણ આ જંગલી પ્રદેશ છોડવો ગમતો નથી અને પોતાના જીવનની સંધ્યા આ એક સમયના નરલક્ષી લોકોને શિક્ષણ, ઉપદેશ અને સદાય હારી પ્રજાને મારગે દોરી જવાના વિવાદસહી તથ્યના સેવે છે.

ધણું જીવો એ હારી પોગો.

લાગ્યા અને ઢેલવાય ચામડીના રોગમાંથી સૌને એણે ઉગાધાં. રહેતે રહેતે એણે એમના ભોજનની રીત અને વાનગીમાં પણ સુધારા કર્યાં.

આ અર્ધી સદી દરમિયાન એ એકસો ચાર વખત મેડેસ્થિના ભોગ બન્યો છે. આ તાવથી ધણી વખત એ જંગલમાં જ બેઠાન બની જિંધો પડી રહ્યો હોય એવી દશામાં તેના શિષ્યોને હાથ લાગતો એટલે તો એમણે એતુ' નામ હારી યોગો પાડ્યું. અને અર્ધ યાવ છે જમીન ઉપર જિંધો પડી રહેનારો.

વિયુવવૃત્તીય આ પ્રદેશના હરેક રોગને એ ભોગ બનેલો છે. ઢેલક વખત તો એ જાણીબુઝીને એવા રોગ શરીરમાં ધુસાડતો તો ધણી વખત તો એના દરદીઓ એને રોગની બેઠ આપતા. જાણીબુઝીને રોગ લેવા અંગેની એની દલીલ એવી હતી કે રોગને કારણે પેદા થતો દુઃખનો આપણને અનુભવ ન હોય તો એ રોગથી પીડીત વ્યક્તિને હું શી રીતે સહાય કરી સકું? ઢેલક વખત રોગને ઉપાય શોધવા એ રોગ નોતરતો.

આ રીતે જ એણે પોતાને થયેલા લા પર ત્યાંની જંગલી માખને બેસાડેલી. એને કારણે એના પગમાં ઠારીઠારીને મોઢું કાણું પડ્યું. અને જુદા જુદા પ્રયોગો કરી તેનો ઉપાય શોધી કાઢ્યો.

એવી જ રીતે ત્યાંના પ્રદેશમાં અદાર ઈંચ લાંબા રાક્ષસી કાનખજૂરા થાય છે. એ એવા તો ઝેરી હોય છે કે એ કરડે ત્યારે શરીરનો અત્યવ કૂલી જાય અને અદાર કલાક સુધી પાર વિનાની પીડા થાય. આવી પીડા અનુભવતા પોતાના શિષ્યોને જોઈ એક દિવસે એણે એવા એક ખજૂરાને પોતાના હાથ પર કરડાવ્યો અને અદાર કલાકની વેદના અનુભવી. ધણી મહેનત છતાં એને ઈલાજ ન જડ્યો પણ ત્યાર પછી ત્યારે ત્યારે એને એ ખજૂરો કરડે ત્યારે એ ઘડિયાળને આવી આપી, તદાર સિગારેટ લઈ ચૂર્ક જાય. દર કલાકે એક સિગારેટ પી એ વેદનાના અદાર કનાક પૂરા કરી સોજે ઉતરતાં ઉભો ચર્ધ પોતાને કામે લાગી જાય.

આ લોકોના અધશ્રદ્ધા, વહેમ અને ભૂતપ્રેતની માન્યતાઓમાં પણ એ વિતાવિરોધે સામેલ થતો. દરિયાકિનારે નગ્નાવસ્થામાં ઊભા રહી અગ્નિની ઝળક ડાકતું 'ખ' ડાની ખાની હાથમાની છિપેલીઓરૂપી નાણું કાદતા જાદુગરને એણે જોયો છે. તો ત્યાંની ટોળીના આગેવાનના શબ્દના અમતકારીક અગ્નિદાહને પણ એણે જોયો છે. એ અગ્નિદાહમાં અગ્નિ શરીરના હાડકાને ઓગાળી ગયો અને ખાની દાઝયા સિવાયની ચામડીનું જોળિયું પડી રહ્યું. એવી જ રીતે પોતાના વડીલોને દરિયાની એક ખાડીમાં મૃત્યુ પછી પધરાવનાની અભયમ ઘટનાનો પણ એ સાક્ષી બન્યો છે. બેઠકની સ્થિતિમાં શમને પથ્થર સાથે બાંધી એ પાણીમાં ઊતારે છે અને એક કુટુંબના બધા વડીલોને નીચે વર્તુળાકારે ગોઠવે છે. દર વરસે હરેક કુટુંબ પોતાની નાવડીમાં જેસી એક દિવસ આ વડીલોને સન્માનવા પહોંચી જાય છે. સ્વચ્છ, પારદર્શક પાણીમાં નજર કરતા એ ગધા વડીલો આમતેમ જૂલતા કે વાતો કરતા હોય એવા લાગે છે. આ બધું કેમ બને છે તે એ કહી શકતો નથી એને પોતાને પણ સમજ પાતી નથી કે આ ધમા શમ સડી કેમ જતા નથી કે એમને માછલીઓ ખાઈ કેમ જતી નથી !

આ બધાં જ છતાં એમની ભૂતપ્રેત, ભૂવાન્નેગી, મતરજ તર કે બાધા-આખડીની માન્યતાઓ પર હાલો કરતું વેણ એણે કદી ઉગ્રચાલુ નથી. એ સમજતો હતો કે ભૂવાન્નેગીઓના શત્રુ મનીને એનું કામ સરે નહિ એટલે એમને પણ પોતાના દોસ્ત બનાવી એણે આખી જાતને એકચરવાદ તરફ દારી. ધીરેધીરે તેમના બોલી પકડી. તેમના આગળ પ્રવચન શરૂ કર્યો પરિણામે આજે એ પ્રદેશમાં એ લોકોએ પોતે યાદને એક લખ્ય દેનળ ઊંચું કર્યું છે જેના સભામય પરથી એ દર રવિવારે ઉપદેશ આપે છે. આ દેવળની લખ્યતાનો ખ્યાલ એ પરથી આવશે કે પચોતેર પચોતેર ફૂટ ઊંચા, અદાર ઇંચ પહોળા મેહોગનીના યાજવા પર એ દેનળ ઊંચું કર્યું છે અને ડાપરામાં

તથા બાજુમા કાળજીપૂર્વક વાસ અને ખીન્ન વેલા મૂંચી એને વરસાદ અને તાપથી રક્ષુ છે મચમા કળાત્મક કોતરણી કરી છે અને તેમાં એક મોતી જડયુ છે.

આમ એમને અધશ્રદ્ધા અને વહેમના જિંડા ગતમાથી બહાર કાઢી સાચા ધર્મ પ્રતિ એણે એમને દોષો છે. નરમાસ બક્ષણની વાત સૌ જૂલી ગયા છે એટલું જ નહિ પણ મિત્ર કે મહેમાનના આદરસત્કારના અગ્ર તરીકે પોતાની પત્નીનો ઉપભોગ કરવા દેવાની પ્રથામાથી પણ એમને વાળી લઈ પતિપત્નીના પાવિત્ર્યની ભાવના પણ જગાવી છે.

આ લોકો શ્રદ્ધાપૂર્વક એને અનુસરે છે એનું ખીન્નું એક કારણ પણ છે. એમની કેટલીક પદ્ય અને તંદુરસ્ત પ્રયાઓનો એ પુરસ્કૃતી બન્યો છે. ઉદાહરણ્યારે જ્યારે બે માણસો લઢે ત્યારે મુર્ચાસ્ત પહેલા વિજયી બનનારે હારનારને ત્યા પહેાચી, પોતાની શુભ ભાવનાના પ્રતીક તરીકે એને ઘોડી ઢિપોલીઓ (ચલણ) આપવાનો રિવાજ છે, આ ઢિપોલીઓ એ સાચવી રાખે છે. અને એનો દીકરો મોટો થાય ત્યારે આપનારના દીકરાને એ પાછી વાળે છે અને બને પક્ષે વચ્ચે ખીજ પેઢીમા મુમેળ જન્મ્યો છે એના પ્રતીક તરીકે એક સંયુક્ત મીજબાની જોડાય છે.

આ લોકોની ટીઓ બહુ કપડા પસંદ કરતી નવી. તાજેતરમાં એમને બધ ચણિયા પહેરવા માટે આપ્યા તો એમણે પવન આવે અને બ ધિયાર ન લાગે તે ખાતર તેમા બળને મોટા કાણા પાડયાં તો પગોએ એનું એ રીતે સમર્થન કર્યું કે બધ કપડાથી વધુ ચામડીનાં રોગ થવા સંભવ છે એટલે ઓછા કપડા એ આશિષ છે.

એ જ પ્રમાણે કોઈ આદિવાસી ભાષણ આપે ત્યારે અંતમા પોતાને શાંતિથી સાલજ્યા બદલ દરેક વિનથી શ્રોતાજનને એ પૈસા વહેચે છે પોગોને લાગે છે કે આ પ્રથા અનુસરવા જેવી છે

પગલાં પરથી આદમીને વરતવાની આ લોકોની શક્તિ પર અને તે પશુ છોકરાંની, પોગો મુગ્ધ છે. માર્છલો સુધી પગલાં પરથી માણસને એ વરતા કાઢે છે. એ એમની સૂક્ષ્મ અવલોકન શક્તિને। એ પરચો ગણે છે અને ઉજ્જવળ લાવિનાં મમલ સ્વપ્ન એ સેવે છે.

પોગોએ એમની ભાષા સાંભળી અગ્રેજ બાળાખડી પ્રમાણે એને લખવાની શરૂઆત કરી જીવાનેને એ શીખવી દીધી છે અને એ જીવાનેનો શિક્ષકો તરીકે ઉપયોગ કરી એ હાલ શાળા ચલાવે છે."

આ પ્રદેશના લોકો અને તેમના જીવન વિશે વિદ્વાનભરી માહિતી આપતો એક ગ્રંથ પોગોએ લખ્યો છે અને સન ૧૯૨૪માં એ લંડનથી પ્રસિદ્ધ થયો છે.

અર્ધી સદી નેટલા આ ટાપુ પરના વસવાટમાં એ ભાગ્યે જ પાંચ ઇં વખત ટાપુ બહાર ગયો છે. અરે ! જાપાનીઝોએ ટાપુ પર હુમલો કર્યો ત્યારે પશુ એ ત્યાં જ રહ્યો અને એમને ત્યારે પોગો વિશે ખબર પડી ત્યારે એને પકડી એની પાસે માહિતી મેળવવા એમણે આકાશપાતાળ એક કર્યો, પશુ એના શિબ્યોએ બધા વખત એને એક ગામથી બીજે એવો તો સાચવીને ફર્યો કે જાપાનીઝોની બધી મહેનત વ્યર્થ ગઈ.

પોગો આજે ૫ જંગલમાં એમની સાથે રહે છે. એમને જ ખોરાક ખાય છે; એમનો ઘર્ષને જીવે છે. બહારનો ખોરાક મંગાવવાની કે પૈસાની એને જરૂર લાગતી નથી. હમણાં હમણાં પ્રતિ વર્ષ એ વખત એમના બિશ્વ પોગોને ગળવા આવે છે ત્યારે એને માટે જરૂરી ચીજવસ્તુઓ અને તમાકુ લેતા આવે છે એટલે પોગોને આજે હોતેર વરસની ઉમરે પશુ આ જંગલી પ્રદેશ છોડવો ગમતો નથી અને પોતાના જીવનની સંધ્યા આ એક સમયના નરભક્ષી લોકોને શિક્ષણ, ઉપદેશ અને સદાય દ્વારા પ્રભુને મારગે દોરી જવામાં વિતાવવાની તમન્ના સેવે છે.

ધાણું જીવો એ હારી પોગો.

સુપુત્ર શક્તિ

ન્યૂયોર્ક શહેરના એક ભરત્યક લતામાં એક નમતા પહેરે ફૂટપાથ પર જે પચિસે અથડાઈ પડ્યા. એકનો પિતો એવો ગયો કે પળ વારમાં મેલે સામાવાળાને ગળડાવી દીધો પણ ગળડાવનાર મળ્યો નય એવો હોતો. પછો ત્યાં તો પેલાના પગ એલે એવા ખેંચ્યા કે પેલો પણ તાય ભેગો થયો. પડતા પડના એની નજર પેલાના ચહેરા પર પડી અને એને જે સમજાયું તેથી એને ચોતાના પર શરમ આવી અને ગદગદ જે પેલાની માફી માગી.

વાત એમ હતી કે પહેલો ગળડાવનાર અંધ હતો અને એ વાતની તીવ્ર ધર્તા જ ખીજનામા આટલો બધો આકર્ષિત ફેરફાર થયો.

ન્યૂયોર્ક જેવા ધમાલિયા શહેરના લતામાં કોઈનીય મદદ કે રવણી સિવાય જિલા બજારે ચાલનાર એ અસાધારણ શક્તિ ધરાવનાર 'ધનુ' નામ ટોની.

નાનો હતો લારે ધરમાં એ જોળાજોળા કરતો હતો ત્યાં એની જર છાજલી પરના એક મોટા શંખ પર પડી. એનો જીવ જામ્યો જો નહિ એ શંખને ઉતારવા લાગ્યો ત્યાં શંખ એના ચહેરા પર ડપો અને એના અણિયા એની આંખમાં એવાં તો પેસી ગયાં કે એમનું ર આજીવન હણાઈ ગયું.

ટોની જીવનભર પરવશ અને 'પરાધીન બની ગયો હોત પણ તાની આજુમાજુની પરિસ્થિતિ પર સંપૂર્ણ કાબૂ જમાવી દેવાની ત એને શીખવવાનું એના પિતાએ નિરધાયું અને અતિ નિશ્ચયાત્મક સૂરે એને ફરમાવ્યું, "જો, આગળ યુ છે તે તારા હાથ કદી લંબાવતો નહિ. ટટાર સીનો અને જીંચું સ્તક રાખીને ચાલ. ચરીરને જરા પણ આગળ વાળતો નહિ. જીવશ્તુઓ કયા છે તે પામી લેવાનું શીખી લે એટલે કામ પાર પડે જશે."

એના પિતાની આજ્ઞાનુસાર કામ કરતાં સંખ્યાગત વખત એ અથડાયો, ફૂટાયો, ઉઝરડા થયા અને લોહી પથ્થુનીકબ્ધુ પથ્થુ બનેએ એ કથાની દરકાર ન કરી. પરિણામે એ દેખતા માણસેની પેડે ચાલતા શીખ્યો. રસ્તા પર દોડતા વાહનોની ખમર એને કાન દ્વારા, અવાજ દ્વારા પડી જાય છે એટલે એ વાહનોને દેખતો હોય એ જ રીતે સાચવીને રિથર પત્રલે ચાલી શકે છે. અરે! વાહન ભરપૂર રસ્તો પથ્થુ એટલી જ સરળતા અને સહીસલામતીથી ઓળંગી શકે છે

એથી જ આગળ વધીને ન્યૂયોર્કની જૂગર્જ ગાડીએ એ અતિ ભીડના સમયે જાદલી શકે છે, પકડી શકે છે, ક્યા બેલા રહેવું, ક્યારે ગાડીના ડમ્પમાં ચઢવું, ક્યાથી જૂગર્જમાં જવા લિફ્ટમાં ઊતરવું કે ચઢવું વગેરે બધું એ સાહજિક રીતે સામાન્ય સચક્ષુ આદમીની જેમ કરે છે.

એના બાપને એટલેથી નિરાત વળી નહિ. એ સમજતો હતો કે ધધા વગરનો આદમી નિરાધાર બને જ. એટલે એણે નાના ટોનીને જેમ ડગ માડતા શીખવ્યું તેમ લાકડા વહેરતા શીખવ્યું. પત્ની સુધારીકામે એને વગગાડ્યો. બધા હચિયાર એને વાપરતા આનડયા એટલે-એની પાસે બાગમાં બેસવાની એક ખાટની કરાવી. ટોનીને પથ્થુ એવી હિંમત આવી કે એક દિવસ એણે લાકડા ફાડવાની રજા માગી. આખ વગરના ડોક-રાને લાકડા ફાડના ડા પાડવી એટલે પગનો રીધો વીમો ઉતરાવવો એમ સમજવા જતા ટોનીના આગ્રહને વશ થઈ એના પિતાએ મહા-પરાણે સંમતિ આપી એટલે ટોની એવો તો લાગ્યો કે લાકડા ફાડવામાં એકો બની ગયો.

એ નવ વરસનો થયો ત્યારે એના પિતાએ એને ન્યૂયોર્કની અધરાણામાં મૂક્યો એ શાળાનું એનું પહેલું સપ્તાહ તો બારે સુખ ભયુ વીત્યું રાજકુંવરની જેમ સૌએ એને રાખ્યો અને બધે ફેરવ્યો. પણ ત્યાં જ એ એના પિતા જેવા કડક ગુરુને હાથ પડ્યો. ખીજા અઠરાડિયાથી તો એને શિક્ષણી પેડે એવો તો લાતે ચડાવ્યો કે એના

નીકળી જાય. રમતના મેદાન પર એ કોર્ટની સાથે અફળાય ત્યાં દુનિયાના મધ્ય એના પર દબાયો થઈ જાત અને એને કચરી નાખે. જાતની વર્તણૂક જરા વધુ કોર લાસે, પણ એ શાળાનો નિયામક તો હતો કે અધને કે ગમે તેને, થાગડો એટલે ઉપયોગી નીવડે । અને સુખી થયાની એની શક્યતામાં ઘટાડો થવાનો જ.

એટલે એ આ મધ્ય અમુકીને પોતાના યોગાનમાં ફાવે તેમ જાણે છે. કોર્ટ દીવાન સાથે અથડાય અને કપાળ તોડે તો એ પાટો બાધતો પણ પાટો એને તરત જ છૂટો મૂકી દેતો. આમ ને જે ધા કે ધવાયા થતા એથી એમને દુઃખ કે ખાનિ થતી જ એ મધ્ય જીવનના એક અગર અગર ગણાવે.

એ શાળાના યોગાનમાં આ મધ્ય અધ બાગકો જે રીતે દોડતા, ૧, ઘાસો પાડતા કે આથડતા એ જોઈને કોઈ એને સામાન્ય ઠેકાણી શાળા જ ગણે અને ટોની પણ કહેતો હતો કે એ બધા કો સામાન્ય જ હતા, માત્ર એમને અધાપો હતો એટલું જ.

અનાજ પરથી વસ્તુ કે વાદનની હસ્તી નક્કી કરવાની વાત એ જ શાળામાં રીખ્યો ત્યાંના ઠાકરાઓ રમતના મેદાન પર દોડતા હતાજી પાડતા અને એ તાળીના મોળની દિવસાલ પરની મેદાનનું ક્યા છે એ નક્કી કરતા. ટાપી પણ એ જ રીતે એ રીખ્યો અનાજ પરથી વસ્તુનું સ્થાન પારખવાની એને એવી તો ગેડ ગઈ કે એ સામાન્ય માણસની જેમ જ હાજરી થકે છે એને નાન ક્યાં થાય છે જ્યારે એ કોઈકને કહેવું સાબરો છે કે લાઈ લોકડી લઈને કે ફરસાને લઈને આવતા હોય તો કેવું । વિના આધાર કોઈ વખત ક્યાક લટકાઈ પડે તો ।”

આમ તો એ જલ્દી લટકાતો નથી પણ કોઈક જ્યારે એના પ્રત્યેની નુભૂતિથી ગમરાડ જઈ એની આનાકાની જતા એને મદદ કરવા કરે છે ત્યારે એને અવશ્ય માને એક વખત એવા એક લાઈ

ભૂગર્ભ રહેવા એને દારી એવા તો દોડવા કે પ્લેટફોર્મ પરના પોલાદના ચાલલા સાથે એ ભટકાઈ પડ્યો અને કપાળમા કાયમની નિશાની રહી ગઈ.

ટોની શાળાત પરીક્ષામા ૯૦-૬ ટકા માર્ક્ મેળવી ઇનામ જીતી ગયો અને કૉલેજમા દાખલ થયો. કૉલેજમા ખીજ દેખતા વિદ્યાર્થીઓ સાથે અભ્યાસમા હરીફાઈ કરવાનું એને અધરું ન પડ્યું. ઘણી સહેલાઈથી એ પાર પાડી શક્યો પણ એને બીજી મુશ્કેલીઓ નડી. આધળાને કોઈ ઘર આપે નહિ એટલે દેખતો મિત્ર સાથે રાખી એને ભાડાની ઓરડી ગેતવી પડતી. એથીયે વધુ વિટબણા એને કામ મેળવતા થઈ. નોકરીએ રાખનાર સૌ કોઈ અધને ભોઈ ખચકાય. પરિણામે ઘણા દિવસ સુધી લૂખાસૂખા ભોજન પર ચલાવવું પડ્યું. પછી તો એને વાચવા લાગતી હતી તે છોકરી સાથે એ પ્રણયો. બંનેનું લગ્નજીવન અતિ સુખી નીવડ્યું છે.

યુદ્ધ સમય દરમિયાન એણે રેડિયો માટેના કન્ડેન્સરને ઇંચના એક હજારમા લાગ જોટલા ઘસી તેમને હીરામાણેકના લેધ પર પોલીશ કરવાનું કામ માથે લીધું. આવું અતિ ઝીણવટભર્યું કામ આખો વગર કરવાનું કેમ શકે? સામાન્ય દેખતો કારીગર એક કલાકમા આવા ૨૬ કન્ડેન્સર તૈયાર કરતો. ટોનીને તો ઘણા સમય લાગતો કારણ કે એ તૈયાર થવાની એને સમજ જ ન પડે શુદ્ધિ વાપરી એણે એક એવી કરામત તૈયાર કરી કે માથે ઘસાઈ રહેતા આપોઆપ ઘટડી વાગે, પછી તો ટોનીનું કામ એણે પાટે ચઢી ગયું કે કલાકના ૧૦૦ની ગતિએ એ પહોંચી ગયો. કારખાનાના નિરીક્ષકો એ વાત ચાની શક્યા નહિ એટલે એ પ્રત્યક્ષ જોના આવ્યા અને ટોનીએ કલાકમા ૧૨૫ કન્ડેન્સર તૈયાર કરી આપ્યા. પરિણામે સૌ કોઈને માટે એ કરામતનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો.

યુદ્ધ દરમિયાન અને પછી પણ એણે ઘણા ધધા પર હાથ અજમાવી જોયો આજે એ નિષ્ક્રાંત કુસ્તીબાજ છે; અઢગ પટા

૧ : બહુરતના વસુધા ।

નાર (તવનારના) છે અને રોલિંગ મશીન પર મૂકે તો
 ૧ કનારે સુતી કામ કરી જ કરે પણ આ બધું છોડી દઈ સન
 ૭૨ી એ લસકરમા અથ યથેવા માખસેતને રીખનવાનું, એમને
 તને આશામેશ આપનનું કમ કરે છે એની આ અસાધા થુ
 ૨ની વાત સાલળી એક લાઈ તાજેતરમા એ પી મુલાકાતે ગયા તો
 પોશાકમા સજ્જ થયેતો એ પોત પી એહીસમા મેઠો હતો વાત
 ૧ એ તમારી સામે એવી રીતે જુએ છ કે સાલળનાર ધડીલર
 જાય કે એ અથ ૭ વાત કરના કરતા એ ઇરિપતાલના કેન્ટીનમા
 પીના નીકળ્યા તો લિફ્ટ ચનાનવાડી માડી લાખી લાખી એસ
 ૧૧ પસાર કરી થોગ્ય સ્થગે વળાક લઈ એ મુલાકાતીને કેન્ટીનની
 ૧ એની સરસ રીતે લઈ ગયો કે જાણે એ અથ જ ન હોય
 હાથમેળ પહેરીને એ એહલી લિપિના પુસ્તકો વાચી શકે છે
 ૧૧ ટાઈપરાઈટર પર ટાઈપ કરવાનું તો જાણે મોર્મના ૫ જેવું
 ૧ અને ઝડપી ચાલતા આલતા બાગુએ ખુલ્લું બારણું કે દીવાલ
 ૧ તો એ તરત કહી આપે

ટો પીની આ અમાધારણ શક્તિ પ્રત્યે એ મુલાકાતીએ આશ્ચર્ય
 ૧ કયું, ત્યારે ટો પીએ કયું કે હરેક અથ ધારે તો, આ સાખ્ય
 શકે, પછી દેખતાની તો વાત જ રી ?

હતા પેના મુલાકાતીનું મન માન્યુ નહિ એટલે એણે પૂછ્યું,
 તર ખ્યાનમા રાખવાનું કે અનાજ પર પી સ્થિતિ નક્કી કરવાનું
 પ્રથમ તમને ક્યારે ફાલ્યુ ?” ટો પીએ જવાબ વાગ્યો, “બરાબર
 વાનું તમે ક્યારે રીખ્યા એ તમે કહી શકો તો કુ આ કહી શકે,
 ૧૧ સાહજિક રીતે, દત્તિ ચતા, આવડી જાય છે”

માનસશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે માથુસ પી સુકુપ્ત અમાધ શક્તિઓ
 ટો પી એડુ ૦ ૧૨૫ જગતું ઉદાહરણ નથી ?

હરીની હૂંડી હરિ સ્વીકારે છે

રાત્રિના દમ વાગે છે અને ન્યૂયોર્ક શહેરના એક તૂટપાકૂટપા મોઝનમાથી અઝાએ સી વર્ષનો એક ડોસો જલ્દર નીકળી પડે છે. દરરોજ એ ઝાહેર બાગના જ કડા, માળિયા, મકાનોના ખૂણા ફેફસી વગે છે. ત્યાંથી હતાશ થયેલ, હૃદય ભગ્ન કે અનાથ છોકરાને બોળી બોળીને પેતાને ત્યાં લઈ જા. છે અને પોતાના નિરાશ્રિતગૃહમાં તેમને ખાવાપીવાનું, પહેરવાઓટવાનું આપે છે એટલું જ નહિ પણ તેમના આસુ ભૂંછે છે, તેમને દિલાસો આપે છે અને તેમને ઠેકાણે પાડે છે આજ સુધીમાં ૫૧૦૦ થી વધુ નિરાધારનો આધાર એ બન્યો છે.

એમાના કેટલાક તો ડાકટરો અને ઝીંચો બન્યા છે કેટલાકે લશ્કરમાં નામના મેળવી છે તો બકીના જીવનમાં સ્થિર થઈ ગયા છે અને તેમનું જીવન ચીલે પડી ગયું છે.

‘આવા છોકરાનો એટો થતા તે કદી તેમને કશું પછતો નથી બેદલાવ પાડતો નથી. તેનું આ અગેનું તત્ત્વજ્ઞાન મિલકુલ સરળ અને સચોટ છે. તે કહે છે કે એક કેથોલિકને જેટલી ભૂખ લાગે તેટલી જ પ્રોટેસ્ટન્ટને પણ લાગે છે અને એક પ્રેસ્બીટીરિયનના કોટને જેટલા બટન બોઈએ તેટલા જ એક યહૂદીને બોઈએ છીએ. પછી માણસ માણસ વચ્ચે બેદ કેમ પડાય ?

તમે એને જુઓ તો એના અનાથ છોકરાથી બહુ સારો તમને એ ન લાગે. એનો બાધો સુકવકડી છે, વાળ ભૂખરા છે, કપડામાં તેની પાસે એવી વધારે ખમીસ નથી કે નથી એના મજબાગા પૈસા કે નથી કોઈ બેકમાં એનું ખાતું. એના આ નિરાશ્રિતગૃહનું, વાર્ષિક નિભાવખર્ચ વીસ હજાર ડોલર એટલે એક લાખ રૂપિયા જેટલું છે. છતાં હેલ્થ એપન ૧૬ માં એણે કદી કોઈ પાસે કશું

માથુ' નથી કે કોઈની! આગળ પોતાનો હાથ લમાવ્યો નથી. પ્રભુની કરુણા અને માનવ-હિંદાસતા પર તેને અતૂટ વિશ્વાસ છે અને એને અવિચળ શ્રદ્ધા છે કે સારા કાર્ય કોઈ પણ દિસામે નબળા જ કરે છે.

થોડાં વર્ષ પહેલાં એના એક છોકરાએ નોકરીની શોધમાં જવા માટે આસુ બીની આંખે એક ખમીસની એની પાસે માગણી કરી. આ વૃદ્ધે તેને કહ્યું, "મારી પાસે નથી તે તને ક્ષી રીતે આપી શકું! પણ હું ત્રદ્ધાપૂર્વક કહું છું કે એ તને મળી રહેશે." અર્ધા જ કલાકમાં તેના ટેનીફોનની ઘંટડી રણકી ઊઠી અને રિસીવર હાથમાં લેતા એના કાન પર એક ખમીસ બનાવનારનો અવાજ પડ્યો. એ માથુંસ એને સાવ અપરિચિત હતો. છતાં એ તેને પોતાના નર્વાજ તૈયાર કરેલાં પણ જરાક બગડેલા ૧૨૦૦ ખમીસ આપવાની વાત કરી રહ્યો હતો. ડોસાની તો એણે બીડ જ ભાગી!

આ ડોસાતું ઘર બે માળનું એક જૂનું પુરાણ અંધારિયું મકાન છે. એ ની ખુરશીની ગાદીએમાથી ફના માલા કાયમ ડોકિયાં કરી રહેલા લાગે છે, એની બીંતો નાગી-શબ્દમાર વગરની છે. અને રીંગળીનું ફીટીંગ સાવ દોઢું અને ઢેકાળે ઢેકાળે લખાતું છે.

આવા આ મરીજ ઘરમાં પચાસ નિરાશ્રિત બાળો! માટે આશ્રયસ્થાન છે. તેમને ખાવા માટે પૂરતું ભોજન છે, અને આ વૃદ્ધ જનની માયાણુ કુંક છે.

એ ડોસાતું નામ હેરી ઈ.વ. ચૌદ વર્ષની ઉંમરે બોરટન શહેરની દુકાનમાં એક માથૂલી પગારે નોકરી કરતો હતો ત્યાંથી એને પાળીયું માથું અને જન-સુઆરીની એક કાતિલ હડી અધાર રાત્રીએ એ બોરટનના બાગની પાટલી એનું આશ્રયસ્થાન બની એની પાસે પોતાના આગઠેટ સિવાય બીજું કંઈ સાધન નહોતું. કામગાની માફક મોટને એની તેણે ડીવાના પ્રયત્ન કર્યો પણ જયું વ્યર્થ ગયું. એ લાખી રાત્રીએ એણે અંદાડની સાક્ષીએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે જો એ એને આ

હંડીમાંથી હુમારજો અને તેને જૂએ નહિ મરના દે -તો એ એની બાકીની જિંદગી ખીજા ડાકરા આવી પરિસ્થિતિનો ભોગ ન બને તે ખાતર પોતાનું છાતર ખર્ચાશે.

સવારે જાગી તેણે એક ગ્રેડ ખરીદી અને છ દિવસ એ જ ગ્રેડનો એક એક ટુકડો ખાઈ ચલાયુ, અને એ જ બાગની પાટની એનું નિરામરધાન બની. સાતમે દિવસે એને એક દોઢમા નોકરી મળી અને ત્યારે જ એને સાત દિવસે ભોજન મળ્યું.

પછીનાં દસ વર્ષ એણે એનસાર્કયોષીડિયા વેચવાનું અને એવાં ખીજાં કામ કર્યાં જ કર્યાં અને આ-સો ડોલર બચાવી શક્યો. એટલે એણે ઓરટનના દેવજોને નિરાશ્રિત ઘર રહે કરાવે એ રકમ આપવા જણાવ્યું પણ કોઈ તૈયાર ન થયું. એટલામા એક પાદરીએ એને ન્યૂયોર્ક જવા મુશ્કેલી અને એ ત્યાં આવી પહોંચ્યો.

ન્યૂયોર્કમા એણે નવું ઓરડીનાણું એક ઘર ભાડે રાખ્યું અને તે જ દિવસે છની વેચવાનું કામ મેળવી લીધું એ જ દિવસે રાતે ફરતા ફરતા બાગની પાટની પરથી એને એકનો છાકરા મળ્યો અને નવું અથવાડિયામા એને બાર છાકરા મળ્યા. દિવસે એ છની વેચતો દુકાન મધ ધાય કે તરત જ દોડતો ઘેર પહોંચત, છાકરા માટે સધી દેતો, તેમના કપડા સાધી દેતો અને દસ વાગ્યે નના છાકરાની શોધમા નીકળી પડતો.

મેઠા બાગના છાકરા એને ત્યાં દસથી પદર દિવસ રહેતા તે દરમિયાન જો એને લાગે કે છાકરાને એનાં માળાપને ત્યાં મોકલી આપવો જોઈએ તો એ એમને ફોન કરી ખબર કરતો કે બાહુ બહુ ન હોય તો એને ટિપ્પીટ કડાવી આપતો. બાકીનાં એ નોકરીએ વગાડવા પ્રયત્ન કરતો. દરરોજ સવારમા છાપામાની બહેર ખબર એ ચીનટાઈપ્રિંટ વાંચે છે અને વધારામા છાકરાને નોકરી રાખી શકે એવા ખસો જેટલા માલિકોની યાદી રાખે છે અને પ્રસંગ પડ્યે તેમને વિનંતિ કરે છે. દરરોજ અર્ધા છાકરા ધરકામ કરના ઘેર રહે છે તો

ખાહીનાને હેરી દામખાહુ' અને લલામખુ ચિઠ્ઠી આપી નોકરી શોધવા મોકલી આપે છે.

લાલભલા જુવાનો દારી જય એટલું કામ આજે પખુ હેરી કરે છે. સવારમાં સાડા પાંચે જીડી એ ગાંધીને ત્યાં રસોડાની ખરીદીને માટે અઠવાડિયા ચાર દિવસ પહોંચી જાય છે. હોકરા જાગે તે પહેલાં તો એ ઘરકામની યાદી અને લલામખુચિઠ્ઠીઓ તૈયાર રાખે છે અને પરવારતાં જ દરેકને જે તે કામ સોંપી દે છે. ગાડાડિયાના ત્રણ દિવસ સવારમાં એ માણ ગુનેગારોને મદદ કરવા રચાયેલી સંસ્થાના માનદ્ મંત્રી તરીકેની ફરજ જાળવવા પહોંચી જાય છે, ઠેકાણે પાડેલા પોતાના જૂના હોકરાની સાથે પત્રવ્યવહાર કરવાનું અને નોકર શોધતા માથુસેની મુલાકાત લેવાનું કામ જપોરે કરે છે. ચાર રાત્રિ એ દેવળમાં પોતાના 'ઘર' વિશેની વાત કરે છે તો ખાહીની રાત્રિએ પોતાના કામમાં રસ લેતી સંસ્થાઓમાં જઈ બાપજી આપે છે. રાત્રિના દસ વાગતા એ પાછો નવાં હોકરાની શોધમાં નીકળી પડે છે. થોડાં કમલાં ચાલતાં જ એ હવે યાહી જાય છે અને આરામ કરવા એને ઊભા રહેવું પડે છે છતાં એ ખેટરી કે દીવો લીધા સિવાય જ નીકળી પડે છે !

હેરીને પાંચ માનદ્ મદદનીશો મળી ગયા છે. એમાંની એક જહેન માગરેટ તો ૪૫ વર્ષની એની સાથે કામ કરે છે. શ્રીમતી માગરેટનેા ધણી લીવરપુલમાં રહેતો હતો પખુ હેરીના આ ઘરની વાત સાંભળી એ અહીં આવ્યો અને એ મૃત્યુ સુધી તેની સાથે રહ્યો. તેની પત્નીને પખુ એનો રસ લાગ્યો.

હેરી ઠાઈની પાસે દાન માગવા જતો નથી પખુ એને જરૂરી બધું મળી રહે છે. ડેટલાક એકરીવાળા પોનાતી પાસે જે વધે તે સાંજ પડે હેરીને મોકલાવે છે. એક વેપારી અઠવાડિયે ૫૦ રતલ માછલી મોકલાવે છે. ડેટલાક સાથુ કે કપડાં કે બીજી જરૂરિયાતો મોકલાવે છે.

એક દિવસ જપોરે હેરી એના પાલિતો સાથે ભોજન લેવા એકા હતો ત્યારે એણે મીને આ ભોજન આપવા જદલ પ્રભુનો ઉપકાર

માનવા કહ્યું. ત્યારે એમાનોએક બોલી ગણ્યો, “આ ભોજનમાં ઉપકાર માનવા જેવું શું છે ! આ તો માત્ર બટાટા અને કેમેજ છે.”

હેરીએ કહ્યું, “એવા એવા ય ભોજન માટે પણ પ્રભુનો પાક માનવો જતો બેઈએ ને !

હેરી બોલી રહ્યો ન રહ્યો ત્યાં તો દરવાજાની ઘંટડી વાગી અને શ્રીમતી રૂઝવેસ્ટ તરફથી એક મીઠી વાનીની બેટ લઈ નોકર પ્રવેશ્યો ! એક વખત શ્રીમતી રૂઝવેસ્ટ હેરીને એક મૂઠેડું સ્વેટર મોકલ્યું.

એ સ્વેટર પાર છોકરાંને બેસી રહ્યું એટલે હેરીએ કહ્યું, “જે છોકરા આ સપ્તાહ દરમિયાન સૌથી સારી વર્તણૂંક દાખવશે તેને એ આપવામાં આવશે.” તે જ રાત્રે હેરીના ખાસના નીચે ચિટ્ટી પડી હતી. તેમાં લખ્યું હતું, “હે પ્રભુ, તું મને સારો બનાવ ને, તને માફિતી છે જ કે એ સ્વેટરની મને કેટલી જરૂર છે !” હેરીની આ વાત સાંભળી શ્રીમતી રૂઝવેસ્ટ એને એક કપડાંની દુકાનમાં લઈ ગયા અને ચાલીસ ઉપરાંત સ્વેટર અપાવ્યા ત્યાર પછી તો તેમણે અને તેમનાં બીજાં સાથીઓએ સેકડો સ્વેટર ગૂંથીને મોકલ્યાં હશે

હેરીની કામ કરવાની રીત પણ અબબ છે.

એક વખત એક મિત્રે તેને કહ્યું, “અમે કાલે એક ભોજનનો કાર્યક્રમ રાખેલો. યાગીના સાડા ત્રણ ડાહર બેઠા હતા.”

હેરીએ પૂછ્યું, “શું કામ માટે સમારણ મોકલેલો ?”

“તમે એકઠા કરો છો તોના છોકરા શોધવાની ઉત્તમ રીતનો વિચાર કરવા.”

“અરે ! તમે એની વાતો કરતા રહ્યા ત્યારે મેં સાત છોકરા ગાંધી કાઢ્યા અને ખર્ચ મને પોણા ડાહર જ થયું !”

હેરી અને તેનું ઘર જ ત્યાં સુધી ન્યૂયોર્કના સમાજનો એક મોટો પ્રશ્ન ઉકલતો રહે છે. પ્રતિ વર્ષ આજુબાજુથી ન્યૂયોર્કમાં ૧૬ થી ૨૧ વરના ત્રીસ હજાર છોકરા દૂર દૂરના ગામ અને ખેતરોમાંથી રોજગારની શોધમાં આવે છે એમાના દસ ટકા, ચેરથી લાભ્યા હોય તે ખર્ચી નાખે છે તો પણ રોજગાર વગરના રહે છે. તેમને સોને માટે હેરી એક હુકાળ પિતાની ગરજ સારે છે !

ધણું જીવે હેરી, અને તેનું ‘ઘર’ !

વિશ્વપ્રવાસી

સન ૧૯૫૮ના એક દિવસે ફ્રેન્ચ કેળવણી પ્રધાનને મળવા માટે લાખી દાદીરાજો એક સજ્જન આ ચો કાર્ડ પર એવું નામ વચ્ચતા જ પ્રધાનના મદદનીશનો ચહેરો ચમકી જીઓ એન ખુરશી ધરતા ધરતા એ બોલ્યો, “વર્ન મહાશય, કૃપા કરી બેસો. અખી દુનિયાની મુસાફરી કરીને આપ યાત્રી ગયા હશો.”

અને ખરે જ લેખક વર્ન યાત્રી જ ગયો ગયો હોવો જોઈએ એણે ટેટકેટલી મુસાફરી પુસ્તકના પાને કરી હતી. એ સી દિવસમા એ પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી આવ્યો હતો. સાગરમા પેટાળમા ૬૦૦૦૦ માઈલનો દરિયાર્ધ પ્રવાસ એણે ખેડ્યો અરે. ચંદ્રની જોખમભરી મુસાફરી પણ એણે માવે કરી હતી પૃથ્વીના પાતાળમા પેસી એના ધગધગતા મધ્યબિંદુને એ રચતી આ ચો હતો. તો આફ્રિકાના મનુષ્ય લક્ષી માનવાનો ભેગો પણ એણે કર્યો હતો. પૃથ્વીની જુગોળા ધણી ચોરી જગાઓ નનના વર્ણનમાથી બાકાત હતી.

પણ આના જૌગોલિક પ્રવાસનર્થેના કન્નાર વર્ન એ ધરવાસુ હતો એ. પેલાને રી ખમર પડે. એને જો થાક લાગ્યો હોય તો તે લખી લખીને. બાકી તો ચોરડીમા મેકો બેઠો જ આ બધું અવનવું લખ્યા કરતો અને પ્રત્યેક ૭ માસે એવી ૨ ચોપડીઓ પ્રતિપ્ત બહાર પાડતો.

જૂલ વર્ન ની લાવિ રિજોની કલ્પના અને લાગિન એવું દર્શન સચોટદર્શી હોવા ઉપાત મુગ્ધ કરે એવું હતું. ચારે નડિયો. વાત, પણ ગાઈ જાણતું નહોતું ત્યારે એણે ટેલિગ્રાફ ના કરના કરી હતી. રાઈટમાઈઓ પહેલપહેલા વિમાનમા બેડ્યા તેનાથી પચાસ વર્ષ પૂર્વે એણે પુસ્તકના પાના પર હેવીકોપ્ટરના ઉડ્ડયનની વાત નોંધી હતી. અરે ચંપમરીન, અરોપ્લેન, એર કન્ડીશનર, વી-બોમ્બ, ટેક કે ગગનચુખી ઇમારતો—એ બધી વીસમી સદીની

અમળ્યખીઓની, ખનાવટ, એનું યંત્રચાલન અને કાર્યપદ્ધતિ-એ ખધાની વિગતો કલ્પનાના જોરે એણે ટપકારી છે. અને એ કલ્પનાની ખૂબી તો એ છે, કે એની વિગતો ગિતકુલ ચોક્કસ અને એના આકડા, એવા સાબૂત કે એની કયા બહાર પડ્યા પછી વૈજ્ઞાનિકો ને ગણિતજ્ઞો એ પુસ્તકમાં, રજૂ કરેલી વિગતો કે આકડા ચકાસવા જેવો જતા !

વૈજ્ઞાનિક નામકથાના પિતાસમા આ વર્ને વીસમી સદીના કેટલા કેટલા શોધકોને પ્રેરણાના પાન પાયા છે ! ઉત્તર દુવતી સૌ પ્રથમ મુસાફરી કરનાર એઝમિરવ બાવડે કહ્યું છે કે મારો ભોમિયો જૂલે વર્ન હતો. મહાન નોકાશિલ્પી સાયમન લોકે તો પોતાની આત્મ-કથાના પહેલા પાનની પહેલી લીટીમાં લખ્યું છે કે 'જૂલે વર્ન' મારા જીવનનો દુવતારક, વડો નિયામક હતો.' ઊંડા દરિયાનો પ્રવાસી ડિગર્સ, વાયરવેસનો પિતા માકોની વગેરે સૌએ કબૂલ્યું છે કે એમનાં 'સંશોધનનું' પ્રેરણાખીજ એમને જૂલે વર્ને પૂરું પાડ્યું છે. ક્રાન્સના પ્રખ્યાત માર્શલ લ્યારીએ ફ્રેન્ચ પાલીમેન્ટને કહેલી વાત ખરેખર સાચી જ છે કે આધુનિક વિજ્ઞાન એટલે જૂલે વર્નની શાબ્દિક કલ્પનાઓને સાકાર સ્વરૂપ આપવું તે છે.

આવા આ વર્નનો જન્મ સને ૧૮૨૮માં ક્રાન્સના નાન્ડીસ નામના ગામમાં થયો હતો ત્યારે નેપોલિયનનું મૃત્યુ તાજું જ હતું ન હોયે-ડના વડા પ્રધાનપદે ડ્યુક ઓફ વેલિંગ્ટન હતો. પહેલી રેલ્વે નંખાયે પાંચ વરસ થયા હતા અને દરિયો ખેંચવા જતી સ્ટીમરો શરૂ વાપરતી હતી !

એના પિતાના આગ્રહને કારણે અદાર વરસની ઉંમરે એ કાયદાનો અભ્યાસ કરવા પારિખ ગયો પણ એને એમાં આગો રસ પડ્યો નહિ. એને તો ગમતા હતા કવિતા અને નાટકો. એ ગ્રન્થાવે દીખણી, જરા ઉદ્ધત અને નફકરો હતો.

એક સાજો એ એક ફેશનેબલ સંગીત જલસામાં ગયેલો, ત્યાં

એને એવો તો કંટાળો આવ્યો કે વચ્ચેથી જીડી નીકળ્યો અને દાદરનાં પગથિયાંથી ઉતરવાને બદલે એ ગોળ ફરતા દાદરના ટેકારપ ચામણેથી સરકી પડ્યો તે જાણ નીચે, એક મહાકાય વ્યક્તિ દાદરો ચઢવા આવતી હતી તેની ફાંદ પર. આ અકસ્માતે એનો જીવનપલટો આપ્યો કારણ કે પેલી ફાંદવાળી વ્યક્તિ તે 'શ્રી મરઠેટીયસ' નો લેખક એલેક્ઝાન્ડર રૂમા હતો. આ પ્રસંગમાંથી બનેલી દોસ્તી જામી ગર્ષ અને રૂમાએ એને લખવા ઉત્તેજ્યો. પરિણામે બન્નેએ એક સહિયારું નાટક લખ્યું અને ફીક લખવાયું. પણ ત્યારથી એનું જીવન વહેણ બદલાઈ ગયું.

કાયદાનો અભ્યાસ છોડી એણે શેર દલાલી કરવા માંડી. એને ફીક પૈસા મળ્યા છતાં એ એક માળિયામાં રહેવા લાગ્યો અને એનો લેખન વ્યવસાય વધારવા લાગ્યો. રોજ સવારે છ વાગતાં તો એ પોતાના માળિયાના દાળિયા સન્મુખ હાજર થઈ જતો અને બાક-માસિકો માટે વૈજ્ઞાનિક લેખો લખતો. દસ વાગતાં એનો દબેશનો રિટિયુઅલ પોસ્ટાક પહેરી એ શેર બજારમાં હાજર થઈ જતો.

આમ એણે એનું પહેલું પુસ્તક 'બલનમા પાંચ અઠવાડિયા' લખ્યું. પદર પ્રકાશકોને વારાફરતી એણે એ મોકલ્યું અને સૌએ એ પાછું વાળ્યું એટલે એ એવો ચીકાવો કે એને એણે ચૂવામાં નાખ્યું. સદ્બળાયે એની પત્ની હાજર હતી. તેણે દોડતા જઈ એ બચકી લીધું અને એક વધુ વખત પ્રયાસ કરવાનું સમજાવી એને સેળમાં પ્રકાશક પર ખીડ્યું.

એ પ્રકાશકે એને છાપ્યું અને બહાર પડતાં જ એ ચટપટીની માફક જીડી ગયું એટલું જ નહિ પણ યુરોપની બધી ભાષાઓમાં એનાં ભાષાંતર થયા. આમ ૦૪ વરસની ઉંમરે સન ૧૮૬૨માં જુને વર્ન લેખક તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો એટલે એણે બજાર છોડી દીધું અને એક પ્રકાશક સાથે વરસે એ પુસ્તકો લખી આપવાનો ડાન્ડાક્ટ કરી એના માળિયામાં પેડો.

એનું બીજું પુસ્તક તે 'પૃથ્વીના કેન્દ્રની મુસાફરી.' એમાં એના નાયક આર્થર્સલેન્ડના એક જ્વાળામુખીના મુખમાં બેસીને તે હજારો સાહસો કરતા કરતા ધગધગતા પૃથ્વીના પેટાળમાં ચર્ચ ઇટાલીના એક જ્વાળામુખીમાંથી નીકળતા લાવા જેવા બહાર પડ્યા. પૃથ્વીના પેટાળ વિશે દુનિયા જે કંઈ જાણતી હતી તે અને તેથી ઘણું વિશેષ એણે આ પુસ્તકમાં પીરસ્યું. એના આ પુસ્તકથી સૂએજ નહેરને પિતા વિખ્યાત ઈજનેર લેસેપ્સ એના પર એવો તો દિદા ચર્ચ ગયો કે પોતાની બધી લાગવગ વાપરી એણે એને 'લિજન ઓફ એનર 'નું બહુમાન ફ્રેન્ચ સરકાર પાસે અપાવ્યું.

એણે એનું 'એસી દિવસમાં પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા' એ પુસ્તક હાવાવાર દરરોજ પેરિસના એક ગ્રામા આપનાર શરૂ કર્યું. ત્યારે એણે એટલો તો રસ જમાવ્યો કે એ વાર્તાનો નાયક ફ્રેગ, દરરોજ કયા પહોંચ્યો તેના તાર લાગે અને ન્યૂયોર્કના ડાપા પોતાના ખર્ચ-પત્રીઓ પાસે મગાવતા.

અને એની આ કથાએ કેટલો રસ જાગૃત કર્યો કે ત્યારથી સત્તર વરસે ન્યૂયોર્કના એક ડાપાએ પોતાની એક વૃત્તાત નિવેદકને કાદપનિક ફ્રેગનો વિક્રમ તોડવા માટે જ પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરવા મોકલી અને એણે ૭૨ દિવસમાં એ સફર પૂરી કરી, અને વને કહેલી ટ્રાન્સ સાઈબીરિયન રેલ્વે જ્યારે બધાઈ ત્યારે એ જ પ્રદક્ષિણા ૪૩ દિવસમાં કરી શકાઈ.

'સાગરના પેટાળમાં વીસ હજાર લીગ'—એ પુસ્તકમાં તો એણે જે કહેવના કરી છે—વીજળીથી ચાલતી સગમરીનતી અને દરિયામાંથી વીજળી પેદા કરવાની તે વાતમાંથી વીજળી પેદા કરવાની કહેવના તો હજુ હમણા જ ઘટ્ટનના વૈજ્ઞાનિકોએ પ્રાયોગિક પાયા પર અમલમાં આણી અને અચોક્કસ મુદત સુધી દરિયામાં ફૂંચેલી, રહી શકતી એની 'નાટીવસ'ની વાત તો અણુશક્તિના આગમન પછી અણુશક્તિથી ચાલતી એક અમેરિકન સગમરિન સિદ્ધ કરી શકી.

પણ સાવિની આગાહી કરવું અને સૌથી ઓછું વચાવેડું એનું

પુસ્તક તો છે “૨૮૯૦ની” સાલની એક અમેરિકન ખખરપત્રીની નોંધપોથી.” એ પુસ્તકમાંની એની કહાના તો બુઝો. વિશ્વસદેર લેખાતું ન્યૂયોર્ક ત્યારે દુનિયાની રાજધાની છે. સો સો વાર પહોળા રસ્તાની બંને બાજુએ હઝાર હઝાર ફૂટ ઊંચી ગગનચુંબી ઈમારતોની હારની હાર આવેલી છે. હવામાન માણસના ઢોખૂમાં છે; ઉત્તર ધ્રુવ પ્રદેશમાં એ અનાજ ઉગાડતો ચલે છે. ત્યારે લોકો ગહેર ખમરો વાદળ પર વીજળીની મદથી પાડે છે. ન્યૂયોર્કમાંથી. ‘અથા, હેરફડા, નામનું’ છાપું નીકળે છે. એની આઠ કરોડ નકલો ખરે છે. એ છાપાના ખખરપત્રીઓ મંગળ, શુક્ર, શુક્ર વગેરે મહો પરથી દરરોજ, દેલીવીઝન દ્વારા સમાચાર મોકલે છે. આ સમાચારના બનાવો છાપાના ગ્રાહકો પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપે પોતાના કબરોમાં બેઠા બેઠા નિહાળે છે. આ અને આવી વર્ણનો વાંચી કોણ કબૂલ કરે કે આ વર્ણનો આજથી લગભગ એસી વરસ પહેલાં લખાયાં હશે ?

એના જીવનમાં પાઠશાળાં વરસો ધણાં દુઃખમય ગયાં. બુદ્ધિમાન ગણાતા લોકો એની ટેકડી ઉઠાવવા લાગ્યા. એનાં પુસ્તકોને સૌથી બહોળો ફેલાવો અને પ્રચાર, હોવા છતાં ‘ફ્રેન્ચ અકાદમી’માં એને સ્થાન પણ ન મળ્યું ! તેમાં વળી એને મધુપ્રમેહની જિંભારી લાગુ પડી, એટલેથી પડું ન થયું તે એની આંખનું નર દણ્ડાઈ ગયું અને એના કાન શ્રવણશક્તિ ગુમાવી બેઠાં !

આવો આ વૈજ્ઞાનિક દષ્ટા ૧૯૦૫માં ! મરેજને ઘરેલું થયો ત્યારે એની ટેકડી કરનારા કે એના વિશે શુભલાંગો ઉઠાડનારાથી માંડી ફ્રેન્ચ અકાદમીના સૌ સભ્યો, રાજાઓ અને પ્રમુખોના પ્રતિનિધિઓ, પારીસમાં વસતા સૌ એલેક્ઝાન્ડર અને બધા જ વિદ્વાનો એની સ્મરણ-નયાત્રામાં ભેડાયા અને, જિંદગીમાં માત્ર એક જ વખત અને તે પણ રોકાઈલેંડ સુધી જ મુસાફરી કરનાર અને છતાં સારા વિદ્વાની મુસાફરીનાં જટાદાર વર્ણનો લખનાર અજેક લેખકને પોતાની અંજલિ પારીસના એક છાપાએ આપી. તે હતી “ટુ દ ક્રેકાડર આન્ડે દુનિયાની વિદાય લે છે પણ એ વિદાય નાતાલના ‘સાંતા ક્લોસ’ની વિદાય જેવી છે.”

૩૪-વિશ્વનાગરિક

અમેરિકાની ક્વિફોર્નિયા યુનિવર્સિટીમાં અંગ્રેજી સાહિત્યનો એક વર્ગ ચાલી રહ્યો હતો. વર્ગની ખિસ્તાળીસ વરસની એક બહેન ખૂબ ઉત્કંઠાપૂર્વક અધ્યાપકની વાત સાંભળતી હતી, ઉત્સાહપૂર્વક જવાબ આપતી હતી અને પોતાના અભિપ્રાય અને હારવરસથી આખા વર્ગને હસાવતી હતી. ૧૯૪૬ના જમાનામાં ય એ કદી ટાપ-દીપનાં કેઈ સાધન વાપરતી નહિ, એનાં કપડા ખૂબ સસ્તાં અને સાવ સાદા હતાં. છતાં પરદેશી એવી એ બહેન ફિનીશ ઉચ્ચારે સહિત અંગ્રેજી કાવ્ય ગાતી ત્યારે આખો વર્ગ એકીટશે મુગ્ધપણે સાંભળતો. પરદેશી હોવા છતાં એ ઝડપભેર, ભારપૂર્વક અને સમજ-સહિત કાવ્ય વાંચતી.

એક દિવસ એની જૂરી આંખોમાં આંસુ સહિત એ પ્રોફેસર પાસે પહોંચી અને કહેવા લાગી : “ વારંવાર પ્રયત્ન કર્યા છતાં મારા ઉચ્ચાર હું સુધારી શકતી નથી તેનું મને દુઃખ થયા કરે છે. હું બજારમાં જઈને છું અને વાત કરું છું તો મારા ઉચ્ચારને કારણે મને લોકો સમજી શકતા નથી, અને મારા સામું વાળી રહે છે. ”

પેલા સહૃદયી પ્રોફેસરે કહ્યું, “ એની ચિંતા આ કર, એ તો તારા અકિતલ્પનો અંશ છે. ફિન્લેન્ડ, વિશે તને ગૌરવ હોવાનું જ નોર્મ એ, અને અમેરિકામાં તો કેટલાય દેશની પ્રજા છે એટલે સ્ત્રી સૌના ઉચ્ચારની પદ્ધતિ અલગ છે અને રહેવાની. અરે ! ગોસ્વમીના લોકો કરતાં ન્યુ ઓર્લીઅન્સના લોકોના ઉચ્ચાર જુદા જ પડે છે ને ! ”

એક ક્ષણ આના પર વિચાર કરી તે હસતી હસતી ચાલી ગઈ. ફરી કદી એને આ બાબતની વિમાસણ ન થઈ.

એક દિવસ આ બહેન એના વિદ્યાર્થીકાને મેદાનમાંથી પસાર થતી હતી ત્યારે તેને હવામાં આગળ ફેરાતી જોઈ તેના પ્રોફેસરે પૂછ્યું : “ આ શું કરે છે ? સંગીતનો કેઈ રાગ આવડે છે કે શું ? ”

“આ તો ચીની લિપિને યાદ કરી જાઉં છું,” હસતાં હસતાં તેણે કહ્યું, “ચીની લિપિના બે ચંદ્રનર અક્ષરો હું ક, ખ, ગ, થી માંડી હવામાં દોરી જાઉં છું અને એક જૂલ પડે તો પહેલેથી ફરી શરૂ કરું છું.”

એ બહેનનું નામ ધલ્લા રથ. બાલ્ટીક સમુદ્રથી વેરાયેલા ફિન્લેન્ડ દેશના હેન્કો નગરમાં એનો જન્મ થયેલો. એ સાત વર્ષની યર્ષ ત્યારે એના પિતા ગુજરી ગયા. એની મા તો વધેથી અપંગ થયેલી હતી એટલે પોતાની બહેન દાકાર યર્ષ શકે તે માટે એ પોતે અભ્યાસ છાંડી કામે લાગી, અને વિદ્યાપીઠમાં બજીવાનો એનો અભરખો પૂરોાન થયો. પ્રજા તો ફિન્લેન્ડના મિશનરી મંડળે સન ૧૯૩૭ માં એને ચીન જવા કહેલું મોકલ્યું એટલે એ ત્યાંથી ચીન ગઈ.

જાપાનીઝ આક્રમણનાં સન ૧૯૩૭ થી ૧૯૪૬ સુધીનાં કારમાં વરસોમાં એણે ચીન દેશમાં નર્સ અને મિશનરી તરીકે કામ કર્યું. અગણિત જાનવર્ષો અને હૃદય વિદારે તેવાં નિરાશ્રિતોના સ્થાનાંતરોની એ કાળ દરમિયાન, એ સાક્ષી બની. દૂર દૂરના, વારંવાર બોજવર્ષોનાં જોગ બનતાં પર્વત પરના નિવાસસ્થાનોમાં એ માદા અને મરતાંની સેવાશ્રૂષા કરતી, માટીની કોટડીમાં રહેતી, લાકડાના પાટિયા પર કે થોડા ઘાસ પર સૂતી અને સાદો ખોરાક ખાતી. મહિનાઓ સુધી તેણે માત્ર બટાટા, જાત અને ટર્નીપ પર ચલાવ્યું. તે સમયે એ કહેતી કે માજતી, હંડા કે માસનો સ્વાદ સુધ્ધાં તેને યાદ રહ્યો નથી અને ફિન્લેન્ડવાસીઓનું અતિ પ્રિય પીણું-કોફી તો એણે પાંચ વરસ સુધી કદી દીઠું નહોતું !

મોદાં અને ધવાયેલાં માટે એણે જે યાતનાઓ વેડી તેને એક જ દાખલો પૂરતો થયો. દેશના જીડાણના ભાગમાં આવેલા યાગટેલ નામના ગામમાંથી કેન્સરથી પીડાતી એક બાઈને હોગકોંગ સારવાર માટે લઈ જવાની હતી. ઠેર ઠેર થતી જાનવર્ષો અને દુરમન ચોકીઓ-માથી એને લઈ જવાની કાણ હિંમત કરે? રથ એને લઈ ચાલી નીકળી.

હોડી, ગાડી, લોરી અને પગે ચાલી એ એને લઈ ગઈ. રસ્તામાં બંનેને ભારે ઠંડી લાગી ગઈ, બંબવર્ષાનો ભોગ પણ એ ધવાં અને જાપાનીઝ સેનિકો અને ચીની લૂટારાઓએ એમને પજબ્યા એ વધારામાં. આ મુસાફરીમાંથી એ પાછી ફરી ત્યારે એ ભારે માંદગીમાં પડકાઈ પડી. છતાં એ ત્યાં જ નહીં.

આ સમય દરમિયાન પણ તેની જ્ઞાનપિપાસા જાગૃત જ રહી. વર્ષો સુધી તેને પુસ્તક મળ્યું જ નહિ. પછી ઠાઈ મિત્રે તેને એક ચોપડી અને 'રીડર્સ કાયજેસ્ટ' માસિકના ત્રણ અંક આપ્યા. આ વાચનસામગ્રી એ એટલા વખત વાચી ગઈ કે અવધી ધૃતિ સુધી એ ચારે વ કિતાબો એને મોઢે રહી ગઈ.

૧૯૪૬માં યુદ્ધ પૂરું થઈ ગયું ત્યારે એ અમેરિકન એલચી પાસે પહોંચી ગઈ અને પોતાને અમેરિકા મોકલવાની માગણી કરવા લાગી. આશ્ચર્યચકિત થઈ પેલા ભાઈ અમેરિકા જવાનું કારણ પૂછવા લાગ્યા ત્યારે તેણે કહ્યું, "મને ભારે માનસિક ભૂખ લાગી છે અને ફરી અહીં આવી કામે લાગું તે પરેલાં મારે એ ભૂખ ભાંગવી છે."

સને ૧૯૪૬ના જૂનમાં એ બહેન અમેરિકાના બોસ્ટન ખંડે જોતરી. વિદ્યાપીઠમાં દાખલ થવા માટે જરૂરી પૈસા તેની પાસે નહોતા. એટલે બે વર્ષ સુધી તેણે એક વૃદ્ધાશ્રમમાં અને એક હવા ખાવાના સ્થળમાં નોકરાણીથી માડી આપા સુધીનું કામ કર્યું અને જરૂરી પૈસા એકઠા થતા સન ૧૯૪૮માં કેલિફોર્નિયાની વિદ્યાપીઠમાં દાખલ થઈ.

ધણા માણસો આ ઉંમરે પરદેશી એવી અંગ્રેજી લાપા દ્વારા કરવાના એના આ અભ્યાસ વિશે શંકા ઉઠાવતા ત્યારે એ માત્ર એટલો જ જવાબ આપતી કે પ્રશ્ન અને ખંતમાં મને વિશ્વાસ છે.

વિદ્યાપીઠમાં ખાસ કેસ તરીકે એને દાખલ કરી એટલે એણે લોમોને ત્યાં વાળવાની, વાસણ માજવાની વગેરે મજૂરી કરવા માંડી. રોજના ત્રણ કલાક આ રીતે એ ઉદરનિર્વોહ માટે મજૂરી કરતી.

ફક્લાક લે ઘટી અને આડીના ચંદર કલાક અભ્યાસમાં માળતી. મજૂરીમાં વવારે વખત ન માળવો પડે તે માટે તે માત્ર વેટાણા અને ઘોડાનું માસ જ ખાતી ! કોયેજમાં સ્ત્રી ત્યાં સુધી તેણે કદી નહું કપડું ખરીદ્યું જ નહિ. વર્ગના મિત્રો જે કપડા જિતરી જવાની કાઢી નાંખે તે તે સાથે અને પહેરે. મોઝાં તે કદી પહેરતી જ નહિ અને પોતાના પગરખા પોતે જ સ્પીરી લેતી. પુસ્તકો ખરીદવાના તો પાસે પૈસા હોય ક્યાથી ? એટલે એ પુસ્તકાલયમાંથી પુસ્તકો લાવી પોતાને જરૂરી હિનાગ તેમાંથી કરી લઈ પદ્યવપુસ્તક તૈયાર કરતી. આ બધા અને નિનમ્ન તથા નોમ, માટે કાગળ, જોઈએ, તે પણ ખરીદવા થી રીતે ! એટલે એ કચરાપેટીમાંથી એક બાજુ ઠારા એવા કામગના કટકા ભેગા કરી તેના પગ જ બધું લખતી અને વખત જતા તો વિદ્યાપીઠના સાહકોસ્તાઈલ મથાન પર જે કાગળ નકમાં જાય તે તેમની પાસેથી લઈ આવતી અને 'પોતાનું' કામ કરી લેતી.

આટલી કડકાઈમાં પોતે રહેવા જતાં એકમાં એક ખાતામાં એ ખસો ડોલર (દુનરેક રૂપિયા) રાખી મૂકતી અને કદી એમાંથી એક પાઈ પણ ઉપાડતી નહિ ! મિત્રો એને આ અંગે પૂછતા ત્યારે એ કહેતી કે અકસ્માત માંડું મૃત્યુ થાય તો મારી, અંતિમવિધિ માટે એ રકમ રાખી મૂકી છે. જીવનાં કે મરતાં કેઈને કું જરા પણ મોજરૂપ થઈ પડું તે વિચાર જ મને હલતી નાખે છે.

આ જ સમય દરમિયાન સુદથી ફીજી યાવેલાં પોતાના દેશમાંથી પોતાના ખર્ચે તેણે કપડાં અને યોરાકના સો ઉપરાંત પાસંસો સ્થાના કપાં દમે ! મિત્રો પૂછતાં ત્યારે એ કહેતી કે મારા દેશના સ્થાનજ માટે લોહીનું ટીપું જ આપી સડા નથી તો એટલું તો મરી જડું ને !

એને માટે અભ્યાસ એ જાર મધાયજ હતી. કારણ કે અંગ્રેજ દરજ્જે એને દુઃખ હતું. હતા એણે પોતાનો પ્રવાસ ચાલુ જ રાખ્યો. એમાં એને માથે એક કુદરતી આદત જારી. એક કાને એ સાર પહેરી ચર્ચ મર્ડ અને ગીંગો કાને પણ એને જોડું લાંમગાસ લાગ્યું.

વર્ષમાં એને મુશ્કેલી પડવા લાગી. એટલે એણે હોઠના ફફડાટ પરથી શબ્દો ઓળખી પ્રોફેસરનું બ્યાખ્યાન સમજવા પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. ડાક્ટરોએ તપાસ કરી નિદાન કયું કે ચીનમાં એણે જે હાડમારી વેડેલી અને પોપણ વિનાનો ખોરાક ખાધેલો તેના પરિણામે આ દરદ થયું છે, અને સુધરવું મુશ્કેલ છે. પણ રથને ઈશ્વરમાં બારે બહા, એણે રોજ પ્રાર્થના કરવા માડી કે હે પ્રભુ, તું મારું બહેરાપણ દૂર કર કે જેથી હું બ્યાખ્યાસ કરી શકું. અને સૌના આશ્રય વચ્ચે જીવું રીતે એની બહેરાશ ઓછી થતી ગઈ અને એક દિવસ એને પૂરેપૂરું સંભળવાનું થયું.

આ આખામે, સમય દરમિયાન એનું જીવન એકલવાયું હતું. સન ૧૯૪૬ના નાતાલમાં તે એને બારે એકલવાયું લાગ્યું. ધણી વર્ગમિત્રોએ એને પોતાને ત્યાં નાતાલ ગાળવા બોલાવેલી પણ એની પાસે બહાર જવા જેવા કપડા જ નહોતાં એટલે સૌના આમંત્રણ એક યા બીજે બહાને, એણે ટાળ્યા અને પોતાની જિલાડીને ઓળામાં લઈ તે પોતાની ઝોરડીમાં બેસી રહી.

આ વર્ષનો બ્યાખ્યાસ ત્રણ વર્ષમાં પૂરો કરી એણે માન સાથે રનાતકની પદવી પ્રાપ્ત કરી લીધી. એ રનાતક થઈ તે પ્રસંગે એક મિત્રે તેને નવાં કપડા લાવવા થોડા પૈસા બેઠ આપ્યા. એણે કપડાં લાવવાને બદલે કાયમી સ્મૃતિ રહે તે ખાતર, બૂરા નંગવાળા એક પીટી કરાવી.

એની ઇનજીન હતી ન સંતોષક એટલે એણે અનુસ્તાનક બ્યાખ્યાસ સર કયો અને જૂન ૧૯૫૨માં એ એમ. એ. થઈ ગઈ, એટલે અમેરિકાની સરકારે તેને પોતાના પૂર્વ દેશના એલચીખાતામાં બારે પગારે નોકરી આપવાનું કહેણ મોકલ્યું પણ ત્યાંની મિશનરી સરથાએ તેને જાપાનમાં મોકલવાનું નક્કી કર્યું. એટલે એણે સરકારને ના કહી અને જાપાનના લોકોની સેવા માટે એ જાપાની જવા તૈયાર થઈ. અને ત્યાં જઈ નવી ભાષા એના જીવનની છૂટી ભાષા-ભણવાનું કિયું થયું છતાં માનવસેવાની એ વાત એણે સ્વીકારી.

પણ આ કારણે એને એક નવી મુશ્કેલી ઊભી થઈ. યુનિવર્સિટીમાં એ દાખલ થઈ ત્યારે પરદેશી વિદ્યાર્થી તરીકે એને ફી ભરવી પડી હતી પણ ખીજે વર્ષે અમેરિકાના નાગરિક તરીકે સ્થિર થવાની પોતાની ઇચ્છા એણે પ્રદર્શિત કરી એટલે એને ફીની માફી મળી હતી. હવે એણે જાપાન જવાનું સ્વીકાર્યું એટલે એને મનમાં ખૂબસુ કે પોતે જ ફીની માફી ભોગવી છે તે રકમ એણે યુનિવર્સિટીને પાછી આપવી જોઈએ. એટલે એ વિદ્યાપીઠના સત્તાવાળાઓ પાસે પહોંચી અને ફી ના નવસેા ડોલર પોતે હપ્તાથી આપશે એમ કહેવા લાગી પણ વિદ્યાપીઠવાળાઓ એની કિંમત સમજતા હતા એટલે કશુંયે લેવાની તેમણે ના પાડી એટલે મુઝાઈ અને પોતાના અગ્રેજીના અધ્યાપક પાસે પહોંચી અને રોચા જેવી થઈ. પોતાનું આ દેવું સ્વીકારવા યુનિવર્સિટીને સમજાવવા એ વિનંતી કરવા લાગી. ગ્રેફેસરે વિદ્યાપીઠવાળાને એ વાત કરી ત્યારે તેમણે એવો તોડ કાઢ્યો કે રૂઢે વિદ્યાર્થીની તરીકે જિંદો નબર રાખ્યો છે એટલે એને ફીની રાહત આપવામાં આવી છે. રૂઢને સતોષ થયો અને એ જાપાન જવા ઊપડી ગઈ ત્યારે એને ઓળખતા સૌને મનમાં દુઃખ થયું કે અમેરિકાએ એક સાચો નાગરિક ગુમાવ્યો. પણ જાપાનમાં એ સેવા કરશે અને એની સેવા દ્વારા એ માનવતા ફેલાવશે એ આશાએ સૌએ સતોષ અનુભવ્યો.

અમર થવાની તક

નવાસવા આવેલા નેલના વડાએ ઝોફિસમા પગ મૂક્યો ત્યાં ટેબલ પર પડેલાં મુલાકાતિઓનાં કાડમાં સૌ ઉપર જેમ્સ ડકનનું નામ હતું. એ નામ સાથે જ નેલરની રમૂતિમાં એક વંટોળ ચડ્યો અને અદેક વરસ પહેલાં એણે નીરખેલી એક ગોઠ્ઠી રમતનાં હસ્ત એના રમૂતિપટ પર રમવા લાગ્યાં. અદાર વરસતો એકે-દૂધીઓ નવજવાન જે છટાથી, અદાથી, સફળતાથી ને કુશળતાથી ગોઠ્ઠના હડાને ધાર્યે રથાને ફેકતો તે જોઈએ એના પર મુગ્ધ ચર્ચ ગયેલો અને એતું નામ આકૃતિ તેના મગજમાં કાગઝ માટે જડાઈ ગયાં હતાં. એ જ આ નામ. એટલે એણે ટેલીઓની હરીફા સંધરી રાખતી કાર્પલ ઉથામી તો માલમ પડ્યું કે મુલાકાત માંગતો આ જેમ્સ તે જ ગોઠ્ઠનો અચ્છો ખેલાડી, મધનિષેધના જમાનામાં એ રમ્યા ચાલતી એક હોડીતો ખલાસી હતો. એક દિવસ એમની હોડી પર ન્યૂજર્સી રાજ્યના એક નામાકિત અંડાળ ટોળીના સરદારનો હક્કો થયો-પેલા રમ માટે, અને એમનો રમ ચોરસ ગયો. ત્રણેક દિવસ પછી એ ડાકુ સરદારનું થળ દાઘ લાગ્યું, અને ડકન સાથે ત્રણ ખલાસીઓને એ ખૂન માટે તકસીરવાર દરખા ન્યાયધીશે એને જનમટીપની સજા ફરમાવી. એના ઝોગ-હુસમા જનમદિને ડકન નેલની દિવાલોમાં પૂરાયો.

જનમટીપિયા ટેલીઓનું છવન જેમ મરી જતું અને એ ચંચલ જેમ ચાલતા એમ આ નવલોહિના ડકનનું પણ થયું હશે એમ કલ્પના કરતો નેલર હતો તો આ વિચારમાળામા ગૂંમચલ કરતો-હતો ત્યાં ટટાર સીનો અને હસતી નાચતી જૂરી આંખવાજો એક લોહી ધમકતો નવજવાન તેના સામે હાજર થયે.

એ દુવાન ટેલી સામે આશ્ચર્યચકિત આંખોએ તાકી રહેલો નેલર જૂની રમૂતિએ તાજ કરવા મથવો હતો તેને જરા ચ કોફું આપ્યા સિવાય એણે એની સામે છાપાની એક કાપલી ધરી. પરંતુમા લડતા

અમેરિકન લશ્કરને જે જુદા જુદા અણુધારી રોગના ભોગ થવું પડતું એ રોગના ઈલાજ માટે પોતાની જાત પર પ્રયોગ કરાવતા શહીદ થયેલા એક ખીજી જેલના કેદીની કથા એ છાપાની કાપલીમાં હતી.

જેલર એ કાપલી પર નજર નાખી રહ્યો ત્યાં એના કાને નીચેના શબ્દો અથડાયા.

“સાહેબ અમને પણ આવી તક મળે એવી અમારી ઈચ્છા છે.”

“કઈ તક? મરવાની?” જેલરે પૂછ્યું.

આરતેથી જવાબ મળ્યો, “ના, જી. અમર થવાની.”

“જેમણે મારાથી યાચ તે કરીશ પણ તને લાગે છે કે કેદીઓ આવા ભોમ માટે તૈયાર થાય?” સાચક જેલરે પૂછ્યું.

“હા, જી. સેકડોની સખ્યામાં.” એટલું જ બોલી એ અતિવ્યવસાયી આદમીની માફક હસતો હસતો ચાલી નીકળ્યો અને જેલરને જોડા આશ્ચર્યમર્તમા ડૂબાડતો ગયો.

એમાં ફી એ જાગ્યો ત્યારે સાત વરસના જેલજીવનને અતે પણ આ માણસ પોતાના માણ કેમ ટકાવી શક્યો એનું કુતૂહલ એને થયું અને એડક નના જેલજીવનની કડીઓ મેળવવા લાગ્યો એના જેલજીવનના નીજદિસે એ મોઢું સાફ કરી બ્રશ બરાવવા ગયો તો બ્રશના કાણા કરતા ખીલીનું માથું મોઢું હતું એટલે એણે મોઢામાંની સિગારેટ બ્રશના કાણા પર ચાપી દીધી એટલે હાથાનું પ્લાસ્ટીક ઓગળ્યું. પરિણામે એણે એક કાગળ સળગાવી એ આખા પ્લાસ્ટીકને ઓગાળી એમાંથી એક સરસ મળતી કડી બનાવી અજાની ખલેડ વડે એ કડીને એણે સરખી તુલાણી કરી અને શું થયું તે એના જ વડે એના પર એક સુંદર આકૃતિ દોરી કાઢી.

તે દિવસે રાત્રે એ બોજનગૃહમાં ગયો ત્યારે એક જેલસાથીએ એ કડીના બદલામાં એને છ સિગારેટ પેકેટ આપ્યા પછી તો એના પર એવી કડીઓ અને મોટા કાણા કરના માટેના બ્રશ એટલા આવડા લાગ્યા કે દસ દિવસમાં તો એની પાસે ૨૦૦૦ બ્રશ થયા અને ગસો કડીના એડર ને ધાયા.

જેલ નિયામકો પણ એની આ કારીગરીથી એવા પ્રશ્ન ધ્રુષ્ઠ ગયા કે એને જરૂરી સાધનો લાવી આપ્યાં અને પ્લાસ્ટીક, કંપનીઓ તાથે પત્રવ્યવહાર કરી એણે બધું સાહિત્ય મંગાવ્યું, એના મિત્રોનો અભ્યાસ કર્યો અને થોડા સમયમાં દિરગી બોજનકડી (વાળી મૂકવા માટેની) તથા ભાતભાતની રંગીન શોભાની ઝીંને, એણે તૈયાર કરી. એનું કામ એટલું વધી ગયું કે રોજિંદું, જેલનું, કામ પતાવી, એ રોજ નવ વાગ્યા સુધી જતી બંધ થાય ત્યારે જ કામ છોડતો, એટલેથી એનું કામ પૂરું ન થતાં એણે એક સીસીમાં મીથુનથી મૂકી પોતાનું કાનસ બનાવી લીધું અને સવારના બળ્લે વાગ્યા સુધી એની પાછળ મંજો રહી.

પછી તે જેલ સત્તાવાધારીઓની સંમતિથી એણે આ પ્લાસ્ટીકના ઘરેણાં બનાવવાની કળા પોતાના જેલસાથીઓને શીખત્રાહી. એવામાં અંદર સોનાનો તાર જડેલી એવી કાપો વગરની પ્લાસ્ટીકની વીંટી એણે તૈયાર કરી. આ બધાની બદારથી એટલી બધી વરધી આવવા લાગી કે ૧૩૫ કેદીઓ ખીવરની માફ કામે લાગ્યા અને વાર્ષિક નેહું હજાર ડોલરનો ધંધો એ કરવા લાગ્યા. પંચિજીમે કેટલાકને ઈન્કમેટેક્સ ભરવાનો વારો આવ્યો અને જેલમાં બેઠા બેઠા એમને આવકવેરાની અરજીઓ કરવી પડી. કેટલાંય કુટુંબ સુખી થઈ ગયા અને જેલમાં પડેલો બાપ છોકરાને કોલેજમાં મોકલતો થયો.

એવામાં જેલ અને જેલજીવન પ્રત્યેની રસીસહી કદુતા નિવારનાર અને બીજાને હિપચોબી નીવડી ધન્યતા અનુભવવાની ભાવના પેદા કરનાર એક પ્રસંગ જની ગયો. એક દિવસ એ હમેશ મુજબ પોતાના કામમાં મગ્ન હતો ત્યાં એણે તાલીમ આપી તૈયાર કરેલો એક જેલસાથી આનંદથી રાગતો દોડતો આવી એને કહેવા લાગ્યો, “ને દોરત મારો દીકરાનો પણ આવ્યો છે કે એ મેડિકલ કોલેજમાં દાખલ થયો છે અને ડાક્ટર બનશે. જેલમાં બેઠેલા બાપનો દીકરો ડાક્ટર બનશે! અને તે પણ બાપની કમાણીથી! હવે જીવનમાં બીજું કંઈ ખુશનસીબી

જોઈએ? છે ને બધે લીલાલરહે।”

આ ઉદ્ધમારે અની આંખ ખોલી નાખી અને એક નવી છવન-ચાવી એને હાથ લાગી : ખીજને સુખી કરી, એને સુખી કર્યાનું સુખ માણ્યું.

આ જ ભાવનામાંથી રોગના અખતરા મારે પોતાનું શરીર સોંપવાને તેને વિચાર સૂઝ્યો. લશ્કરના તખીખી વડાએ આવી માનવસેવાની શોધમાં જ હતા એટલે ડૉકનની જેલમાં એક ખાસ વિભાગ ભપંકર રોગોના અખતરા મારે ખોલવામાં આવ્યો. સૌથી પ્રથમ Sleeping sickness નામના રોગને માટે શરીરની માગણી થઈ અને ડૉકને સૌ પ્રથમ સેવા આપી. એ પતતાં ઇન્જિયનના રથમાં રોમેલનાં સૈન્યને રંગડનાર Sand fly feverની વારી આવી અને પછી Dengue fever (ટૂંટિયું) જે પ્રચંત વિસ્તારનાં અમેરિકન સૈન્યોને ફુશ્મન કરતાં ૫ વિશેષ ખુરદો કાઢતો. આ તાવના જંતુ ન્યારે એના શરીરમાં દાખલ થયાં ત્યારે જેમ્સ સૌથી વધુ પીડાયો. બરફના સતત ઉપયોગ છતાં શરીરનું ઉષ્ણતામાન ૧૦૬° ઉપર પહોંચી જતું. વળી રોગના જંતુઓ બરાબર હાથ લાગે તે ખાતર તેમણે કોઈ એનેરથેટીક વાપર્યો સિવાય પોતાના શરીરમાંથી માંસપેશીઓ કાપવા દીધી જેથી ડાકટરો ચોગ્ય અભ્યાસ કરી શકે. જેમ્સનું વજન પોણા મથુ જેટલું ઘટી ગયું.

ખાસ ખોરાક પર એને દિવસો સુધી ગમ્યો ત્યારે એનું શરીર વચ્ચું પથ ટદાર થતાં જ એણે એ જ ભપંકર રોગના જંતુઓ આગળના પ્રયોગો માટે પોતાના શરીરમાં દાખલ કરાખ્યા અને અખતરો ચાલ્યો.

આ પ્રયોગકાળમાં જેમ્સે ખીજ જેહાદ પણ શરૂ કરી. તેણે ‘દહિલિંદુ’ નામનું એક એપાનિયું જેલમાં શરૂ કર્યું. એના પરિણામે ઠેલકે પોતાનું લોહી અને ચામડી આપ્યા. વળી પોતાની કમાણી-માંથી વોરબોન્ડ ખરીદી એક બોમ્બર, જેટલા પૈસા એકઠા કરવા એણે

કેદીઓને અપીલ કરી અને જવાબમાં તથા બોમ્બર આવે એટલા વોરબોન્ડ ખરીદાયાં.

આ પ્રત્યે એણે કમળાના જંતુઓ માટે પોતાની શરીરસેવા આપી આ રોગની પીડા ને વેદનામાં એ ગળાબૂક હતો ત્યારે એના જેલર એની મુલાકાતે આવ્યો અને એનું શરીર જોઈ બોલ્યો, ‘ખૂબ પીડા થાય છે, ખરું ને ? ડંકને સસ્મિત જવાબ વાળ્યો. ‘શરીરને પીડા હશે પણ મન તો ખૂબ પ્રકુલિત છે. દેશપરદેશોમાં રાષ્ટ્ર માટે મરી શકતા સૈનિકોની માફક મુનેગાર ગણાયેલા અમે પણ ખીજને સુખી કરવામાં વતિકંચિત ફાળો આપી શકીએ એ જોછા આનંદની વાત છે.’”

કમળાને, આ પ્રયોગ પૂરો થાય તે પહેલાં સુદ ખતમ થઈ ગયું અને ડંકન થોડા દિવસ પેરેલ પર છૂટ્યો. પણ ત્યાં જ એ ફગાઈ પડ્યો. એને તરત જ હોસ્પિટલમાં ખસેડવો પડ્યો. મહિનાઓની સારવાર, ફળી એને ઠીક થયું ત્યારે એનું જડખાતું હાડકું સડી ગયું હતું. એના બધા દાંત પાડી નાખવા પડ્યા, જડખાના હાડકાંને થોડું કાઢી નાખવું પડ્યું અને સૌને લાગ્યું કે હવે ડંકન ઊઠી શકશે નહિ.

પણ વળી પાછા એ બેઠો થયો અને પોતાના જોલના જનમ-ટીપિયા સાગરીતોને પ્લાસ્ટીકનાં ભાતભાતના ઘરેણા બનાવવાનું શીખવવા લાગ્યો.

એના અપ્રતિમ સેવાકાર્યની કદર તરીકે સરકારે એની ખાડીની સગલ માફ કરી અને આજે જેમ્સ એલાસ્કાના એક માસિકનું છાપ-કામ કરવામાં રોકાયેલો છે. એણે એના તંદુરસ્તી પાછી મેળવી છે, અને પ્રભુતામાં પચણ માંડી એ સુખી કુટુંબજીવન ગાળવા છતાં ખીજને સુખે સુખ અનુભવવાની વાત જૂઓ નથી.

ગુલામોનો તારણહાર

સન ૧૮૩૪ના ગુલામીની ૩૧મી તારીખ હતી. મધ્ય રાત્રિનો સમય હતો તે વખતે બ્રિટિશ વેસ્ટ ઇન્ડીઝનાં દેવળો આખાલટૂક સીદી ઓપુરુષોના ડેજેટોળાયા ખીચોખીચ ભરાઈ ગયાં હતાં. દરેકનાં મોં પર આશા અને ઉત્કંઠાના ચિહ્નો રજાઈ તરી આવતાં હતાં. ખારનો ટકોરો પડતાં સૌ એકદમ નાચી ઊઠ્યાં અને દરેક જથ્થુ કૂદવા લાગ્યું. આનંદની એક એવી કિકિયારી તેમણે કરી કે એના અવાજથી જાણે દેવળનાં છાપરાં ઊડી જશે એમ લાગ્યું. આવો અપાર આનંદનો એ શું પ્રસંગ હતો? એ હતો એમનો મુક્તિદિન. તે ક્ષણે બ્રિટિશ તાજ દેશના પ્રદેશોમાં જસતા અઠ્ઠ લાખ ગુલામો મુક્તિના સૌ પ્રથમ શ્વાસોશ્વાસ લેવા બડભાગી બન્યા હતા.

આ આનંદપ્રસંગનું નિમિત્ત બનનાર હતો એક સાવ ક્ષીણ અને સુકલકડી શરીરમાં વસતો આત્મા. એનું નામ વિવિયમ વિન્ઝર-ફોર્સ. જીવનનો કોઈ દિવસ એણે એવો ભોગો નહોતો કે ન્યારે, તેનું શરીર એક યા બીજા પ્રકારની પીડાથી મુક્ત હોય! એની આંખો એવી નમળી હતી કે કોઈકની પાસે જ એને વંચાવવું પડતું. આવા આ દુર્બળ, મૂઠી હાડકાંના માનવીએ ગુલામોના વેપાર સામે પચાસ વરસ સુધી ઝુલેશ ચલાવી. એનું શુભ પરિણામ ઉજવવા સૌ ભેગા થયાં હતાં પ્રતિવર્ષ આફ્રિકાના અધાર ખંડમાંથી પન્દેશમાં ધકેલાતાં એક લાખ મીઠી ઓ-પુરુષ અને બાળકોના હિદ્દારનો વથ વિન્ઝર-ફોર્સને ધટે છે.

આવો વિન્ઝરફોર્સ ૧૭૫૬માં ઈંગ્લેન્ડના હથ નામના ખંડરમાં એક ધનિક વેપારીને ત્યાં જન્મ્યો હતો. જન્મથી જ એ માદસો હતો પણ એની શારીરિક નિર્બળતાએ તેની જીવિના વિકાસમાં કથી રકાવટ કરી નહિ. એ એકવીસ વર્ષનો થયો ત્યારે તો એ કેમ્બ્રીજ વિદ્યા-

પીઠનેા સ્તાનકો થઈ ચૂક્યો હતો અને લોભએ તેને ઈંગ્લેન્ડની પાલી મેન્ટમાં સબ્ય તરીકે ચૂંટી મોકલ્યો હતો.

: એનું અલ્પવિકસિત ખૂંધું શરીર કાઈનેય ગમે તેવું નહોતું. પણ એની આંખમાં રમતી તેજસ્વિતા અને માયાળુપણું સૌને આકર્ષતાં. હંડનના તે વખતના સમાજનું વિલ્પરફેસ એક ભારે આકર્ષણ હતો, અને બલબલી નટીઓ તેની સાથે ખાણું લેનામાં ગૌરવ અનુભવતી. એની તેજસ્વી વાગધારા અને સંગીતમય અવાજને લઈને લોભ તેને ‘પાલીમેન્ટની નાઈટીંગેલ’ તરીકે ઓળખતા. તેનામાં ભવિષ્યના એક ઉજ્જવળ રાજદ્વારી નેતાનાં દર્શન સૌને થતાં.

એવામાં પચીસ વર્ષની ઉંમરે એક ખડતલ આનંદી પાદરી સાથે વિલ્પરફેસ યુરોપખંડની યાત્રાએ ઉપડ્યો. કાદવકીચડવાળા એ જમાનાના દડિયા રસ્તાઓ પર થઈને તેમની ગાડી પસાર થતી હતી ત્યારે આ બંને મિત્રો બાથબલ વાંચતા હતા. પરિણામરૂપે વિલ્પરફેસ પાદરી બન્યો અને માનવ અને પ્રભુસેવાના કામમાં લાગી ગયો. આ પરિવર્તનમાં જ ગુલામીનિવારણ માટેની એની ઝુંગેશની પૂર્વભૂમિકા તૈયાર થઈ ગઈ.

નાનપણમાં એક વખત એ ક્ષિષ્ટલ શહેરમાં ગયેલો ત્યારે ત્યાંનું ગુલામ બજાર જોઈ એનું હૃદય દ્રવી બેઠું. એણે તે વખતે, ઔદવરમની ઉંમરે ત્યાંનાં એક છાપામાં આ અમાનુષી વેપાર બંધ કરવા અંગે એક કટાર લખેલી. એ જૂના સંસ્કારો આ ગરીબ બિચારા ભોળાં માનવીઓ પર થતા દુર અત્યાચારોની એક વહાણના કપ્તાન પાસેથી સંભળેલી વીતક કથાને કારણે જન્મીત થયા. આફ્રિકાના લોકોનાં ઝૂંપડાં પર યુગઓ કેવો હલ્લો કરે છે તેમજ કેવી રીતે બાળી મૂકે છે, માદા અને વૃદ્ધોને કાપી નાખે છે અને સશક્તને કેવા જંગલોમાં જકડી લે, છે તેની આખી કથા એ કપ્તાને કહી સંભળાવી ત્યારે વિલ્પરફેસના હૃદયે દમકમાં અનુભવ્યા અને જીવનભર આની સામે ઝૂમવા એણે નિર્ધાર કર્યો. તેની રાજદ્વારી કાગ્ગીદિનો અંત આવ્યો.

અને દસ ક્વેકર મિનોની સહાયથી તેણે ગુલામી વિરોધી મંડળી સ્થાપી, અને કરોડોની માલમિલકત ધરાવતા અને લાખો ગુલામોના પરસેવે માતખર બનેલા પૂંછપતિઓનો :એ દુશ્મન બન્યો. શહેનશાહ નેવો શહેનશાહ પણ એમ માનતો કે આ ગુલામો સિવાય શેઝીની ખેતી અને ખાંડનાં કારખાનાં તથા રજારની ખેતી અને તેનો ઉદ્યોગ નભે નહિ અને એ ન નભે તો ઉગ્ગેડની બહોળલાલી ક્યાય અદશ્ય થઈ જાય.

આવા વિકટ સયોગોમાં પણ અઢાવીસ વર્ષના એ કમતાકાત આદમીએ ગુલામી નાબૂદ કરવાનો ઠરાવ પાર્લામેન્ટમાં રજૂ કર્યો. ઠરાવના સમર્થનમાં એની તો તીખી અને બિંમિલ ભાષામાં એ બોલ્યો કે આખી પાર્લામેન્ટ ખળભળી ઊઠી. અંતમાં એણે બધાનું કે આપણા મહાન દેશની આબરોને બહો લગાડતો આ લીયકારો વેપાર નાબૂદ નહિ થાય ત્યાં સુધી અમે જ પીડી નહિ. અને ખરેખર તે પગીનાં વીસ વરસ સુધી પારાવાર મુશ્કેલીઓ, વિટંબણાઓ, ઉશ્કેરાટ, માલીપ્રદાન અને જીવનાં જોખમો વહોરી તેણે પોતાની જુનેશ આવી રાખી.

આ બાબત તપાસ કરવા પાર્લામેન્ટે નામેલી સમિતિ આગળ પૂછપતિઓએ એવું પૂરતાર કરવા થતુ ક્યો કે આ સીદીઓ તો પણ નેવા જ છે અને એમના પ્રત્યે જે વર્તન હાખવવામા આવે તે સર્વ રીતે યોગ્ય છે. ત્યારે લથડતે શરીરે વિશ્વનરેફોર્સ એ લોકોની જુદી અને કામખીરી રજૂ કરતી ચીજ વસ્તુઓ એકત્રી કરી તેનું પ્રદર્શન યોજ્યું. મેયા લોકોએ એને ધમકી આપી તો પણ ડર્યા સિવાય તેણે પોતાનો વાળીપ્રવાહ ગુનામી સામે વહેવડાવ્યા જ ક્યો. તેના વિરો બાનબાત ઠી ગુવનામો ઉઠાડી તેને સામાજિક રીતે વનોવવા અને ઉતારી પાડવા સર્વ પ્રયત્ન તેમણે કર્યો છતાં વિશ્વગેને પોતાનું કામ ચાલુ રાખ્યું અને સન ૧૮૯૧માં ગુનામીના વેપારનો નિષેધ કરતો કાયદો પાર્લામેન્ટમાં રજૂ કર્યો, પણ ૮૮ વિ. ૧૬૩ મતે એ જીદી ગયો.

છતાં નિરાશ થયા વગર તેણે પોતાની કુબેશ આગળ ધપાવી. સમિતિ સમક્ષ પડેલા પુરાવાની ૫૦૦૦૦ નકલો પોતાના ખર્ચે કઢાવી તેણે મક્કત વહેંચી અને આખા દેશના પ્રવાસે ઉપડી, પોતાનો નાદ ઠેરઠેર ગાજતો કર્યો. અખીઆર વરસ સુધી આ રીતે તેણે પ્રચાર ચાલુ રાખ્યો અને વારંવાર પાર્લામેન્ટમાં ખીલ રળૂ કર્યા જ કર્યા. કેટલીક વખત ખીલ એક વાચનમાં પસાર થાય અને ખીજમાં જિડી જાય. ઉપર ૧૮૦૭માં ૨૮૩ વિ. રફ મતે તેનું ગુલામી નિષેધ ખીલ પાર્લામેન્ટમાં પસાર થયું ત્યારે વીસ વરસની અયાગ મહેનતના ખીજનો અંકુર ફૂટ્યો. તાલીઓના મક્કાડાટથી એને વધાવી લેવામાં આવ્યો ત્યારે માથે હાથ દઈને એ બેસી પડ્યો અને એક અરખલિત અક્ષુધારા એના ગાલ પરથી વહી રહી એના જ્જરિત ચહેલા શરીરને કારણે એ આરામ ઝખી રહ્યો હતો અને એના પ્રિય પુસ્તક-ખાપખલને અબ્યાસ કરવાનો એ ધરાદો રાખતો હતો. પણ કાયદાનો લાંગ કરવાની આવડતાવાળા લોકોએ એની પરદાની વધારી દીધી. એ મૂળાં પરુદશામાં જીવતાં માનવોના આત્મનાદે એના હૃદયને કારી ખાધું અને વળી પાછુ એણે ઝંપલાવ્યું તે ખીજ છવીસ વરસ સુધી.

પાર્લામેન્ટની ચૂટણીમાં એમ લાગતું હતું કે એ કારી જશે પણ મતદાનના દિવસે અપૂર્વ, વૃદ્ધ સો લોકોની હાર ન્યારે જિમ્મી પડી અને કોઈકથી પૂછાઈ ગયું, “કોને માટે ચાલ્યા?” ત્યારે એ માનવસમુદાયે ‘વિલ્મરફેસ’ માટે’ એમ જે ખૂબ નાખી તે સાંભળી લલલલાનાં હાજ્જ ગમડી ગયા. ‘વિલ્મરફેસ’ની અપ્રતિમ જીત થઈ.

પાર્લામેન્ટમાં ફરીથી દાખલ થઈ તેણે દેશપરદેશમાંથી પણ આ વેપાર દૂર કરવાની દિલચાલ શરૂ કરી અને રોયન તથા પોર્ટુગલ સાથે એ અંગેના કરાર કરવામાં એ સફળ થયો છતાં ગોરીછપી ચાલુ રહી અને વિલ્મરફેસ નિરાંત અનુભવી થકે એમ ન ગયું.

પણ એટલામાં એનાં ફેફસાં પર આ થમના અસર થઈ અને

૧૬૬ : બહુરત્ના વસુધરા
.....

સને ૧૮૨૫મા એને પોતાની બેઠકનું રાજનામું આપવું પડ્યું. એ પધારીવશ થઈ ગયો હતો એ સવાહ આપતો જ રહ્યો.

છેવટે સન ૧૮૩૩ના પાર્લામેન્ટે બિટિશ તાજ હેઠળના સો ગુલામોને મુક્તિ આપતો કાયદો પસાર કર્યો. તે દિવસે એ મરણ-પધારીએ હતો. ગિવ પસાર થવાના સમાચાર એ સમજી શક્યો. અને પ્રભુને આભાર માનવા તેણે હાથ ભીચા કર્યાં તે કર્યાં.

ગુલામો માટે આજીવન લડનાર એ સુકલકડી શરીરમાને પ્રબળ આત્મા એ દેહ છોડી ગયો ત્યારે એ દેહને વેસ્ટ મિન્સ્ટર એમેમા દફનાવવાનું અપૂર્વ માન તેને મળ્યું. એની નનામીને એ દેવળ બધી લઈ જતા હતા ત્યારે લંડન શહેરના રસ્તા માનવીઓથી ખીચોખીચ ભરાઈ ગયા હતા. અને દેશની વસ્તીના ત્રીજા ભાગે તે એના મરણને શોક પોતાના પ્રિયજનના શોકની જેમ પાળ્યો હતો !

આત્મવારિયા દેવી

થોડા સમય અગાઉ અમેરિકાના ન્યોર્જિયા સરથાના મર્વનર માઉન્ટ ખેરી શાળા જોના ગયા એમણે વર્ગો જોયા, ખેતરમાં કામ કરતા વિદ્યાર્થીઓ સાથે વાતચીત કરી, શાળા ચનાવતી, રસોઈ કરતી, કપડા સીવતી છોકરીઓ જોઈ અને એમણે જોડો સુતોષ અનુભવ્યો તે વ્યક્ત કરતા એ બોલ્યા, “મારો દીકરો ઉમરલાવક થાય એટલે આ જ શાળામાં મૂકી જઈશ”

“માફ કરો, મર્વનર સાહેબ” સામેથી પ્રત્યુત્તર મળ્યો, “જે છોકરા-છોકરીઓ સાધનના અભાવે બધી જ ન શકતા હોય તેમને જ અમે તે દાખલ કરીએ છીએ.”

ન્યોર્જિયાના રોમ શહેરની સહેજ ઉત્તરે તમે જાન એટલે પહોળા દરવાજા અને સફેદ પાડથી વીટળાયેલ એક કુમરાળ રચળ તમને માલૂમ પડશે. દરનામથી એક સાકડે રરતે તમે પ્રવેશ કરો કે તરત રસ્તાની બંને બાજુ સ્વચ્છતાથી ચરતા ગાય અને ઘેટાવાળુ ધાસતુ મેદાન નજરે પડશે ત્રીસ હજાર એકરના એ વિસ્તારમાં ઓક અને પાઈનના જ મ્લો, લીલાછમ શાકભાજી અને ફળફળાદી ની વાડીઓ, પાકથી લચી પડતા ખેતરો, રજતની જેમ ચળકતા સરોવરો અને આ સૌથી ઘેરા ચેલા ગગન સાથે વાતો કરના મથના મિતારાનાળા મકાનો નજરે પડશે.

આવી આ સુદર વિશાળ મરુજીમ સાધનહીન બાળકોને ચરણે ધરનાર અને જીવનના આલીસ ઉત્તમોત્તમ વરસ એમને કાળે ખરચનાર બહેનનું નામ કુ માર્થા ખેરી. એના પિતા એ આ વિસ્તારના જમીન દાર એ એના પૈસાદાર પિતાની એકની એક પુત્રી એક રવિવારે એ ત્યાંના દેવળમાં એક વાજિન સાથે લગ્ન ગાતી હતી ત્યારે બારી બહાર એ લગ્ન સાલજતા, ફાટવાવૂટેલા કપડામાં સળજ યથેલા એ પર્વત વિસ્તારના થોડા બાળકો એ નજરે પડ્યા એ સૌને એણે અજ્ઞ બોલાવ્યા અને લગ્ન પુરુ થયે પૂરુ, ‘તમે સૌ રવિવારે શાળામાં

જવ છો ને ?” બધાં એકબીજા સાથે વિસ્મયથી જાકવા લાગ્યાં એટલે બેરી સમગ્ર ગઈ અને એમને બાયગવની વાર્તાઓ કહી અને ફરી વાર્જિન વગાડ્યું.

વગતા રવિવારે એ બાળકો બીજાં મિત્રો સાથે આવી પહોંચ્યાં. એમાના કોઈએ પુસ્તકને કદી સ્પર્શ કર્યો નહોતો અને પેન્સિલની વાત કદી સાંભળી જ નહોતી ! આ સૌની સાથે વાતચીત કરતાં એને સમજાયું કે આ વિસ્તારમાં સાવ નિરક્ષરતા જ પ્રતર્વતી હતી એટલે એણે પોતાના બેતરની પાસે એક નાની ચોરડી બંધાવી અને બાર વિદ્યાર્થીઓની એક શાળા શરૂ કરી. આ શાળાની વાત સાંભળી કોઈકેટલા બાળકો કુતૂહલપ્રેરિત ત્યાં જાગ્યાં આવી ડોકિયા કરવા લાગ્યાં પણ એ સૌને ઘેર, ઢોરને ચરાવવાનું, એને પાણી પાવાનું, બેતરમાં લથવા, વટાવવા જવાનું વગેરે એટલા બધાં કામ ચાલતાં કે એમની હાજરી અતિશય અનિવરિત રહેવા લાગી.

વિચાર કરતાં કુ. બેરી નિષ્કૃંધ પર આવી કે સ્વાવલંબનના ધોરણે ચાલતી આશ્રમશાળા સિવાય આ કોયકાનો બીજો કોઈ રામબાણુ ધલાજ નથી. એટલે સને ૧૯૦૨ ના જાન્યુઆરી માસના એક શુભ દિવસે એ રામ શહેરમાં પહોંચી અને ત્યાં પોતાની સ્થળા મિલકતને બક્ષિસ દ્રષ્ટ દેતાવેજ આ શાળાને નામે કરી આવી ! એના વકીલે એને ધણીયે સમજાવી ત્યારે એણે એટલો જ જવાબ આપ્યો કે મારાં બેતરમા ચાલ છે તેવી ધણો સારો પાક-માનવપાક-મારે લેવો છે.

અને પેલી નાની શાળાખૂંપડી પાસે એણે બીજી ખૂંપડી જોલી કરી અને પાંચ બાળકો સાથે એણે પોતાની આશ્રમશાળા શરૂ કરી. શાળાની ફી રૂપ ડોલર રાખી પણ તે નાણાંને જાહેરે અનાજ, ઢોરે કોઈ પણ રીતે આપી શકાતી.

વિદ્યાર્થીઓને એને ત્યાં દરોડો પડ્યો. એને પહોંચી વળવા બેરી ન્યૂયોર્ક પહોંચી, ત્યાં એણે એક દેવળમાં પ્રાર્થના સમયે પોતાની શાળાની વાત કહી અને એને પૈસા મળ્યા. એટલેથી ન જ પર્તા એ

એમેરિકન પ્રમુખને મળી અને પોતાની વાત કરી. પ્રમુખે એના માનમાં એક ભોજનસમારંભ ગોઠવ્યો. અને સમારંભને અંતે જેરીને સંખ્યાબંધ એક મળ્યા.

એ પૈસા વડે એણે શિક્ષકો રોક્યા. એના ૧૫૦ શિક્ષકો આજે ૫ માંડ પૂરું થાપું એટલું જ મેળવે છે છતાં એ ત્યાં લગભગ કામ કરે છે એ એની સરચાની લાખનાને કરણે. એ પૈસામાંથી એણે ઇમારતો લાકડાંના ઝાડવાળી પાણીની એક ટકરી ખરીદી અને એડી શકાય તેવી નીચાણવાળી ભોંય પણ લીધી!

અને ૧૯૦૯ની એક વહેલી સવારે એ પોતાના વિદ્યાર્થીઓ સાથે જંગલમાં પહોંચી ગઈ. ખટાખટ કુહાડીના ધા જંગલોનાં વૃક્ષો પર પડવા લાગ્યા અને એ લાકડાં પડે જેરીએ વિદ્યાર્થીનીઓ માટે એક સાળાનું મકાન બાંધ્યું. તરત જ પેલા છોકરાઓની બહેનો આવળુબાળુતા કુંગ-વિસ્તારમાંથી આવી પહોંચી અને સાર્થકો સાથે જહેનોની સાળા પણ યક ધઈ. આજે ૫ જેરી સાળાનાં સો મકાનોમાં અલગ અલગ છોકરા-છોકરીઓની માધ્યમિક સાળાઓ અને એક કોલેજ ચાલે છે.

૧૧- હરેક વિદ્યાર્થી સપ્તાહમાં ચાર દિવસ સાળામાં જાય છે અને જે દિવસ પોતાનું ખર્ચ કાઢવા, કમાવા કામ કરે છે. ત્રીસ હજાર એકરની એ વસાહતમાં કોઈ પગા-દાર મજૂર કે નોકર છે જ નહિ. સૌ વિદ્યાર્થીઓ પોતપોતાના શિક્ષકોની રાહબરી નીચે સરચાના નાનાંમોટાં સૌ કામ કરે છે.

એક વખત એમને ઐતિવિદ્યા માટે એક નવા મકાનની જરૂર લાગી એટલે વિદ્યાર્થીઓની એક ટુકડી ઇંટો માટેની જમીન ખોદવા ગઈ. એ માટીમાંથી એમણે દસ લાખ ઇંટો બનાવી, પોતાનાં જંગલ-માંથી લાકડું કાપી લાવી ઇંટો પકવી. બારીબારણા માટેનું લાકડું કાપી વહેરી નાખ્યું. પણ માળના અને જસો ફૂટ લાગ્યા એ મકાનોને સૌએ આપમહેનતથી જિલ્લું કરી દીધું અને એને વીજળીના તાર, પાણીની પાઈપો વગેરે નાખી અવતન બનાવી દીધું.

દીલાવરીનું ઝરાણું

મેક્સીકો શહેરનો સૌથી દિલાવર આદમી છે કેમેરોન મેક્સીકોન કેમેરોનને સૌ કોઈ 'કેમ' ના ટૂંકા નામથી ઓળખે છે મેક્સિકોથી ૪૦ માઈલ દૂરના એક કસબામાં મહેલ જેવા એક વિશાળ મકાનમાં એ રહે છે. એનો મહેલ ઘણો પુરાણો છે, અને એની પ્રાચીનતાના અવશેષો આજે પણ નજરે પડે છે. આ વિશાળ મકાનના એકેએક ભાગનો ખૂબ ઉપયોગ થાય છે. કેમની હડીએ ચઢે એ સૌ રખડતાં રમજતા, પીડીત કે દુઃખિત, માનવી કે પ્રાણી એવું એ આશ્રયસ્થાન છે, અને એ બધાં એના વિશાળ કુટુંબનાં સભ્ય છે.

એક દિવસ ફરતાં ફરતાં એની હડકેટમાં આવ્યો એક અર્ધબૂખ્યો, અર્ધમૂઓ ચિત્રકાર. કેમ એને ઘેર લઈ આવ્યો. કેમેરોનને ત્યાં થોડા દિવસમાં એની ધવા વળી અને એણે હાથ ચલાવ્યો ત્યારે ખખર પડી કે એણે તો ચિત્રકળામાં મોટાં ઈનામ મેળવ્યાં છે અને થોડાં વખતમાં તો આખા મેક્સિકોમાં એના નામનો ડાંગ વાગી ગયો. એના ચિત્રો ખરીદવા પડાપડી થવા લાગી. તે પછી એની દિલાવરીનો સ્વાદ એક સંગીતકારે ચાખ્યો અને એના હૃદયમાંથી એક નવું જ સંગીત ઝરાણું વહેતું થયું. એ હતો ને 'કેમ'ની નજરે એક હળિ પાડનાર ચક્રો. આ ઉરતાદ પાસે કેમેરો જ નહિ એની નસીબની બસિદારી હતી. કેમે એને કેમેરો અને છત્રન બંને આપ્યાં.

આ વાતથી આપણને કદાચ એમ લાગે કે સૌ કોઈ-ઉડાઉ અને ચોર પણ કેમની દિલાવરીનો દુરુપયોગ કરી જતા હશે. પણ એવું નહોતું. કેમ આમ તો દિલાવરીનો દુરુપયોગ હતો અને ઉડાઉ કે નાખોર એની ખસેલી કચ્છ મેળવી શકતા નહિ. પોતાના કસબને વાપરનાર, વાપરનાની તૈયારીના અને તક કે ઉત્તેજનના અભાવે મહેનતથી વંચિત રહેવાને જ તે ગમે વગમાડતો અને એમ કરવામાં

પોતાના દિલ પરનું કપડું પણ ઉતારી આપતાં પાછું વાળીને જોતો નહિ. આ બધું એની પાસે અદબક પૈસો હતો તેથી બનતું એમ નહિ. એનું મૂળ હતું એના દિલની દિલાવરીમાં.

એક વખત એના એક જૂના દોસ્તને પૈસાની બારે જરૂર બીની થઈ. એ રકમ પાછી વાળે એવી ટાઈ થકયતા પણ નહોતી, છતાં એણે એને એ રકમ આપી અને કહ્યું, “જો દોસ્ત, આને મારી બક્ષિસ મણજે. એને પાછી વાળવાની ચિંતા કદી કરીશ નહિ કે મેં તને આપી છે એવું પણ કદી કહીશ નહિ. હાં, પણ એક વાતનું તું મને વચન આપ કે તારી પાસે કદીયે પૈસા થાય તો આવી બીડમાં આવી પડેલા ટાઈકને આપવામાં એનો હિપચોમ કરીશ.”

“એક દિવસ રાત્રે કેમ અને કું” (ગીલા પુટનમ) વાતો કરતાં એકાં હતાં ત્યાં એણે કહ્યું, “કાલે તો વહેલી સવારે પાચ વાગ્યે બી મારે વિમાનધર પર જવાનું છે. એક અપરિચિત વૃદ્ધ તેના પતિનું ‘શબ’ લેવા આવવાની છે એટલે એને ઝોળખી કાઢી એને સાત્વન આપી બધું ઠીક કરવાનું છે.”

“તમારી વાત તો, ભાઈ, થાય એમ જ નથી,” મેં કહ્યું, “મને ઘણી વખત વિચાર આવે છે કે પરિચિત, અપરિચિત સૌને માટે આવું બધું કરી છૂટવાની ઈચ્છા તમને કેમ થાય છે? મને ઘણી વખત એમ લાગે છે કે તમારાથી એ ક્યાં સિવાય રહેવાનું જ નથી અને જાણે ટાઈ અંદરથી તમને એ કરવા ધકેલતું હોય!”

“તમારું અનુમાન કંઈક સાચું છે.” કેમ જોલ્યો.

“તો, એ શું છે તે તમે મને કહેશો?” મેં કહ્યું.

થોડો વખત તો એ એવો શાંત પડી ગયો કે મને લાગ્યું કે હવે એ નહિ જ જોલે. પછી એણે આસ્તેથી શરૂ કર્યું, “ઘણાં વર્ષો પહેલાંની વાત છે. ત્યારે હું આપણા તેલમથકમાં રહેતો હતો. ત્યાં

એવામાં સૌને લાગ્યું કે એક દેવળ બાંધવું જોઈએ. એટલે એમણે દેશી પથ્થરના ટુકડા ઠોરી કાઢ્યા અને જંગી દીવાલો ચણી કાઢી, એકનાં બારણાં કર્યાં. લોખંડ દાળી મૂર્તિઓનાળી જળીઓ બનાવી અને સુંદર કેતરકામનાં મોટા બ્યાખ્યાન ખંડ ગિઓ કરી દીધો.

આશ્રમ માટે નવા મકાનની જરૂર પડે એટલે એ મકાનની સાથે-સાથ એ ખાટલા, ખુરશી, કબાટ, બધું જ તૈયારી કરી દે. એ ખાટલા માટેની ચાદરો, ગાદલાં માટેના ખોળા સંરથાની બહેનો ત્યાં જ શાળ પર વણી લે, ગાદલા લરી તેને સીવી લે, એ ગાદલાં ચાદરોને રંગવાનું કામ પણ ત્યાં જ કરી લેવાનું.

એમના ખેતરમાં એક હજાર એકર જમીનમાં અનાજ ઉગાડવામાં આવે છે, જે હજાર એકર ગોચર છે. ચાલીસ એકર શાકભાજીના ઉછેર માટે છે અને ત્રણસો એકરમાં ફળાગ્રામી વાડીઓ છે. એમના ગોચર પર ૧૪૦૦ ઠોર ચરે છે અને મરઘા બતકાંની સંખ્યા ૧૩૦૦૦ ઉપરાંતની છે. પ્રતિવર્ષ એમનાં જંગલમાંથી ચોકબંધ ઈમારતી લાકડું વિદ્યાર્થીઓ કાપી બજારમાં વેચે છે. અને પ્રતિવર્ષ નવાં ઝાડ ત્યાં રોપે છે. દાખલા તરીકે એમણે આગલા વર્ષે એમનાં જંગલમાં ઢોઢ લાખ રોપા નવા નાખ્યા.

બહેનો રસોઈ કરે છે, પીરસે છે, કપડાં ધૂએ છે, અથાણાં કરે છે, પુસ્તકાલયમાં કામ કરે છે અને કોલેજની આફિસોમાં કારકુન તરીકે સેવા આપે છે. વધારામાં શિક્ષક મંડળના બૂવકાં માટે એ બાલમંદિર પણ ચલાવે છે.

આ બધા ચ છોકરા છોકરીઓ આ પકમાં પર નમે છે; સ્વાવલંબન એમનું ગૌરવ છે. લગભગ બધા જ પોતાની શાળા કોલેજની ફી-સત્રના ૧૦૦ થી ૧૫૦ ડોલર પોતેજ ભરે છે. એ કમાવા માટે ઘણી વખત એ રજાઓમાં ખૂન કામ કરે છે અગર છ માસ અભ્યાસ છોડી દે છે, પણ સૌના મુખ પર સ્વાવલંબનમાંથી જન્મેલું આત્મગૌરવનું તેજ ચમક્યા કરે છે.

એ ચમત્કારનો અનુભવ સરથાની મુલાકાત લેતા સૌ ઠાઈ ને થયા મિલાવ રહેતો નથી. એક વખત વિર્ધિયાત ઉદ્યોગપતિ ફેડ અને એમના પુત્રી સરથાના મહેમાન બન્યા. જમણુ પછી શ્રીમતી ફેડની નજર બોયલગિયા પર પડી તો એની લાદી એક જ પ્રકારની નહેાતી એટલે એમણે આશ્ચર્ય વ્યક્ત કર્યું. કુ. મેરીએ જરામ આપ્યો, “વધતા બાળકને ઝસનુ નાનુ પડે તો ચીરો ઠરી આપણે નવો કકડો સધાડીએ છીએ એમ અમને ઠાઈ જોરડો નાનો પડે તો અમે એક હાવાલ ખસેડી બાકીનુ સરખું જોડની ઘઈએ ડીએ.

સરથાની તે દિવસની મુલાકાતે એ બંનેના હૃદય એરા તો માનવ સુવાસથી ભરી દીધા કે એમણે ત્રીસ લાખ ડોલર એ સરથાને ચરણે ધર્મ એમથી તૈયાર થયેલા મઠાનોએ મેદાનનો એક મોટો સમયોરસ જ્યોત્સર્ગ બનાવ્યો. ફેડની ઉદારતા માટે એમને ઠાઈએ શામાશી આપી ત્યારે એ બોલી જીક્યા, “મે તો કશુ જ આપ્યુ નથી કારણ કે જે શાળાઓ ત્યાં બિભી યઈ છે એ આખી દુનિયાના પૈસા બિભી ન કરી શકે. મહત્વની વાત તો એનો પ્રાણ છે.”

એ બેરીશાળાઓના પ્રાણની જન્મદાતા એની ધાત્રી કુ. મેરી સને ૧૯૪૨મા આ અહિક દુનિયામાથી વિદાય થઈ છે. આજે એની સરથાને પ્રાણ એના જ શિષ્યશિષ્યાઓ શિક્ષક-શિક્ષિકાઓ બની ટકાવી રહ્યા છે આજે ૫ ત્યા કાવ્ય અને કાર્ય વચ્ચેના સુમેળ જીવનમા આનંદનું સર્ગીત રેલાની ગજો છે અને એ કુગરાળ વિગ્તારના સૌ બોળા લોકો આજે એ સરથાની જનેતા કુ. મેરીને પોતાની ગામડી દુએ ‘આત્મચરિત્ર દર્શી’ તરીકે મનોમન પૂજે છે;

એ ધધામાં હું સાવ નવોસવો હતો. મારું કામ પણ ધણું અઘરું હતું. મને પાકી તાલીમ આપવા મારા પિતાએ મને તેલની પાઈપ લાઈન નાખવાથી માંડીને બધું જાતે કરીને શીખવા મૂક્યો. ત્યારે મારી ઉંમર એકવીસ વર્ષની. મોજશોખમાં મહાલેલ મને તો જાણે જડભૂળથી જિએડી નવી દુનિયામાં મૂકાયો હોઉં એમ લાગતું. મને કામની કઠણાશ એટલી નહોતી નડતી જેટલી ત્યાંની ધુમાડી અને એકાંત નડતાં.

મને પગાર પણ એટલો ટૂંકો મળતો કે મોજશોખનું સ્વપ્ન જ ન આવે. રાત પડ્યે શું કરવું તેજ સવાલ થતો એટલે કાં તો ફરવા જતો કે સિનેમા જોવા કે બિલીઆડું રમતો. મોટે ભાગે હું ફરવા જ જતો કારણ કે એમાં ખર્ચ થતું જ નહિ. એક દિવસ આમ શુષ્ક મને બ્યારે હું ટહેલતો હતો ત્યારે ખેડારીથી પીડાતા હોય એવા એક આદમીએ મને રોક્યો અને પૂછ્યું, “તમારી પાસે બીજું ખમીસ છે?”

આવા લેમાગુઓથી કે મારણથી હું ટેવાયેલો નહોતો. એટલે હું બરાડી જિંદગી, “ધાલી મૂક્યાં છે!” એ જુવાન કથુક બબડ્યો અને ભાગી છૂટ્યો. ઝડપથી ચાલતો હું સામી બાબુએ નીકળ્યો પણ એવામાં મારા મનમાં એક વિચાર અચાનક ઝબક્યો અને હું અટકી જ ગયો. મને થયું, “મારી પાસે બીજું ખમીસ છે અને હું એને આપી શક્યો હોત. એને બિચારાને એવી કેવી જરૂરિયાત ઊભી થઈ હશે કે આમ અજણવા પાસે માગણી કરે! એને નોકરી માટે સુલાકાતે જવાનું હશે અને એનું ગંદું, મેલું ખમીસ પહેરી જતાં શરમ આવતી હશે! જેમ જેમ હું એનો વિચાર કરતો ગયો તેમ તેમ મને મારા ઉપર ચરમ છૂટતી ગઈ. મને એનું મનોદુઃખ એટલું વધી ગયું કે હું પાછો ફર્યો અને એની શોધમાં ધૂમવા લાગ્યો. કલાકો સુધી હું રખડ્યો પણ એ મને ન જ મળ્યો તે ન જ મળ્યો.”

આટલું જોઈ કેમ ચોકકસ અટક્યો અને દીર્ઘ નિઃશ્વાસ લઈ

એણે આગળ ચલાવ્યું, ‘ત્યારથી હું એને શોધ્યા કરું છું. લોકોને મદદરૂપ થના હું જે ઝઘ્ઘા કરું છું તે એને તે દિવસે મેં જે લાગણીથી જાણ કરાવે આખો તેના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે છે.”

ઉપરની વાતને થોડા દિવસ પીટ્યા હશે ત્યાં એક દિવસ મેકિસ-કામા વેપારીઓનું એક મોટું સમેલન કે પરિષદ ભરાઈ. આવી પરિષદોમાં બાપણો, ચર્ચાઓ, બોજનસમારંબોની એવી હારમાળા ચાલે છે કે મેકિસકો જેવા ગરમ શહેરમાં મુવાકાતી થાકી જાય અને તાપ તથા થાકથી જમવા એકાદ તરસાના હોજમાં ફૂગડી લગાડવા માટે નજી દિવસની ભારે કામગીરી પછી ઉપરની પરિષદ પૂરી થતાં એ વેપારી મંડળના અર્ધાંડન જેટલા હોદ્દાઓ કે મેરેસનના હોજમાં તરવા આવ્યા. તેમાં ‘એવરી મેન ડોલર શર્ટ કંપની’ના માલિક શ્રી બેન બ્લેકમેન પણ હાજર હતા. એ કેમની ઉંમરના અને એમના જ જેવા શરીરે હતા એટલે કે મેરેસનના રનાન ગજવેશ પહેરી એ હોજ પર બેઠા અને બળગળના તાપથી પીકને જવાવવા ખમીસ નાખ્યું; છતાં રહેનારું નહિ એટલે કિનારે ખમીસ મૂકી તેમણે હોજમાં પડતું નાખ્યું.

એ બહાર આવ્યા ત્યાં સુધીમાં તેા તેમના ફૂતરાએ તેના ખમીસના ચીરેચીસ ઉડાડી દીધા હતા.

“તમારી પાસે બીજું ખમીસ છે, કેમ ?” એણે પૂછ્યું.

“અવશ્ય,” કેમે જવાબ આપ્યો.

“બ્લેકમેને ચલાવ્યું,” “તમને એ જાણીને આશ્ચર્ય થશે કે આ પૂજા પછતા મને વર્ષો પહેલાની મારી એક જૂની વાત યાદ આવે છે. તારે હું હતાશ થયેયો હતો તેવામાં નોકરી મળવાને એક પ્રસંગ બોલો થયો. પણ મુલાકાત વખતે પહેરવા મારી પાસે એકેય સાડુ ખમીસ જ નહોતું; ખરીદવાના પૈસા તો હોય જ ક્યાથી ? તે વખતે મને એક જુવાનિયો મળ્યો. મેં એને પૂછ્યું—તારી પાસે બીજું ખમીસ છે ?

આમ તો એ સફાર્દદાર કપડાંમાં સજ્જ હતો અને ઘરનો સુખી લાગતો હતો પણ એ બહુ કમાતો નહિ હોય ! ફાવે તેમ એણે મને કહ્યું કે એની પાસે વધારાનું ખમીસ નથી, પણ હું ચાલતો હતો એવામાં મને થયું, “મારે કપડાંની એવી શી જરૂર છે ? મારામાં આત્મા હશે, જોમ હશે તો બધું બરાબર થઈ રહેશે.” એમ વિચારી ઘેર જઈ મારા ફાટવાંવૂટલાં બને કપડાં ધોઈ નાંખ્યાં અને વળતે દિવસે ત્રણ ડોલરે વેચાતાં કપડાં તૈયાર કરવાના મને નોકરી મળી ગઈ ! થોડા દિવસમાં મને એ વિચારે ઘેરી લીધો કે આવડ ફક્ક દેખાતા જુવાનિયા પાસે બીજું ખમીસ ન હોય એ કેવી દશા ! અને મારી ‘એવરી મેન ડોલર સ્ટ’ કંપની’ સ્થપાઈ એ જુવાનિયો મને ન મળ્યો હોત તો કાણ જાણે આજ હું શુ કરતો હોત !”

એમ કહેતા કહેતાં તેમણે કેમેરાનનું ખમીસ અંગ પર ચઢાવી દીધું.

“ફોલો વિચિત્ર અનુભવ ! મિ. મેક્સન, વગેરે પહેલા પેલા તેલમથકમાં આ બનેલું.” અને ઉમેરું, “તમે કદી ત્યાં ગયા છો ?”

કેમેરાન સાલળી જ રહ્યો !

કૃતજ્ઞતાની વૃષ્ટિ

૧૧૧ હું (રોમન ટચ્કાઈ) પોલેન્ડનો વતની, નાનપણથી જ ધાર્મિક અસહિષ્ણુતાના વાતાવરણમાં ઉછરેલો, ધૌરસોમાં મારા પિતા મનાઈ કરે તો પંથુ હું યહૂદી વિરોધી ચળવળમાં ભાગ લેતો અને તેમની દુકાનો પર પથ્થરનો, મારો ચલાવતો. મારી આ પ્રકારની વર્તણૂક માટે મને જરા પણ ઉલ્લેખ થતો નહિ, ઈસુ લગવાનના 'તારી માફ જ તારા પુડોશી પ્રત્યે પ્રેમ કર'—એ સૂત્રની સમજ મેળવનાં મને જે લાંબી પાતુનાઓ અને મુસ્લિમોમાંથી પસાર થવું પડ્યું તેની કહાણી અહીં રજૂ કરું છું.

હિટલરે આરિયા પંથાવી પાડ્યું એટલે યુદ્ધ નજદીક દેખાતાં ફ્રાન્સના લાયોન્સ શહેરમાં એક ઉડ્ડયન કલ્પના શિક્ષક તરીકેનું રાજીનામું આપી મારા વિમાનમાં હું દેશ લાણી વિદાય થયો. રસ્તામાં એન્ગ્લિનમાં ગરબડ થવાથી, મારો વિયેના જીતવું પડ્યું અને સત્ રોકાવું પડ્યું.

વળતી, સવારે વાહગીરી માટે થોડી ચીજો ખરીદવા મારી હોટલમાંથી મેં જેવો બહાર પગ મૂક્યો કે એક માણસ દોડતો આવી મને એવા જોરથી અથડાયો કે મને તમ્મર આવી ગયાં. ગુસ્સાથી લાલચોળ થઈ મેં એને ગળામાંથી પકડી તમાચો લગાવવા જેવો હાથ ઉપાડ્યો કે મારી નજર ખીકથી ફિક્કા પૂણી જેવા થઈ ગયેલા તેના ચહેરા ઉપર પડી. જોરથી હાંફતાં હાંફતાં, તેની જાતને મુક્ત કરવા તરફડિયાં મારતાં મારતાં, જર્મન ભાષામાં બોલ્યો, 'ગેસ્ટાપો, ગેસ્ટાપો!' મને ઝાંઝું આવડતું નહોતું પણ હું કળી ગયો કે કયુંકર જર્મન છૂપી પોલીસના ત્રાસમાંથી તે છૂટવા માગે છે.

મેં એને મારી પરસાળમાં થઈ ઉપર દાદરે ધકેલી દીધો અને મારા પલંગની પાગોતે સ્પર્ધા જવાની તેને ઈશ્વાસ્ત કરી. એના પાતળા બેવડા વજેલા શરીર પર મેં એવી તો સફાઈથી ધાળણા ગોઠવ્યા કે જોનારને આટલો આવી લાગે. પછી મેં કેલર, ટાઈ, બકીટ વગેરે ઉતારી નાખ્યા કે જેથી આવનારને એમ લાગે કે હું હમણાં જ પથારી છોડું છું.

થોડી જ મિનિટોમાં ગેસ્ટાપોની દુકડી આવી પહોંચી અને મારો પાસપોર્ટ વગેરે તપાસી જર્મન ભાષામાં મોંઝા પર શોધ વરસાવવા લાગી. 'હું કંઈ સમજતો નથી.' એ બાવાર્થવાળું એક વાક્ય શાંતીતૂટી જર્મન ભાષામાં બોલતાં મને આવડતું હતું. તે મેં વારંવાર ગોળ્યા જ ક્યું, એ લોકો જોરડી તપાસ્યા સિવાય જ ચાલ્યા ગયા.

એ વિદાય થતાં જ મેં બારણે તાળું દીધું અને કામળા ઉપાડી લીધા. પેલા માણસે એ જિલા થતાં જ જર્મન ભાષામાં મારો ઉપકાર માનતાં કેટલાંયે વાક્યો બોલી નાખ્યાં. 'મેં મારો ઉત્કૃષ્ટ નકશો ઉઘાડ્યો અને તેને નિશાનીઓ દ્વારા એ સમજાવ્યું કે મારી પાસે વિમાન છે અને હું તને એરિસ્ટા-બહાર લઈ જઈ શકું એમ છું.' વગેરે. શહેર ઉપર આંગળી મૂકી તેણે મને પૂછ્યું, "તમે મને ત્યાં લઈ જશો?"

માથું ધુણાવી મેં ના પાડી અને તેને સમજાવ્યું કે મારે પેટ્રોલ લેવા કેમ શહેરમાં જતરવું પડે તેમ છે અને જે વિમાનધર પર હું જિતરીશ ત્યાં પોલીસ તને તરત જ પકડી લેશે. એટલે પોલીસની સરહદ નજીક કોઈ મેદાનમાં હું તને હિતારી દઈ અને ત્યાંથી તે સહીસલામત છટકી જાય. તેણે માથું હલાવી હા પાડી અને તેના નાના ચહેરા અને ઘેરી આસમાની આંખો અહેસાનમંદીનાં પ્રતિબિંબ પાડી રહ્યાં.

વિમાનધરના અધિકારીઓએ તેને વિમાનધરમાં પ્રવેશવા દીધો કારણ મેં કહ્યું કે એ મારો મિત્ર છે અને મને મૂકવા આવ્યો છે. અમારું વિમાન ગરમ થયું એટલે અમે બંને એમાં બેસી ગયા અને પછી તે હાથે આકાશમાં એકોરતોવેજીયા ઝાળખી અમે આગળ ગયા. ત્યાં વિસ્થૂલા નદીની લાંબી પટ્ટી નજરે પડી અને પાસે જ કેમ શહેર. એક મોટા ખેતરમાં ઉતરાણ કરી મેં મારા એ સાથાને અમે ક્યાં ઉતાંપી હતા તે નકશા પર બતાવ્યું. મારી પાસે હતા તેટલા બધા પેસા તેને આપી દીધા અને કહ્યું, "સિવાઃ વે વન્ધાઃ શન્તુ !" મારો હાથ ઝાલી તે મારા તરફ અનિમેષ નજરે કૃતચ્છતા વરસાવતો તાકી રહ્યો અને પછી પાસેના જંગલમાં અદસ્ય ચર્ચ ગયો.

હું ત્યારે કેમના વિમાનપર પર પહોંચ્યો ત્યારે લશ્કરની એક ઢકડી મારા સાચીદારની શોધમાં મારી રાહ જોતી જોમી રહી હતી. મને જોઈ ઈન્સ્પેક્ટરે કયું, “તમારું વિમાન તપાસવાનું અમારી પાસે ચોરંટ છે. તમે એક આદમીને વિચેનાથી બગાડી લાગ્યા છે.” મેં ખેલ્યું કયું, “ખુશીથી તપાસો, પણ તમે કેમની શોધ કરી રહ્યા છો તે ખતાવશો ?”

“એ તો એક ચઢી હતો.” સામેથી જવાબ મળ્યો.

તેમણે વિમાન તપાસ્યું પણ સાબિતીના અભાવે મને જતો કરવો પડ્યો.

... ખીજું વિશ્વયુદ્ધ સર થયું અને ચોલેન્ડ દારી ગયું એટલે સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધ પરદેશોમાંથી આશુ સંખવા હું ત્યાંથી છટક્યો. અમે રમાનીઆમાં પેઠા ન પેઠા ત્યાં તો અમને પકડી લીધા અને યુદ્ધકેદની છાવણી ભેગા કરી દીધા. મહામહેનતે હું ત્યાંથી છટક્યો અને ફ્રેન્ચ વિમાની દળમાં જોડાયો. ક્રાન્સના પતન પછી હું ઇંગ્લેન્ડ બાજી ગયો અને ત્યાંથી લડવા લાગ્યો. એક વખત બ્રિટિશ ખાડી ઝોળાંની સામી ખાજુ અમે ગયેલા ત્યાં જૂલોન શહેર પર, અમારો અને જર્મન વિમાની દળોનો ભેટો થઈ ગયો. તુમુલ્હ હવાઈયુદ્ધ જામ્યું. અમારા કરતાં એમની સંખ્યા ઘણી વધારે હતી છતાં અમે તેમને હીક સ્વાદ ચખાડ્યો. પાછા ફરતાં દુરમન દળે મારા વિમાનને સીધી ચોટ લગાવી અને મારું વિમાન ઇંગ્લેન્ડની ધરતી પર તૂટી પડ્યું. હું તો તે પહેલાં જ ખેલાન થઈ ગયો હતો. મને પાછળથી ખજર પડી હતી કે મારી ખોપરી તૂટી ગઈ હતી અને પાસેની ઇસ્પતાલના સર્જને મને ઓપરેશન કરવાની ના પાડી કારણ કે એને ખિલકુલ આશા નહોતી.

ત્યારે મને લાન આપ્યું. અને મેં સહેજ આંખ ઉઘાડી તો મોટી મોટી આસમાની આખે વાળો એક નાનકડો ચહેરો મારી નજરે ચઢ્યો. “ઝોળખાણ પડે છે કે ?” એ આદમીએ પૂછ્યું, “તમે મને વિચેનામાં ખચાવેલો.”

“મારી મૂંઝવણ એકદમ ઉકલી ગઈ. મેં કહ્યું, “તમે મને ક્યાથી શોધી કાઢ્યો? તમે અહીં કામ કરો છો?”

“તેણે જવાબ આપ્યો—એ તો ઘણી લાંબી વાત છે. તમે મને છોડી દીધો તે પછી હું જેમતેમ કરી વારસો પહોંચ્યો. અને ત્યાંથી મુખ્ય શરૂ થતાં અંગાઉ હું મહામહેનતે સ્કોટલેન્ડ સીધાકામત જટકી ગયો. ત્યારે સ્વિટ્ઝર્લેન્ડના એક પોલેન્ડની વિમાની ટુકડીએ મારે બહાદુરી બતાવ્યાની વાત મેં વાંચી ત્યારે મને થયું કે તમે એમાના એક હશે. એટલે મેં વિમાનીઘનની ઓફીસે પૂછવું અને મારી ખાત્રી થઈ.

“પણ તમે મારું નામ ક્યાથી જાણ્યું?”

“તમારા નકશાના હાંસિયામાં એ લખેલું હતું” અને એ મેં ખાસ યાદ રાખ્યું હતું. ગઈ કાલે જાપામાં મેં વાંચ્યું કે પોલેન્ડના એક બહાદુર વિમાનીએ પાંચ દુશ્મન વિમાનો તોડી પાડ્યાં તે પછી તેનું વિમાન આ ઇસ્પતાલ નજીક ટૂંકી પડ્યું છે અને તે વિમાનની સ્થિતિ જિલકુલ આશાજનક નથી. એટલે મેં તરત જ એકિનજગ વિમાનીઘને વિનંતિ કરી કે મને આ ઇસ્પતાલમાં પહોંચાડવો.”

“શું કામ?” મેં પૂછ્યું.

“મને લાગ્યું કે મારી ઉપકારની લાગણી બ્યક્ત કરવા મારાથી કંઈ થઈ શકતું હોય તો મારે કરી છૂટવું. આમ તો હું મગજનો સજ્જન છું. આજે સવારે મેં જ તમારા પર ઓપરેશન કર્યું હતું.”

ભુલ્યો ભુલાય કેમ ?

હું (જેમ્સ સેક્સન માર્શ્ફિલ્ડ) નાનો હતો ત્યારથી એકસાંઈ વિદ્યાપીઠ વિશે અનેક ગૌરવકથાઓ સાંભળતો એટલે એ વિદ્યાપીઠના વિદ્યાર્થી ' ખનવાનું ' એક મધુર, સ્વપ્ન મારા મનમાં સતત રમ્યા જ કરતું. ભાગ્યદેવીની કૃપા થતાં મને એક શિષ્યવૃત્તિ, મળી અને માટે, સ્વપ્ન બાકાર પામ્યું.

અને એકદોનરની એક ઠંડી સવારે એ વિદ્યાપીઠની ૧૨ ' ૪૧૫ ' ની એક ખાવા ધસતી ઓરડીમાં હું ઊભો રહ્યો ત્યારે પેલાં બધાં મનોરચિત, મધુર સ્વપ્ન પદાના મહેલની માફક તૂટી જતા દેખાયાં. વતનથી (અમેરિકા) ધણે દૂર આવેલાં મને સઘળું નિરસ, સૂમસામ લાગતું હતું. માતાપિતાની મીઠી વહાલરોથી ગેદ માદ આવતી હતી. અને શુષ્કમના ખની હું નિશ્ચેત ખડો હતો ત્યાં મારી ઓરડીનું ખારણું ધીમેથી ખુલ્યું અને પસાસેક વરસની ઉંમરના, એક છિયા, સુરેખ, સફાઈદાર પોશાખવાળા ગ્રેટે હોકિયું કપું. તેમના દેખાવ પરથી તે વિદ્યાપીઠના ગૃહપતિ કે અધ્યાપક હશે એમ કલ્પનામાં હું રાચતો હતો ત્યાં એમના મુખમાથી નીચેના શબ્દો સરી પડ્યા, ' સાહેબ, હું આપનો નોકર, વ્યાટ. '

' ધણું સરસ ' મેં મહાપરાણે ઉચ્ચાળ્યું.

' આપનો આજાર, સાહેબ લોજનમાં શું અવરૂળ આવે છે ? '

શુ જવાબ આપવો એ મારે મન મૂઝવણ હતી. એ મૂઝવણ કળા જતાં એણે કહ્યું, ' સાહેબ, અહીં સૌ કોઈ સામાન્ય ખાણું જ લે છે. '

' મને પણ તે જ અવરૂળ આવશે. ' મેં કહ્યું એટલે સીધા ટટાર ઊભા ઊભા નમન કરીને એ ચાલતો ચલે.

તે દિવસથી વધે પહોંચેલો વ્યાટ મારા જીવનમાં પ્રવેશ્યો. એ પ્રવેશ એવો તો સહજ અને સ્વાભાવિક છતાં મહીર અને સમજ-

પૂર્વકનો હતો કે આજે ય મને લાગે છે કે મારા વિદ્વાન અધ્યાપકોએ મને સૈકાઓથી સંચિત જ્ઞાનવિજ્ઞાનમાં ડોકિયું કરાવ્યું ત્યારે એ અદના વ્યાટે તો મને એ જ્ઞાનવિજ્ઞાન જીવનમાં પ્રત્યક્ષ ઉતારી બતાવ્યું. શિખામધુનો એક શબ્દ પણ કદી ય ઉચ્ચાર્યો સિવાય મને પણ પણ 'વેદવાક્યો' એણે જીવી બતાવ્યા અને સેવક અને સેવ્ય વચ્ચેનો ગાળો જીવનમાં ઠેરસો અદ્ય હોય છે તેનું જ્ઞાન કરાવ્યું.

અમે બધા વિદ્યાર્થીઓ ભડીએ તે પહેલાં કકડતી ઠંડીને વિદારતો અગ્નિ તે પેટાવતો, અને અમારા માટે નારતો તૈયાર કરી દેતો. દુઢાળી પથારી છોડવામાં અમે વિલંબ કરીએ તો વ્યાટ બારણા પર એના ચીપિયા વડે એવા તો ટકોરા માર્યો જ કરે કે લલલલાને પથારી છોડવી પડે અને અમે સ્નાનાગારમાં જઈ આવીએ ત્યાં સુધીમાં તો તે ચોરડી વાળીઝૂડી સાફ કરી દે.

સવારમાં અવિરતપણે અમે વાંચી શકીએ એ હેતુથી એ કદી અમારી ચોરડીમાં ફરકતો નહિ. બપોરે સમયસર થાળી લઈ તે હાજર થતો અને પાછલા પહોરના અમે સૌ રમવા કે કસરત કરવા જઈએ તે ચીવટાઈપૂર્વક જોતો. સંભોગવશાત્ અમે ચોરડીમાંથી બહાર નીકળતા ન દેખાઈએ તો એ તરત રમમાં દાખલ થાય અને 'સગડીમાં કાલસા પૂરતા કે નહિ તે જોવા માટે આવ્યો. આ જુઓને ઇંગ્લેન્ડની આબોહવા છે એવી છે કે દરેકે સાંજના ધરબહાર જવું જ જોઈએ, ખેલકૂદમાં ભાગ લેવો જ જોઈએ.' છતાં અમારામાંથી કાઢતું દિલ બહાર જવા પર ચોટે જ નહિ તો એ વારંવાર ડોકિયું કર્યો જ કરે એનો ચીપિયો ખોવાયાનો એને ડર રહે કે ચોપડીઓ ડીક ન ગોઠવાઈ હોવાની ભીતિ જન્મે કે ટેનલ બરાબર સાફ ન થયાની શંકા જાગે. એનાં આ'બહાનાં અને ડખલ ક્યારે પૂરી થાય કે જ્યારે વિદ્યાર્થી ચોરડી બહાર જાય ત્યારે !

સાંજે સાત વાગ્યે બોજનનો ઘંટ થતાં એ બોજનગૃહના દાર નજીક પડો હોય જ અને સૌ ગેહવાતાં એ પીરસવા લાગે

ઝોડસફાઈમાં એક એવી વિચિત્ર લાગે તેવી પ્રચાલી છે કે કોઈ વિદ્યાર્થી શહેરના કોઈ પણ પીકામાં દારૂ પીવા ન જઈ શકે પણ બોજન ઉપર તેને શીશાઓળખ કે પીપળા દારૂ ભેદે તે પશુ મળે, એક વખત હું રમે ચદરો અને હરીફાઈમાં જિત્યો. મારે એમ ખતાવવું હતું કે અમેરિકનો મને તેટલું પીએ છતાં શરીર અને મન પરનો કાબૂ ગુમાવતા નથી. મેં તે દિવસે હદથી વ્યાદા લીધું.

નાનીમોટી સૌ ચીજો પર નજર રાખતો વ્યાદા ખીજો દિવસે વહેલી સવારે હજારે પગલે ચાલો પ્યાડો લઈ મારી રમમાં દાખલ થયો અને હું પાણીમાં રમાલ બોળી મારા કપાળ પર મૂકવા લાગ્યો. મારી આંખો લાલધૂમ હતી અને હું ખળડતો હતો. આંખ ઉધાડતાં શરમિંદા પડી ગયો. એ પારખી જતાં એણે કહ્યું, 'એનો કંઈ વાધો નહિ ધણા માણસો જીવનમાં એકાદ વખત તો નરો કરે છે.' ફરી કહી મેં આવા નશાનું પાપ વહેણું નથી.

એક વખત હિનાખાની રમઓમાં હું પેરીસ ફરવા ગયો. ત્યાંથી પાછો ફર્યો એટલે વ્યાદા મારે ખિસ્તરે છોડવા લાગ્યો. અને તેમાથી 'એબ્સીન્ય' નામના એક ઘણા ચદાલે દારૂની શીશી તેને હાથ લાગી. તે તરત જ લાડબાડી બિંચ્યો, 'માફ કરજો, સાહેબ પણ આ ઘણું ભયંકર પીણું નથી ?' મેં એની ટીકાને સાંભળી ન સાંભળી કરી કારણ કે મેં તો ડઝનેક ઠેકાણે એ દારૂ પેરીસમાં પીધો હતો. મારી મનોદશા કળી જઈ એણે નમન કરી એ શીશી અત્તરાર્ધ પર ચઢાવી દીધી.

થોડા દિવસ વીત્યા પછી મને બોજન પીરસતાં વળી પાછું તેણે ચલાવ્યું, 'સાહેબ, આ 'એબ્સીન્ય' પીવાથી જ રેલા બાણીતા લેખક ઓરકર વાઈલ્ડનું મૃત્યુ થયું તે આપ જાણો છો કે ? મને લાગે છે કે તેની જૂરી વ્યાદા પડી જાય છે.' છતાં મેં તેની વાત પર ધ્યાન આપ્યું નહિ.

તે સાંજે હું રૂમની ખેલી પાછો આવ્યો ત્યારે મારા ટેબલ પર એક સબ્દકોશ ઉઘાડો પડ્યો હતો અને એની-એ બાજુ ટાંકતાં એ પુસ્તકો મૂકેલાં હતાં. ઉઘાડી જગામાંથી એક સબ્દનો અર્થ વાંચી ચક્રાતો હતો. તે સબ્દ હતો 'એન્સી-ચ' અને સામે નોંધ હતી કે લીલા રંગનો, ઘણો ચઢાક એવો આ દાર છે અને તેના સતત ઉપયોગથી માથુસની નસો નમળી પડી જાય છે. મેં હસતાં હસતાં એ સબ્દકોશને બાજુએ હસેલી મૂક્યો !

એ દિવસ પછી મારી એ ચીસી છત્ત પરથી ગાયન થઈ ગઈ, ન, તો વ્હાટે ફરી ફરી તેને સંભારી કે ન મેં.

એક અઢવાડિયું એવું ગયું કે ઘોડોડોની ઘરતોમાં હું ફાંપી ગયો. અભ્યાસમાં ધ્યાન ન રહ્યું એટલે 'ઓલીવર ગોલ્ડસ્મીથ', જે અભ્યાસનો વિષય હતો તે પરંતુ એક મામૂલી, બિનપાયાદાર, પુસ્તક. વાંચી હું અધ્યાપક પાસે ગયો. ચૂંચીના કુમાડમાં ટંકાયેલા મુખવાળા અધ્યાપકે, આ બધું પામી જઈ, મારી કાપી કાઢતાં કહ્યું, 'વાહ, તમે તો મગનો નિર્બંધ લાવ્યા છો ને ! મારે એક જ સવાલ પૂછવો છે અને તે એ કે 'ઓલીવર ગોલ્ડસ્મીથ', નામના માથુસે લખેલી એકાદેય લીટી અપ મહાતુલાવની નજરે પડી છે ખરી ?'

ગુરુમાં ધૂંધવાતો હું ઓરડી પર પહોંચ્યો અને વ્હાટ આગળ મેં વરાળ કાઢી. વ્હાટનો ચહેરો બિલકુલ કડક બની ગયો અને તે ધૂરડી બિંધ્યો, 'તમે વાંચી છે ત્યારે !'

મારી અંતિમ પરીક્ષાનો સમય જેમ જેમ નજીક આવતો ગયો તેમ તેમ વ્હાટની કડકાઈ વધતી ગઈ. દરરોજ સવારે નારતો પતતાં જ, ટેબલ સાફ કરી તે પુસ્તકો એકઠી દેતો અને બોગમ્નેએ એ પુસ્તકોમાં ઈર્ષ નવકયા દડીએ ચઢી જાય તો તરત જ તેને અમરાઈએ ચઢાવી દેતો. એ દિવસોમાં એ મને વારંવાર પૂછતો, 'કેમ ચાલે છે, સાહેબ ? બધી તેવારી તો બરાબર થઈ જાય ને !'

જાતમહેનતે તૈયાર કરેલા પોતાના જાગમાથી અમને પસંદ ફૂલ
લઈ સારા સારા વાગ્યે 'અમારી તહેનાતમા હાજર થતો વ્હાટ મોડી
રાતે નન વાગ્યા પછી છૂટો થતો. છતાં એ રમતને, હારે શોખીન
હોતો આતરકોવેજ ક્રિકેટ મેચમા અમારી કોલેજના નોકરોની ટુકડીમા
એ તેર વર્ષ સુધી રમ્યો અને જોકે વખત તો લાળાઓ પાડતા
પ્રેક્ષકટ્ટો દોની પ્રસન્નતા ઝીલતા મળી એક મેચમા તેણે એક સદી
નોંધાવી ત્યારે જ મને એના આ પાસાની ખબર પડી

વ્હાટે આર્થર્ ડિકન્સ અને વિલિયમ રોકોટના પુસ્તકો વાંચ્યા
હતા એડી ધણી લેટીન ભાષા પૃથુ પકડી લીધી હતી છતાં એણે પ્રિય
પુસ્તક માર્મખલ હતું.

‘‘ એક રાતે તેણે મને કહ્યું, ‘તમે અમેરિકને! લખ્યા અધીરા છો.
અહીં આવતા જ તમે ડિઝીની જ મત કરો છો અને પાશ્વપુસ્તકોની
યાદી પહેલી સાબળા છો, તમને વર્ગો ન જ પડી હોય છે અને ‘અ બ ક ડ’
મા જ જ્ઞાન ની પરિસીમા તમને દેખાતી લાગે છે પણ એકસદ્ડ’
એ પુસ્તકિયા જ્ઞાન આપતી કાઈ પાઠશળા નથી. એકસદ્ડ’ એ તો
એક જીવનપ્રશ્નોની કં. બાધણો કે પુસ્તકપાઠમાથી એ પ્રાપ્ત થતી નથી,
એ તો માપસના જીવનમા વણાઈ જાય છે, તેના ભોડીમા ઊતરે છે
અને તેને સારાસારનો વિવેક બક્ષે છે’

આવા આ વ્હારે મારા જીવનમા એવો વિવક્ષ્ય જાગ જળવ્યો
છે કે આજે વર્ષો પછી પણ એ શ્રુતાત્માને વલા સિવાય મારાથી રહે-
વાનું નથી અને એનાં ભેટો થનાનો કાઈ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાન તો એ
મને કહેતો તે દમે ‘Thank you Sir’ (આપનો આભાર)
જલા સિરામ મારાથી રહેવાય નહિ

જીવતો પુસ્તો

દેશુઆરી મહિનો વીતતો હતો ઠંડી કહે કે મારું કામ અને યૂરોપના દેશોમા તો હારે હિમનર્ષી પણ થાય એવી એક શનિવારની રાત્રે હોસેન્ડના દરિયા કિનારે આવેલા પુસ્તા પર ચોડીદાર એની હમેશની ચોડી બરતો પગલા માડી રહ્યો હતો. ચાલતો ચાલતો એ પુસ્તાકના ત્રીસ કૂટ પહોળા એક ગરનાળા પાસે આની પહોંચ્યો. આ ગરનાળુ માલની હેરફેરમા સવલત પડે તે ખાતર રાખેલું અને બરતીના પાણી ત્યારે વધવા લાગે ત્યારે પાટિયા નાખી દેવામા આવતા

ગરનાળા નજીક આવતા જ ચોડીદાર ની નજર દરિયાના પાણી પર થઈ ગઈ. એ પાણી આજે હારે જોરથી ઝેમટયા હતા અને હરેક ક્ષણે તેમા વધારો થતો હતો. ટોચ બરતીના સપાથે શુ થાય તેની સમજ ચોડીદારને પડી ગઈ એટલે ગામના સરપચ અને પચાવતના સભ્યોને એની જાણ કરવામા આવી.

તરત જ રેતીના કોથળા બરેલી મોટરો દોડવા લાગી, બધની નિશાનીરૂપ ગણતા ગિરજધરના ઘટ વાગવા લાગ્યા અને સાદ પાડનારો દોહી ઘટ લઈને ઝેરીએ ઝેરીએ ધૂમવા લાગ્યો. લોકો સફાળા જાગ્યા અને જોવા ને તેવા દોડી ગરનાળા આગળ એકઠા થઈ ગયા. કોકના પગમા પાવડીઓ હતી તો કોકનામા ખૂટ, કોને ચપલ પહેર્યા હતા તો કોકે મોજડી.

પહેલા તો કોઈને સમજ ન પડી કે આશ્વ આવી રહી છે. તેમણે માન્યુ કે ગરનાળાના પાટિયાને ટેકરી રેતીની વેલીઓની દગલી કરી દઈશું એટલે કામ પતી જશે; જતા એ વેલા બરાબર ટકકર ઝીલી ઘડે તે માટે તેમને ટોઠા આપવા લાકડા અને લોદાના પાટડા મગાવવામા આવ્યા. પણ એ જાણુ પતી રહે તે પહેલા તો ગરનાળાના યાસલા પાસે ઉભેલા એક જણે ચીસ નાખી “અરે આ થાજનો તૂટ્યો”

અને થાજનો તૂટે તો ! સારા ચે માથ પર ધસમસતા પાણીના પૂર ફગી વગે અને મનુષ્ય, પ્રાણી, મિત્કત બધાનું સત્યાનાસ વળી

૧૧૫. સાને આ લય કરે કલ્પના આવી ન આવી ત્યાં તો પુસ્તાધિકારીએ જૂમ પાડી, “દોડો દોડો, ચાંતવાને ટેકો દો, એ વૃદ્ધો !”

અને ચાલીસ જુવાનોએ જૂરડો મારી એ વૃદ્ધતા, માગ દેતા થાંભલાને પોતાના શરીર ટેકવી દીધાં એમને આમ રેતીની ગુલુની જેમ, ટેકો દેતા નેઈ જાણે દરિયાનાં પાણીને ચર ચઢ્યું હોય તેમ એ વધુ બિછળવા લાગ્યાં. વાંસપૂર બિછળતાં મોજાને આવતાં નેઈ પુસ્તાધિકારી બોલી બિઠતો, “ખમા લલા, એક નેર” અને બિઝરાર્થ મથેલા ખમા અને શરીરવાળા એ ચાલીસ જુવાનો તન વૃદ્ધે એટલું નેર એકઠું કરી બીંસ દેતા, સ્વયં કચડાતા-પિસાતા અને વૃદ્ધતાં પાટિયાં અને થાંભલાને ટેકવી રાખવા મથતા.

માનવી અને પાણી વચ્ચેનું આ તુમુલ્લયુદ્ધ પૂરાં એ કલાક ચાલ્યું. દિમ જેવું ઠંડું સમુદ્રનું પાણી ઘણી વખત તો પાટિયાની ટાચ સુધી આવી જતું. અને હમણાં આ બાજુ પડ્યા લાગશે, હમણાં પડ્યા લાગશે એવું લાગવા કરતું હતું. એ પાણીના ઝાંટાથી પેલા જુવાનો નાહી ગયા અને સૌનાં શરીર ઠંડાગાર ચર્ચ ગયા. છતાં ચાલીસમાથી કોઈ ન હાલ્યું કે ન ચાલ્યું. કોઈને થાક પણ વરતાયો નહિ. એ તો ખધા જાણે જીવતી રેતીની થેલીઓ ન હોય તેમ ખડકાર્થને પથ્યા હતા. નહોતું કોઈ કશું બોલતું કે ચાલતું. જેમ જેમ જુવાનો આવતા ગયા તેમ તેમ એ બંધ આગળ ખડકાતા ગયા.

— પણ માનવશક્તિને મર્યાદા તો હોય જ ! સૌની નસો વૃદ્ધતા લાગી અને બિલા રહેવાનું અસંકલ્પત મવા લાગ્યું. ત્યાં દરિયાનાં પાણીથી ફોજાણાનું એક સો ટનનું જહાજ, ધકેલાતું ધકેલાતું, ગરનાળા આગળ આવી ગયું અને દરિયાના પાણીની લીંસ ઝીલવા લાગ્યું. સૌના તળાવે ચોટેલા જવ ઠેકાણે આવ્યા અને સૌએ છુટકારાને દમ બેચ્ચો.

આમ એ જીવતા ધકેલાયા ન હોત તો એમનું આખું ગામ અને દાગરો એકર ફળદ્રુપ જમીન બોજાઈ જત અને સર્વજ્ઞ નાશના પ્રચંડ પૂર ફરી વળ્યા હોત.

એ ગામનું નાય કોલિંગપાટ અને એ દિવસ ૧૯૫૪ના ફેબ્રુઆરીની પહેલી તારીખ.

જીવનનો આનંદ

‘ ગયા વડે સ્વીડનના એક છાત્રએ દેશના છેક ઉત્તરના શહેરથી છેક દક્ષિણના શહેર સુધીના ૧૦૯૪ માર્ગનના અંતરની એક સાંઠકેવ રેસ માટે ૩૫૦ પૌન્ડના ઇનામના જાહેરાત^૧ કરી આવી લાંબી રેસ અને ઇનામ હોવાથી એક હજાર ઉપરાંત જુનીઓએ એ હરીફાઈમાં હિમેદવારી નોંધાવી નિખ્યાત દુર્ઘટકોની એક સમિતિએ આ સૌ નવનોહિયાની દામતરી તપાસ કરી બધી રીતે રોગમુક્ત નમળાઈમુક્ત, સચક્ર અને ટકર ઝીની શકે તેવા પચાસ યુવાનોની પસંદગી કરી તેમને જ આ હરીફાઈમાં જિતવાની પરવાનગી આપી. ચાક ન લાગે તે માટે તેમને એક હજાર માર્કલ દૂર હરીફાઈના પ્રયાન રથળ પર ગાડીમાં સુખસ ગરડથી લઈ ગયા અને હરીફાઈના દિવસે અગાઉ તેમને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ યોજના ખોરાક અને આરામ આપવા માડ્યા.

આ હજાર હિમેદનારોમાં એક હતો ૬૬ વર્ષનો, લાંબી દાઢી અને મૂછોનાગો એક ડોસો, તેનું નામ યુસ્તાફ ધધે મોટર ફ્રાઈવર. તેને જોઈને દાકતરોએ મળકેમ કહ્યું ‘ જુઠ્ઠાજી, જાવ, થેરે જઈને નિરાતે આરામખુરશીમાં લેગો. જનીસ વડના નાના થાવ તો તમારો કઈક પત્તો પડે ’ દામતરોએ જુઠ્ઠાજીને હરી કાઢવાં પણ તેમનું ચિત્ત તો એ રેસમાં જ ચોટેતું હતું એટલે ખીજને ગાડીની મોજીની સહેલ મળી ત્યારે આપણા આ ડોસાજી એક હજાર માર્કલનું એ અંતર પેડન મારતા મારતા કાપવા લાગ્યા અને ખીજા હરીફો જ્યારે સુખચેનથી માલ-મનિદા ખાઈ આરામ કરતા હતા ત્યારે ડોસાને તો દિન આખો પેડન મારવામાં જતો.

પચાસે ૫ સત્તાવર હરીફોએ રેસ માટે પ્રયાન કર્યું એટલે યુસ્તાફે પણ સાચકલ પર સનાર થઈ પોતાની આગની હરીફાઈ શરૂ કરી. ખીજા બધાની પાસે તો ખાતલાતના સાધનો, દવાઓ, વીટામીનની ટીકડીઓ વગેરે હતું ત્યારે આ ડોસા પાસે તો હતા. માત્ર તેમનો રેઈનકોટ,

પાણીની ખેગ અને અંતર નોંધતું મરીન. સત્તાવારું હરીફ ન હોવાથી તેમને નંબર મળ્યો નહિ તેા એટલે એમણે આગવો નંબર મીડું બનાવ્યો અને છાતીએ લગાવી દીધા, અને અદાની' બિપડયા.

સેા માર્કલ સુધાતો 'ક્રાઇએ ડોસાની નોંધ લીધી નહિ પણ હવામાં ઊડતા લાખા સફેદ દાઢીમાથાના' વાળવાળો, અને ગદી-ખમ્મીસ પહેરેલો એક યુદ્ધો પોતાની બાજુએથી પસાર થતો જોઈ એક દસ વર્ષનો છોકરો બોલી ઊઠ્યો, "અરે, જુઓ 'જુઓ, પેલા બડાદાદા ચાલ્યા!" પાસે ઊભેલા એક છાપાન. પ્રતિનિધિને કાને પડતાં તેણે ડોસાની એક તર્રીર ખેંચી લીધી અને ઉપરના 'બડાદાદા'ના નામ સાથે તેની રસપ્રદ કહાણી છાપાને પાને ચઢાવી દીધી.

અને પછી તો આ દસ વર્ષનાં ડોસાએ જે શારીરિક તાકાત બતાવવા માડી, તેની રસપ્રદ વાતો પછી અખબારને પાને ચમકતી રહી. ટેર ટેર ટાળેટાળાં આ ડોસાને જોવા ઊમટયા અને સામાન્ય રીતે અતિ અંચળ નહિ મનાતી એવી સ્વીડનની પ્રજા આ માનવી પાછળ ઘેવી બનતી લાગી. ડોસાની ફિલ્મો ઊતરી, છબીઓ પડી, રંગિયો પરથી તેની વાતો વહેતી મૂકાઈ અને તેના હરેક શબ્દ અને હરેક હિલચાલને અધ્યધારી ભારે પ્રસિધ્ધિ મળતી રહી.

ડોસાએ પણ એવી ભારે કરી કે જ્યારે પેલા પચાસ જુવાન હરીફો દરરોજ રાત્રે નિરાંતે આરામ કરતા ત્યારે આ યુદ્ધોએ પણ રાત્ર સુધી મટકું ચ માયું નહિ અને રાતદિવસ અવિરતપણે રસ્તો કાપવાનું ચાલુ રાખ્યું. ચાર દિવસના અંતે, પાંચ જ કલાકની ઊંધ લીધા છતાં ડોસાએ લખ્યું - "આવી પ્રકુલિતતા જીવનમાં કદી ચ નહોતી માળી. આટલી બધી માનવલાગણી ટોળાતી હોય ત્યાં ચાક ધી રીતે લાગે?" અગ્રે રસ્તે પોલીસોએ તેની ફરજિયાત દાક્તરી તપાસ કરાવી તો માલૂમ પડ્યું કે સખ સલામત છે.

ચાલીસ વર્ષની ઉંમરે ડોસાએ પહેલવહેલું સાંધકિલનું પેડલ મારેલું. કારણ કે પોતાના વિશાળ કુડંબનું બરણપોષણ જોતમજૂરી કે મોટર

હાંકવામાંથી કરવાનું મુસીબતનું કામ હતું. પણ તેનાં દસ છોકરાં મોટાં થયાં એટલે ડોસાએ એક દિવસે પોતાની પત્નીને કહ્યું : “હું ઉત્તરમાં લેપ્લેન્ડ જઈ છું. મારે મધ્યરાત્રિના સૂર્યનાં દર્શન કરવાં છે.”

પત્ની લાડકી જ લીધી : “પણ એ મુસાફરીના પૈસા જ ક્યાં છે?”

ડોસાએ હડે પેટે જવાબ આપ્યો : “એમાં પૈસાની ક્યાં જરૂર છે ? તેમાં જરૂર છે માત્ર એક સાધકલની અને એ મજબૂત પગની.” અને ખરેખર એક બાયાની પોટલી, લોટો અને રેઈનકોટ લઈ ડોસો સાધકલ પર સવાર થઈ ગયો અને ઉત્તરધ્રુવ પ્રદેશમાં પહોંચી ગયો. ત્યાં અહીંતહીં મજૂરી કરી ડોસાએ પોતાનું પેટિયું કાઢ્યું. અને આખો ઉનાળો ત્યાં વીતાવ્યો, સિવાયો એસતાં જ એ પાછો ફર્યો. દિવસે યુધી ડોસાએ મધ્યરાત્રિના સૂર્યના એ પ્રદેશની વાતો કરી સૌનાં મન રંજન કર્યો.

એવો આ ખડતલ ડોસો, આ હરીફાઈમાં કદી સગવડ નહિ, રસ્તામાં મોટરો, લોરીઓ, વાહનો મળ્યા જ કરે છતાં કથાયથી મૂંઝાયા કે નિરાશા પામ્યા સિવાય, અંતર કાપતો જ રહ્યા અને કુલ દસ જ કલાકની ઊંધને લઈને, ખીજા જુવાનો કરતાં પૂરા ચોવીસ કલાક પહેલો, છ દિવસ, ચૌદ કલાક અને વીસ મિનિટ, વિજયરેખાએ પહોંચ્યો. ત્યારે તે સત્તાવાર ધનામ માટે નાલાયક હોવા છતાં, હજી રોના લોકસમુદાયે તેને આવકાર્યો, અગ્નિચાંતિ ખાતાના બેન્ડે તેના વિજયસરોદો ગાયા અને પ્રસંશકોએ તેને ફૂલ નીચે દાદી દીધા. ખભે બેસાડીને તેને પોલીસ રોયને લઈ ગયા અને સેંકડો લોકોએ તેના પર બાતબાતની બેટોનો વરસાદ વરસાવ્યો. ખીજે અઢવાડિયે રાજની મુલાકાતનું બહુમાન તેને મળ્યું. સાધકલ, મોટર સાધકલ વગેરેના વેપારીઓએ પોતાની બહેરખજારમાં તેનું નામ ને છબી મૂકવાની પરવાનગી બદલ ઠીક ઠીક રકમ તેને આપી. તેને પૂછવામાં આવતા તેણે જણાવ્યું કે આ રકમ હું મારા દીકરાઓને આપીશ જેથી તેઓ પોતાનાં છોકરાને ઠીક રીતે ઉછેરી શકે.

હરેક અઠવાડિયે પ્રસંગે તરફથી તેના પર પત્રોએ મારો ચાલુ જ રહ્યા કરે છે. અને તેના સરનામામાં લોકો માત્ર 'સ્વીડનના ખડાદાદા' એટલું જ લખે છે તો પણ તેને પત્રો મળી જાય છે. કુદરતી જીવનનો તે હિમાયતી છે. એની હંમરના એક ડોસાના મળેલા પત્રથી એ પોતાને કૃતકૃત્ય થયેલો માને છે, તે પત્રમાં એ ડોસાએ લખ્યું છે કે 'વહાલા ગુસ્તાફ, હું તમારી જ ઉમરનો છું', તમારી જાણ થતા પહેલાં હું એક અશક્ત ધરડો દરદી હતો. પણ તમારા દાખલાએ મને નવું ચેતન અને પ્રેરણા આપ્યા છે. અને હું પુનઃ જીવાન, તંદુરસ્ત અને સુખી બન્યો છું. અજુ તમારા પર મહેર કરે !'

એકલો જાને રે!

એ હતો હોડીવાળો. એનું નામ ગાયડો. જીવન આખું દોડી હંકારી હંકારી એ કંટાળી ગયો. છેવટ એણે જે નદી ઓળંગતો એ પર પુલ બાધવાનું મન સાથે 'નકકી ક્યું'. આમ તો તેના ગામ આગળ નદીનો પટ સો વાર પહોળો હતો, અને એને પોતાને પુલ બાધવાની કશી આવડત નહોતી એટલે એની પાત ઢબી કાઢવા જેવી લાગે— 'ગેખમલ્લીતું' સ્વપ્ન !

નાનો હતો ત્યારથી આ હોડીવાળો આનો નદી પર પુલ બાધવાનાં સ્વપ્નાં સેવ્યા જ કરતો. એને એની 'નેપોલિયન' નામની હોડી વારસામાં મળેલી, પણ ગાયડોને આ પસંદ નહોતું. હોડીના ધંધામાં કામ બહુ અને દામ ઓછા. વધારામાં પોતાના મૃત્યુ પછી પોતાની યાદ આપે તેવું એકાદ 'ક્રાંતિ'ક્રાંટકું' બેસું કરી જવાની પણ તેને હોશ હતી ખીજા વિશ્વયુદ્ધ પછી તેને લામ્બુ કે તે વૃદ્ધ થતો જાય છે અને પોતે નિઃસંતાન છે એટલે જીવન આખું જેનું સ્વપ્ન સેવું છે તે પુલ બાધવાનો સમય પાડી ગયો છે એમ તેને વસી ગયું.

અને પછી તો ઘેર કે હોડીમાં ગાયડો એ પુલના જ વિચારોમાં ગરકાય રહેતો. તેની નીંદર બેડી ગઈ. રાત્રે તે ઝમકી બેડતો અને બારીમાંથી સામેના ગામ વસ્તીના તરફ અંધારી રાત્રિમાં ય તાકી રહેતો. એને વારવાર આમ કરતો જોઈ તેની પત્નીને વહેમ પડ્યો અને એક વાર ચુરસાના આવેશમાં તે બોલી બેડી, "ખીજનામા ચિત્ત મોટી ગયું છે કે શું ?"

ગાયડોએ શાંતિથી ઉત્તર આપ્યો, "ના, ના, મારું ચિત્ત મોઈ સી ચોરી ગઈ નથી."

ખીજે જ દિવસે ગાયડો ફોરે-સના એક ધજનેર પાસે પહોંચ્યો અને પોતાના સ્વપ્નની તેને વાત કહી અને પૂછ્યું "એ પુલ બાધવાનું તમે શું લેશો ?"

ધજનેરે થોડી ગચ્છતરી કરી કહ્યું, “ પાચ હજાર પાઉન્ડ. ”

ગાયડો પાસે તો પૂરા અઢીસો પાઉન્ડ પણ નહોતા એટલે તેણે જાતે જ પુલ બાંધવાની મનમા ગાઠ વાળી અને બીજે દિવસે તે માટે જરૂરી લાયસન્સ લેવા ઉપડ્યો. નકશો તૈયાર કરતા તો ક્યાથી આવડે ? એટલે પેન્સિલથી અહીં તહીં કાચો લીટી દોરી એ તો ધજનેર સાહેબની ઓફિસમા જઈ બિભો. તેના આ નકશો બેઈ ઓફિસ આખા હસી જીરી અને સૌ કોઈ એની મસ્કરી ઉડાડવા લાગ્યા અરે ! એમણે તો એને કચરાપેટીમા પધરાવી પણ દીધા હોત પણ પાસે બિભેલા ગાયડોના નયનમા જે તાલાવેલી અને નિશ્ચય તરવરતા નજરે પડતા હતા તેનાથી દબાઈ, તેમણે મસ્કરી ખાતર તેને લાયસન્સ કાઢી આપ્યું.

સને ૧૯૪૭ના માર્ચમા ગાયડોએ બોદકામ સર ક્યું અને તેની પત્નીએ હોડી સબાળી લીધી. ગાયડોએ દસ ફૂટ ઊંડા અને બાર ફૂટ પહોળા જે ખાડા પુલના થાબલા બિલા કરવા બોદી કાઢ્યા, અને પોતાની સાધકિય પર સવાર થઈ ફ્લોરેન્સ પહોંચ્યો. યુધ્ધે સર્જેલા વિનાશને કારણે જે કાટમાળના દગબેદગલા પડ્યા હતા તેને આ હોડીવાળો એકથો એકથો ફેફસી વળ્યો અને પોતાને જરૂરી પોલાદના થાબલા તેમાથી તેને હાથ લાગી ગયા પોતાની હાથસારીમા તેને ચઢાવી ઈઈ તે નદી કિનારે લાગ્યો અને પેલા ખાડામા તેને બિલા કરી દીધા.

પછી તો દર અઠનાડિયે જે વખત તે ફ્લોરેન્સ જતો અને કુદના કાટમાળમાથી પોતાને જરૂરી ખીલા, બોલ્ટ વગેરે વીણી લાવતો અને સિમેન્ટની થેલીઓ વગેરે પોતાની હાથસારીમા વહી લાવતો આવી રીતે મથતા મથતા એક રાત્રે તો એ એવો થાકીને લોથ થઈ ગયેલો કે ખાડામા જ તે અમળાઈ પડ્યો અને તેની જે પાસળાઓ બાગી મઈ ડાકટરે તેને પૂરો એક મહિનો નિષ્ચેતન, જડવત પડી રહેનાનું સૂચવ્યું પણ એને ગળે એ વાત બિતરી નહિ.

પાટિયા જડી દીધાં અને છેલ્લે કામર પાથરી દઈ સુદર સડક બનાવી દીધી. આ પુલ માટે જરૂરી ૪૦ ટન લોખંડ એ પાચ માર્શન દ્વરતા ફ્લોરેન્સ શહેરમાંથી હાથવારીમાં એકલો ને એકલો વહી વાગ્યો હતો અને એનું સ્વપ્ન સાકાર સ્વરૂપ પામ્યું. તેના તતન આવેટા અને સામેના ગામ વદનીના વચ્ચે વહેતી આનો નદી પર એક સુદર, મજબૂત અને ગિઠાવદાર પુલ ઝૂંપી રહી એક જ માધુસના શ્રમથી બિભો થયેયો, જે જ હાથની મદદથી ખડો થયેયો આ કદાચ દુનિયાનો સૌ પ્રથમ પુલ હશે !

સન ૧૯૪૬ના જુલાઈની દસમી તારીખે આ પુલના બે છેડે બે લોકસમુદાય એકઠા થયા હતા અને પુલની અધવચ એક દોરી બાધવામાં આવી હતી. ગામના પાદરીએ આ બાધકામને પોતાના આશીર્વાદ આપ્યા અને પ્રભુની ગહેર યાત્રી એટલે બને ગામના નગરપતિઓએ સામસામા આવી એકી સાથે પુલ પરની એ દોરીને ઠાપી, પુલની ઉદ્ઘાટનવિધિ કરી. આનંદના આ પ્રસંગની જાહેરાત કરતા ગેન્ડના સરોદો ગૂંછ બિઠ્યા, લોકોએ બાપણો કર્યાં અને એક નૃત્ય જલસો ગોઠવી પોતાનો હર્ષ વ્યક્ત કર્યો

ગાયડોના ઘરની દીવાલ પર આજે ય એક તકતી નજરે પડે છે જેમાં લખ્યું છે કે “આ બે પુલના એકમાત્ર નિર્માતા અને વિશ્વકર્મા એના ગાયડો બાર્ટોલોમીના સકલ્પન, હેરાઉકલત અને સેવાભાવમાંથી ભાવિ પેઢીઓને પ્રેરણા મળે એ હેતુથી અ નેટા અને વનીનાના વતનીઓએ આ તકતી લગાવી કે.”

નાકાના કર દારા આવેલી આવકમાંથી ગાયડોએ હવે પોતાનું દેવું ચૂકવી દીધું છે તેણે એક ગોટર વસાવી છે અને એ ત્યાં એની પત્ની લીનાવહેર કરે છે પણ સૌથી વધુ આનંદ ગાયડોને એ ત્રિચારમાં આવેલ છે કે પેઢીઓ સુધી ‘બાર્ટોલોમી’ નામને ભાવિ પ્રજા યાદ કરતી રહેશે !

મહામદ અઝીઝ

ઈન્ડોનેશિયાથી વેનેઝુએલા અને ફ્રેડીવી ઈરાન સુધીના ઉખ્ખ પ્રદેશોમાં પ્રતિવર્ષ ત્રીમ વાખ માણુમોતો ભોગ વેનાર મહારોગ મેલે-રિયાને પેતાના સમગ દેશમાંથી નિર્મૂળ કરવાનું મહામાન સાયપ્રસના વતની મહામદ અઝીઝને કાળે જાય છે.

જૂનમ્મ પ્રદેશમાં આવેલો આ ટાપુ પર્વતોથી ઢવામેલો છે, જેમના કેટનાક શિખરો તો છ લગ્ગર ફૂટ જેટલા જાયા છે. એના સાડાચાર લાખ વતનીઓના એસી રક્ષ ઓક છે, બ્યારે પાચમા ભાગના તુક છે. આ ટાપુ અતિસય આકર્ષક છે અને તેની સુદર ફળદ્રુપ જમીનમાં લીંબુની વાડીઓ ઉછેરી સકાય તેમ હતી છતાં ત્યાં મેલેરિયાનું જોર એટલું બાળે હતું કે માણસો ત્યાં આવી વસવાની વાત જ કરતાં નહિ અને જે રહેતા તેમના તરીર એટલા દુર્ગ અને મહેરા એટલા ફિક્કા રહેતા કે ખેતરોમાં તેમનાથી કામ થતું નહિ અને પરિણામે દેશમાં કારમી ગરીબી હતી, જે સૂના ખેતરો અને ભાગીતૂટી ઝૂપડીઓ દ્વારા મુર્તિમત થતી હતી.

મેલેરિયાને પ્રસરાવનાર મચ્છર પાણીના નાના ખાખોચિયામાં મોટા પ્રમાણમાં ઉછેરે છે સાયપ્રસના ખડકાળ પ્રદેશમાં એક અમજ જેટલા આવા ખાખોચિયા છે. અને કેટલાક તો એવા અવાવરુ અને અવગ્રહ જગાએ છે કે જ્યાં કદી મનુષ્યનો સચાર જ થાય નહિ. તેમાં વળી એ ખડકોમાં સખ્યામધ અધારી ચુકાઓ છે અને પર્વતોની ટોચે ખવાઈ ગયેલા એવા ખડકો છે કે જેમાં મચ્છર સહેનાઈથી ભરાઈ રહે. આ બધી જગાઓને પહોચી વગવાની મુશ્કેલી ઉપરાંત અઝીઝને નાણાં, કાચકરો અને સાધનો-બધાની પારાવાર ખેચ હતી. આ ભીંરય કાર્યને ઉપાડી સર્વોચ પુરુ કરવાનું કામ નાનુસુતું નહોતું; છતાં અઝીઝે એ સફળ કર્યું એટલે જ અઝીઝની મહત્તા ખાસ અને વિશિષ્ટ છે.

આ કામની તાલીમ લેવા માટે અગ્રીક ઇજિપ્ત ગયો અને ત્યાં મચ્છરનિવારણની આખી યોજનાનો તેણે તલસ્પર્શી અભ્યાસ કર્યો. ઇજિપ્તથી પાછા ફરી તેણે પોતાના કામની શરૂઆત કરી. સરકારનું જે આરોગ્યખાતું હતું તેની મારફતે જ તેણે કામ લેવાનું હતું. કારણ કે વધારાના માણસો કે સાધનો વસાવવાના તેની પાસે કે સરકાર પાસે પૈસા નહોતા. એટલે સરકારની સામાન્ય આવકમાવી જ આ બુ બેશનું ખર્ચ તેણે પૂરું કરવાનું હતું. તેથી તેણે રયાનિક કારીગરો પાસે દીનતા ડી. ડી. ટી અને તેલ છાંટવાના ખાસ ઝારા તૈયાર કરાવ્યા અને તે એવા મોટા કયાં કે છાટનારને હરધડી નમવું પડે નહિ.

ટાપુની રાજધાનીમાં પોતાનું વડું મથક રાખી તેણે દેશને ૫૫૬ વિભાગમાં વહેંચી નાખ્યો. એ દરેક વિભાગનું શેનફળ પદર ચોરસ માર્ફલનું હતું. અને બાર દિવસમાં એક માણસ તે આખા વિસ્તારની ઇચ્છેછમ જમીન પર દવા છાટી વળે તેવી તેની ગણતરી હતી. તેણે ચાર નની અને છ સેકન્ડહેન્ડ મોટરસાઈકલો અને એક મોટરચોન્ય વસાવ્યાં અને દર પ્રદેશમાં જનારને તે સોંપ્યા. ઠેંગણે ઠેંગણે મંલસમાન પહોંચતો કરવા એક મોટરસેલારી ખરીદી અને પોતે પોતાની ખખડધજી જૂની મોટરનાડીમાં બધે જવાનું ગોઠવ્યું.

આટલી પૂર્વ તૈયારી કરી એક વહેલી સનારે જીપન વર્ષના અગ્રીકે પોતાના બસોથી ત્રણસો માણસો સાથે મચ્છરને નિર્મૂળ કરવાનું કામ આદ્યું. તેમની ગોઠવણ એવી હતી કે મચ્છર ઉપરાંત મચ્છરના ઈંડા ન્યા ન્યા હોય ત્યાંથી પૂગ કરવા અને તે માટે ખાડાટેકરા, પર્નતખીણ, નદીખાખોચિયા, ઝાડઝખરા, ઘર, બહાર, કૂવાતળાવ સૌ જગાઓ ખૂંદી વળવાની હતી. માથે રમાલ બાંધેલા અને કાંચળા જેની ટકીસ પાટલૂન પહેરેલા અગ્રીકના માણસો દરિયામાં લૂંટતા ચામચિયાઓ જેવા લાગતા. આખો દિવસ તેઓ આરોપ પ લઈ સીધી લીટીએ, નાકની દાંડીએ જ ચાલતા. વાંસના ઝૂમખામાં કે ઝાડીઝાખરામાં પણ જરેજર જગા પર દવા છાંટવાની હોવાથી, તેમના

કપડા ઠેર ઠેર ફાટી જતા તો શરીર પર ઉઝરડા ઉઝરડા ચર્ધ જતા. ફેટલાક લપસી પડતા અને હાથપાંચોનું ભાગતા તો કાઈના પગ, હાથ કે કાઝા ઊતરી જતા.

આ રીતે તેઓ આખા ટાપુની ઈન્ફેરિય જમીન ખૂદી વળ્યા. એકેએક બખેાન, સાકસાક ફૂટ જીડા ફૂંસા, માર્લિ માર્લિ જિયા પર્વત, કાટાગી ઝાડી, એ ઝાડીમાં આવવા કળણો અને ખામેચિયા, શિયાળના દર, કબૂતરના માળા, અરે, કાદવમાં પડેલાં ઘેટાના પગના, ઘરની બહારની ડીવાનો અને સૂકા નદીનાળામાં પડેલા પથ્થર, જ્યાં જ્યાં મચ્છરના ઇંડા ઉછરી થકે-તે સૌ જગાએ તેમણે ડી. ડી. ટી છાટી નાખ્યું.

ભરનાડોને એવી ખીક પેળી કે અઝીઝ તેમના ઘેટાને પીવાનું પાણી ઝેરી બનાવે છે અને ગામડિયાઓને લાગ્યું કે એ એમના કોરોટા અને મધમાખીને તથા તળાવમાંના માછલી અને દેડકાને મારી નાખના માગે છે આવા વહેમની દોરવાઈ તેમણે ઠેર ઠેર અઝીઝના માણસોને મારી હાકી મૂક્યા. છતાં અઝીઝે નમતુ ન બોખ્યું સૌને સમજાવ્યા અને જી ચીગી ચી દેવધરની છત કે કિલ્લાના ગુરમોને પણ તણે ડી ડી ટીની ધૂણી લગાવી અને દરેક જગાને સ્વચ્છ કરાવે ગણી કે ન્યારે એ જગા પર સોળ માણસ એક પછી એક ફરી વળ્યા હોય અને દવા ગાટી હોય !

૧૫ વર્ષને અંતે સન ૧૯૪૯માં તેણે બસો માણસોને દેશને ખૂલેખૂલે બચેલા મચ્છરની ગાધમાં મોકલ્યા અને જ્યાં દર દસ છોકરામાંથી સાતના લોહીમાં મેલેરિયાની અસર મલૂમ પડતી હતી, અરે, ફેટલાક ગામમાં તો સોએ સો ટકા માણસો એ રોગની અસર નીચે હતા ત્યાં એક પછી નવેા મેલેરિયાનો કેસ ન થયેા ત્યારે જ તે જાણ્યેા.

આ ભયીર રોગ નિવારણની અસર એવી તો બદ્દર્દ ચર્ધ કે ને લીધુની નાડીઓ, માવજત કરનાર માણસોના અભાવે, ફડયામાં જવા તૈયાર હતી, ત્યાંથી મનમાંનો પાક ભિતરના લાગ્યે ને ખેતરો છોડી માણસો જતા રહેલા, તે બધા ખેતરોમાં નીલોઝમ પાક લહેરાવા લાગ્યેા.

ભાંગીટૂટી ઝૂંપડીઓને રથાને સુધડ મકાનો ચણાવા લાગ્યાં અને આનંદની નિશાની તરીકે એ મકાનોની દીવાલો પર મુશોભિત ચિત્રો દોરાવા લાગ્યાં.

પહેલાં જ્યાં દુબળાંપાતળાં માનવી, મરવાની આળસે જીવતાં હતાં, ત્યાં હવે ધમધમ ચાલતાં ટીપુરુષો નજરે પડતાં. ફિક્કા કૃશ ચહેરાને ઠેકાણે હવે લાલ ટામેટા જેવા ચહેરા નજરે પડતા અને રાંટાંરાંટાં ચાલતાં દુબળાઓને રથાને સ્થિર સીધા મજબ પગલે ચાલતા જીવાનો નજરે પડતા. સુંદર એવા આ ટાપુની મુલાકાતે રોગની બીકે કોઈ મુસાફર કે પરદેશી આવતાં ડરતો હતો ત્યાં હવે પરદેશીઓને હોટલમાં જગા મેળવવા મુશોલી પડવા લાગી અને દેશ આજાનો સીનો ફરી ગયો.

અઝીઝની આ કામગીરી બદલ જ્યારે બ્રિટિશ સરકારે તેને 'કમાન્ડર ઓફ ધી બ્રિટિશ એમ્પાયર' નો ખિતાબ આપ્યો ત્યારે અતિશય નમ્રતાભર્યો તેણે આપેલો હિતર આ રહ્યો : "અસ્વચ્છ અને આરોગ્યના અભાવવાળા એક ગામડામાં હું જીવ્યો હતો અને ત્યારે મેં મારી આસપાસ સંજ્માબંધ જીવાનો મરતા જોયા હતા. એટલે મારા હેથ માટે મેં 'કર્ફ ક્યુ' છે તેનો મને ધણે આનંદ થાય છે."

મેડમ હેલીકોપ્ટર

એ હતી સાવ નાણુક નમણી નાર. એનું વજન માત્ર ૮૪ રતલ અને એની ઊંચાઈ પાંચ ફૂટ ત્રણ ઈંચ, પણ એ હતી એક વિમાની અને ઉપરાંત સર્જન. સન ૧૯૪૯ વીરલપર સુધી હિંદીચીનમાં યુદ્ધ ચાલ્યું ત્યારે ચારેકાર સત્તુગી ઘેરામેલા ધવાયેલ સૈનિકાની સારવાર માટે 'પોતાનું' હેલીકોપ્ટર લઈ એ ત્યાં પહોં જિતરે એમ જિતરી પડતી; એની તાત્કાલિક ધુશ્રૂષા પતાવી, પોતાના જ હેલીકોપ્ટરમાં જડેલા એ સ્ટ્રેચર પર દરદીને મૂકી એ પાછી બિડી જતી અને એને ઇરિપતાલમાં પહોંચાડી એની સારવારમાં લાગી જતી. આમ એણે ત્રણ વરસમાં ૧૨૦ વખત આયુ' નેખમી ઉતરાણ કરી ૧૬૮ માણસોને મોતના મોમાર્થી ઉગારેલા.

એની આ શોર્ષકયાની સૌગલ હિંદીચીનના ખૂલેખૂલાના જંગલ વિસ્તારોમાં પણ એથી પ્રસરી ગઈ હતી કે ગમે ત્યાં ગેરીલા યુદ્ધમાં ય સૈનિકો ધવાય તો તરત સંદેશો આવતો, “કપ્ટન આન્દ્રે, બે સૈનિકો ખૂબ ધવાયા છે. ચારે બાજુ સૈનિકદળની હરોળ છે. કૃપા કરી ખચાવો.”

ઝટપટ તૈયાર થઈ કુ. એડમી આન્દ્રે પોતાના હેલીકોપ્ટરમાં બેસી જતી અને પોતાની સંઘા મોકલી આગમનની ખબર કરતી. થોડી જગ્યા મળતાં એ કુશળતાપૂર્વક ઉતરાણ કરતી. એક વખત તો કાંટાળા તારથી વીંટળાયેલ માત્ર સો ચોરસવારનો જ એક જમીનનો દુકડો હતો. એને ચારેય ખૂલે તોપો ડોકિયા કરી રહી હતી, છતાં પોતાના વિમાનને સીધી લમરડી ખવડાવી એ જિતરી પડી. વિમાન ચાલુ રાખ્યું, અને દઈઓ પાસે દોડી ગઈ. સાયળના ઊંડા ધાથી લયંકર રીતે પીકાતા એકને ઘેનતું ઇન્સ્કેશન આપી વિમાનના સ્ટ્રેચર પર મોકલી દીધો અને બીજા તરફ વળી, લાગેલા ખલાવાળા એને વિમાનમાં ખીંછ બાજુ ગોઠવી એ બેઠવા કરે છે ત્યાં એક હવાલદાર દોડતો આવ્યો, “મહેરમાની કરી આટલા પત્તો ટપાવપેટીમાં સહીસલામત જગાએ ન પહોંચાડી દો ? એક વરસની અહીં છીએ ત્યારે આ ખીંછ વખત ટપાલ

૨૦૪ : બાહુરત્ના વમુધરા

દરદીઓ સાથે એક ટ્રકમાં બેસી દુશ્મન ચોકિયાતોને થાપ આપતી ટેકાણે પહોંચી ગઈ.

એનાં આ પરાક્રમેને પરિણામે પારીસ સરકારે એને ત્રણ વખત સર્વોચ્ચ કોસ અને સાથે સાથે ‘સિજન ઓફ ઓનર’ એનાયત કરી તેનું બહુમાન કયું’ છે, અને ૧૩૩° સુધી પહોંચતા ઉપચુતામાનમાં એણે જે અપાર મદોઈનાં અને અપૂટ માનવતાનાં કામ કર્યાં છે તેની કદર કરવા ચત્ન કર્યો છે. પણ એની ખરી કદર તો એ ફરવા નીકળે છે કે લશ્કરનાં મથકોએ જાય છે ત્યારે ચાપ છે. વરેક વળાંકમાં એકાદ સૈનિક તો એને મળે જ છે, જે એને ઝિંબી રાખી આજ્ઞાવયુક્ત સ્વરે એના ઉપનામથી એને સંબોધી કહે છે. “મેડમ હેલીકોપ્ટર, તમને તો શાનું માદ હોય, પણ તમે મને બચાવેલો !”

યુવાન વૃદ્ધ

થોડાં વર્ષ પહેલાં અમેરિકાના પૂર્વ કિનારે દરિયાની રેતીમાં વહેલી પ્રભાતે એક ઘરડો માણસ એકસો ફરતો હતો. તેના શરીરથી પરસેવાના રેલા ઊતરતા હતા. દિવસોથી તેમણે હૂંમમત કરી નહોતી. તેનાં કપડાં જૂનાં ચીથરેલાલ જેવાં હતાં. ઉઘાડે પગે તે ચાલતો હતો. ચાલતાં ચાલતાં તેની નજર દરિયા કિનારે આવેલા એક સુંદર ખંડો પડે પડી. ખંડોના દરવાજે 'વેચવાનું છે' એવું એક પાટિયું લગાવેલું હતું. એટલે તે તો મકાનમાં પેડો અને બાગમાં ફરતાં ફરતાં મકાનને જોવા લાગ્યો. આવા ચીથરેલાલ ડોસાને જોઈને ઘરમાંથી નોકર બાઈ દોડતી બહાર આવી અને હાંફતી હાંફતી બોલી બીડી, "અરે ડોસા, બહાર જાય છે કે પોલીસને બોલાવી લાવું?"

"કેમ? દરવાજા પર તો લખ્યું છે કે 'વેચવાનું છે' તેથી હું જોતો હતો."

"અરે ગાંડા ન કાઢ- આ મકાન ખરીદવું તે કાંઈ જોવાતેવાનું કામ નથી. લાખોપતિ હોય તો બને."

"હા, હા, તે હું લાખોપતિ જ છું. અને મારે ખરીદવું છે."

ડોસાએ પેલું ઘર તો ખરીદી લીધું અને પેલી બાઈ તો મોંમાં આંગળાં નાખી ગઈ.

આવે ચીથરેલાલ ઉઘાડા પગે ફરતો ડોસો તે બીજો કાંઈ જ નહીં પણ કુદરતી ઉપચાર એટલે વ્યાયામ ગોઝ ખોસક અને કુદરતના સંસર્ગમાં માનનાર ૮૧ વર્ષનો વૃદ્ધ વ્યાયામપ્રેમી અમેરિકાનો વતની બનાઈ એકફેડન.

તેની માતા ક્ષયથી અને પિતા અસ્થિર મગજથી મૃત્યુ પામવાથી બાળક અવસ્થામાં તે અનાથ થયેલો. તે પછી કાકા, મામા, કુઆને ત્યાં તે અતિશય ગરીબઈ અને બેદરકારીમાં ઉછરેલો. એને ઘર-ખેતરનું કામ તે કામ કરવું પડતું. એક દિવસ તેના કાકાકાકીનો એક

લખરાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે.” પત્રોનું બંડન બાળુમા મૂકી સરસર કરતું એણે નિમાન ઉડાવ્યું તે પહોંચી હેનોર્ડી ઇરિપતાલમા અને પેલા સેનિકોને સારના હેઠળ મૂકી દીધા.

આની આ યુવતીનો જન્મ ક્રાન્સના ટ્રેસબર્ગ શહેરમા થયો હતો અખૂટ હિંમત અને સ્વતંત્ર મિત્રજન—એ જે નાનપણથી જ એ ઇ બાસિયતો તેર વરસની ઉંમરે એને મોટર સાર્કિવનો નાદ લાગ્યો. એક વખત એક સરકસના ખેલમા મોટર સાર્કિવના અગ્રયોગ જોઈ એણે ખેન પાળે એનું પુનરાવર્તન કરી બતાવ્યું ત્યારે સરકસનાળા એ છોકરી એમને સોપી દેવા એના માતાપિતા પાછળ પડ્યા.

એ સોળ વરસની હતી ત્યારે એક દિવસ એની બહેનના પ્રેમ-પાત્રે એને સૌ પ્રથમ નિમાન ઉડુનો સ્વાદ અપાડ્યો. પછી તો એ નિમાની કલબમા દાખલ થઈ વિમાનીના પાઠ લેવા લાગી, પણ ખીજા વિશ્વયુદ્ધ સમયે જર્મનોએ ક્રાન્સનો કબજો લીધો ત્યારે આવી ક્વળો બંધ કરાવી દીધી અને ટ્રેસબર્ગ વિદ્યાપીઠમા વૈદક શીખવા લાગી ગઈ. એક દિવસ આ શિખાઉ ડાક્ટરોને પકડી પકડી જર્મની મોકલવાના હેતુસર એ વિદ્યાપીઠ પર જર્મનોએ ૧૯૪૩ના નવેમ્બરમા છાપે માર્યો બાગ્યનશાત્ ત્યારે એ ઇરિપતાલમા હતી. ત્યાંથી એ ઘરમાલિકણની મદદથી છટકી ગઈ તે પહોંચી પારીસ અને ત્યાંની વિદ્યાપીઠમા ‘મગજની વાદકાષ’ નો નિષય લઈ એણે અભ્યાસ આગળ ચલાવ્યો, અને એક સંગોધન નિમિષ લખ્યો એના પરિણામે સર્જન ઇ ઉગાધી મળી અને ઈનામ પણ પ્રાપ્ત થયું.

હવે એણે છત્રીદળ ઇ તાનીમ આપતા એક વિમાનઘર પર ડાક્ટર તરીકે નોકરી લીધી એણે એ સૌ બરછટ, કદાવર છત્રીસેનિકોના દિન એવા જીતી લીધા કે એક દિવસ ગમ્મત ખાતર પોતાની નાણુક ડાક્ટરને નિમાનમાથી જુસકો માગ્યા સૌ લઈ ગયા એનું વજન એટલું હલકું હતું કે મોંથી પહેની રૂદે તો પણ સૌથી ઊંડી જમીન પર પહોંચતી પછી તો એને એ ઇ વન લાગી

એક દિવસ આમ એ બધાં ફૂંકો મારવાની તૈયારી કરતાં હતાં ત્યાં સેનાપતિએ આવી સૌની તપાસ હાથ ધરી. પેલી નાની આન્દ્રે એ જ ફૂંટિયા સૈનિકોની આડે સંતાઈ રહેવા વલ્ન કરતી હતી ત્યાં પેલાએ પકડી પાડી કહ્યું, “અરે, આ તો બહેન છે!” બધાએ આ અગાધના ફૂંકોની વિગત આપી એટલે એને બૂસકો મારવા કહ્યું. એ છત્રી ફૂંકો-એટલે પદ્ધતિસરનો હતો કે એને છત્રીદળની સભ્ય બનાવવામાં આવી.

એવામાં હિંદીચીનના યુદ્ધભેરએવી ડાક્ટરો માટે હાકલ આવી એટલે આન્દ્રે ત્યાં પહોંચી ગઈ. એક દિવસ દુસ્મનથી ઘેરાયેલા એક વિસ્તારનો ડાક્ટર માટે સંદેશો આવ્યો ત્યારે છત્રીફૂંકાથી ત્યાં પહોંચવા વડા ડાક્ટરે આન્દ્રેને કહ્યું. એ તરત જ ત્યાં પહોંચી ગઈ અને સારવારમાં લાગી ગઈ. પણ ત્યાંથી નીકળવાનો એક કોયડો થયો. ત્રણ અઢનાડિયાં રોકાઈ એ યોડાક માથુસો સાથે એ ગાદ જંગલવિસ્તારોની કેડીએ નીકળી પડી, એના આગમનના સમાચાર સાંભળી થોડાં ધ જંગલનિવાસી, સારવાર માટે એની પાસે સવારસાજ આવેય રહેતે વીંટળાઈ વળતા, અને મોડી રાત સુધી એનું ઢરતું ફરતું ઢવાખાનું ચાલતું.

આ અતુલવને અંતે તેને સમજાય કે જો હેલીકોપ્ટર વિમાન હેય તો ઘણી સરળતા પડે. વડી કચેરી તરફથી મંજૂરી મળતાં, રજા લઈ એણે વિમાન ચલાવતા શીખી લીધું અને પછી આપત્તિમાં આવી પડેલાં સૌની આશાદેવી બની. સૌ એવા સમયે એતી જ રાત્રી જોતા અને એ એકાકી, અટ્ટેવા ઘવાયેલ સૈનિકોને ઉગારી લેતી.

એક વખત સાત દિવસથી વિખૂટી પડી ગયેલી સત્તર સૈનિકોની ઢુકડીને સારવાર આપવા એ પહોંચી અને જાન્યે સૈનિકોને હેલીકોપ્ટરના ખાટલામાં બહાર પહોંચાડવાનું કાર્ય પોતાના એક સાથીને સોંપ્યું. એ દેરા પૂરઃ ચતા જ વિમાન જગડ્યું અને બધા પૂરાઈ રહ્યા. દરમિયાન આન્દ્રે એ સૈનિકોના મગજ અને એકના ઘૂંટણ પર ચક્રાક્રી પધારી પર શસ્ત્રક્રિયા કરતી રહી. વિમાન પાછું ફર્યું જ નહિ એટલે કે

દરદીઓ સાથે એક ટ્રકમાં બેસી દુસ્મન ચોકિયાતોને યાપ આપતી ઠેકાણે પહોંચી ગઈ.

એના આ પરાક્રમેને પરિણામે પારીસ સરકારે એને ત્રણ વખત સર્વોચ્ચ કોસ અને સાથે સાથે 'લિજન ઓફ ઓનર' એનાયત કરી તેનું બહુમાન કર્યું છે, અને ૧૩૩^૦ સુધી પહોંચતા ઉપલ્બ્ધતામાનમાં એણે જે અપાર મહાક્રિયા અને અખૂટ માનવતાના કામ કર્યા છે તેની કદર કરવા યત્ન કર્યો છે પણ એની ખરી કદર તો એ કરવા નીકળે છે કે લશ્કરના મધ્યકેએ જાય છે ત્યારે યાય છે વરેક વળાક્રમાં એકાદ સૈનિક તો એને મળે જ છે, જે એને જીવી રાખી આજીવયુક્ત સ્વરે એના ઉપનામથી એને સંબોધી કહે છે "મેડમ હેલીકોપ્ટર, તમને તો શાનું માદ હોય, પણ તમે મને બચાવેનો!"

યુવાન વૃદ્ધ

થોડાં વર્ષ પહેલાં અમેરિકાના પૂર્વ કિનારે દરિયાની રેતીમાં વહેલી પ્રવાતે એક ઘરડો માણસ એકલો ફરતો હતો. તેના શરીરેથી પરસેવાના રેશા ઊતરતા હતા. દિવસોથી તેમણે હુજમત કરી નહોતી. તેનાં કપડાં બૂનાં ચીથરેલાં જોવા હતાં. ઉઘાડે પગે તે ચાલતો હતો. ચાલતાં ચાલતાં તેની નજર દરિયા કિનારે આવેલા એક સુંદર બંગલા પર પડી. બંગલાના દરવાજે 'વેચવાનું' છે' એવું એક પાલિયું લગાવેલું હતું. એટલે તે તે મકાનમાં પેડો અને બાગમાં ફરતાં ફરતાં મકાનને જોવા લાગ્યો. આવા ચીથરેલાં ડાસાને જોઈને ઘરમાંથી નોકર ખાઈ દોડતી બહાર આવી અને હાંફતી હાંફતી બોલી બી, "અરે ડાસા, બહાર જાય છે કે ચોલીસને બોલાવી લાવું?"

"કેમ? દરવાજા પર તો લખ્યું છે કે 'વેચવાનું' છે' તેથી હું જોતો હતો."

"અરે ગાંડા ન કાઢ- આ મકાન ખરીદવું તે કાંઈ જોવાતેવાનું કામ નથી. લાખોપતિ હોય તો અને."

"હા, હા, તે હું લાખોપતિ જ છું. અને મારે ખરીદવું છે."

ડાસાએ પેલું ઘર તો ખરીદી લીધું અને પેલી ખાઈ તો મોંમાં આંગળાં નાખી ગઈ.

આવો ચીથરેલાં ઉઘાડા પગે ફરતો ડાસો તે બીજને કાંઈ જ નહીં પણ કુદરતી ઉપચાર એટલે વ્યાયામ યોગ્ય ખોરાક અને કુદરતના સંસર્ગમાં માનનાર ૮૧ વર્ષનો વૃદ્ધ વ્યાયામપ્રેમી અમેરિકાનો વતની બર્નાર્ડ મેકફેડન.

તેની માતા ક્ષયથી અને પિતા અસ્થિર મગજથી મૃત્યુ પામવાથી બાળક અવસ્થામાં તે અનાથ થયેલો. તે પછી કાકા, મામા, કુઆને ત્યાં તે અતિશય ગરીબાઈ અને બેદરકારીમાં ઉછરેલો. એને ઘર-ખેતરનું કંઈ તે કામ કરવું પડતું. એક દિવસ તેનાં કાકાકાકીનો એક

રાનિસવાદ તેણે સાંભળ્યો અને દંડ નિશ્ચયપૂર્વક તેણે જીન પલટી નાખ્યું.

“આ છોકરાની ઉધરસ તમે જોઈ કે ? તેના માનો રોગ તેને લઈ પડ્યો હોય તેમ લાગે છે.”

‘હા એમ જ છે ડોક્ટર કહેતા હતા કે હવે થોડા દિવસ મહેમાન છે.’ કાકાએ ઉમેર્યું. અને બન્ને વિષાદમય શ્વાસિત રૂપી ગયાં.

છોકરો આખી રાત જાગ્યો, સવારે જીડી એક વ્યાયામમંદિર ગયો, પણ તેની ફી આપવા જેટલી તેની તાકાત નહોતી. એટલે સેકન્ડ હેન્ડ વપરાયેલી ચીજો વેચનારની દુકાનેથી એક ડમ્પેલસની જોડી અ વ્યાયામનું એક પુસ્તક સસ્તામાં ખરીદ્યાં. તેમાંની શ્રેયનાઓનું કે પાલન કરી તેણે વ્યાયામ શરૂ કર્યો અને ટૂંક સમયમાં તેની ઉધર નિર્મૂળ થઈ ગઈ. પછી તો તેણે રખડવા માંડ્યું. અને કચરત પુરતોડાનું વેચાણ કરવા લાગ્યો. વળી પોતાના પ્રયોગો પણ કે બતાવવા લાગ્યો. અનુભવે તેને સમજાયું કે, લોહો છાપેલું વાચન વધારે ઉત્તુક હોય છે. એટલે તેણે જોખમ વહોરી “વ્યાયામ” માસિક શરૂ કર્યું, જેમાં તે રૂબરૂ, દૂધ, સૂર્યનાન, વ્યાયામ, કુદરત જીવન વગેરેની હિમાયત કરતો. પૂર્તિમાં તે પોતાનો દાખલો ટાકતો પોતાના શરીરના જુદા જુદા ભાગોની છબીઓ આપતો. કુદરતી જીવન અને વ્યાયામ તથા નૈસર્ગિક આહારવિહારથી શરીરને સુખી બનાવવા જાણે ‘ધર્મચુદ્ધ’ ખેલતો પોતાના સિદ્ધાંતોના પ્રચારને માટે તે ગમે તે ભોગે કે જોખમે ફીક લાગે તે માસિક ખરીદતો અને ચલાવતો, ખર્ચ કરતો અને સરૂ કરતો એક એવો સમય હતો કે જ્યારે તેના આ માસિકની ૧ કરોડ અને ૭ લાખ નકલો ત્રણ માસે ખપતી.

અતિશય ગરીમાઈમાં જન્મેલા આ પુરુષ પોસે ત્રણ કરોડ ડોલર જેટલી એટલે પંદર કરોડ રૂપિયા મૂડી ચર્ચ તો પણ તેની સાદાર્થ નમૂનેદાર હતી. તે જૂના કપડા મહેરતો, ઉઘાડે પગે ચાલે તેના

વિખ્યાત લેખકોનાં વાર્તા, નવલકથા, કાવ્ય લોકસાહિત્ય પુસ્તકો.

- નવલકથાઓ.

ચોખેરવાલી (ટાગોર)	૫-૦૦
મહામાયા { " }	૪-૦૦
હૈમન્તી { " }	૪-૦૦
ગિરિઆલા { " }	૪-૦૦
અધારી રાત ૧-૨ (સચ્દા)	૭-૦૦
સોદાગચૂલી ૧-૨ (")	૭-૦૦
મા તે મા ૧-૨ (")	૧૦-૦૦
રાજ્યા { " }	૫-૦૦
સપ્તા { " }	૫-૦૦
બખાઈ (રાયચુરા)	૨-૫૦
લખેસરી { " }	૪-૦૦
પ્રેમયાત્રા (ભગવતી)	૪-૦૦
સ્નેહદીપ ભાગ ૧-૨	૫-૫૦
પરજોનરેનો પ્રેમ (ચુડદત્ત)	૬-૦૦
પ્રેયતી ૧-૨ (ટોલ્સ્ટોય)	૭-૫૦
સમર્પણ (ઈ. વસાવડા)	૪-૦૦
મરીજાની લક્ષ્મી (")	૨-૭૫
મ મળપ્રભાત (કાલુની)	૪-૫૦
શેષપ્રશ્ન (શરદબાણુ)	૫-૫૦
ચરિત્રહીન (")	૬-૭૫
પતિપત્ની (નિરુપમાદેવી)	૨-૫૦
અલિશાપ (નરેશબાણુ)	૪-૦૦
મિલન (નારાયણબાણુ)	૩-૫૦
પતિમંદિર (")	૩-૦૦
આકાશકુસુમ (સા. બારોટ)	૬-૫૦

- વિવિધ વાર્તાઓ.

રૂપઅરૂપ (ચુ. મડિયા)	૩-૫
ધૂધવતાં પૂર (")	૪-૫
બીબી વાટે (ચુ. બ્રોકર)	૪-૦
લતા અને બીજી વાતો (")	૩-૭
સર્જનહારની લીલાઈ (ઈ. વટેલ)	૩-૫
દીપસે દીપ જલે (ભગવતી)	૩-૫૦
સ્મિતા (આકડિયાકર)	૩-૫૦
કૂરસદના ફટાકા (ધ. મહેતા)	૩-૦૦
બોળો બર્બો (")	૨-૭૫
ગરવી ગુજરાતધુ (")	૨-૭૫
ઘડીભર ગમ્મત (")	૩-૦૦

- લોકસાહિત્ય.

રાયચુરાની રસકથાઓ	૨-૫૦
રાયચુરાની રસીલી વાતો	૩-૦૦
કાઠિંગી લોકવાર્તાઓ	૩-૦૦
ઈસરદાન (રાયચુરા)	૪-૫૦
સોરઠની મહારાણી (")	૨-૫૦
સોમનાથની સખાતે (")	૨-૫૦
નગાધીરાજ (")	૩-૦૦
કુળદીપક (")	૨-૫૦

- કાવ્યમાધુરી.

ઝમરો અને-ગુલસી (અનિલ)	૨-૦૦
માતા ઝરણાં (ગની દહીં ના)	૨-૦૦

આ ઉપરાંત : માળસાહિત્યનાં, છત્રનયચિત્રનાં, સંતસાહિત્યનાં,
સમાજસિદ્ધાન્ત, આદિ સાહિત્યનાં તમામ પુસ્તકો હાજર મળશે.

હરિહર પુસ્તકાલય ટા વ ર રોડ મને